Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

ACHARY... KAILASSAGARSURI GYANMANDIR
SHREE MAHAVIR JAIN ARADHANA KENDRA
Koba, Gandhinagar - 382 007.
Ph. : (079) 23276252, 23276204-05
Fax : (079) 23276249

તંત્રી

ચીમનલાલ ગોકળદાસ શાહ

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

णमो त्थु णं भगवओ महावीरस्स

सिरि रायनयरमज्झे, संमीलिय सव्वसाहुसंमइयं ।
पत्तं मासियमेयं, भव्वाणं मग्गयं विसयं ॥ १ ॥

श्री जैन सत्य प्रकाश

(मासिक पत्र)

વર્ષ ૬] ક્રમાંક ૬૮-૬૯ [અંક ૮-૯

વિક્રમ સંવત ૧૯૯૭ : વીર સંવત ૨૪૬૭ : ઇસ્વીસન ૧૯૪૧
ચૈત્ર-વૈશાખ વદી ૫ : ગુરુવાર : એપ્રીલ-મે ૧૫

વિ-ષ-ય-દ-ર્શ-ન

૧	**श्रीजीरापल्लिपार्श्वस्तोत्रम्**	**आ. म. श्री विजययतीन्द्रसूरिजी**	૩૦૧
૨	જૈન દૃષ્ટિએ ભૂગોળ-ખગોળ	પં. મ. શ્રી. ધર્મવિજયજી	૩૦૩
૩	નિહ્નવવાદ	મુ. મ. શ્રી ધુરંધરવિજયજી	૩૦૭
૪	જૈનધર્મી વીરોનાં પરાક્રમ	શ્રી. મોહનલાલ દી. ચોકસી	૩૧૧
૫	ફલોધી તીર્થ સંબંધી વધુ પ્રકાશ	મુ. મ. શ્રી. ન્યાયવિજયજી	૩૧૪
૬	શ્રી યશોવિજયજીકૃત ગ્રંથો	આ. મ. શ્રી વિજયપદ્મસૂરિજી	૩૧૯
૭	વસ્તુપાલ તેજપાલ મંત્રી કલ્પ	મુ. મ. શ્રી. યશોભદ્રવિજયજી	૩૩૩
૮	**महापुराणका उद्गम**	**मु. म. श्री दर्शनविजयजी**	૩૩૫
૯	શ્રી કુલ્પાકતીર્થ	મુ. મ. શ્રી જ્ઞાનવિજયજી	૩૩૯
૧૦	બે જૈન ગુફાઓ	શ્રી. નાથાલાલ છગનલાલ શાહ	૩૪૨
૧૧	તૃષ્ણાનો જય	રતિલાલ દીપચંદ દેસાઇ	૩૪૩
૧૨	શ્રી જૈનધર્મ સત્ય પ્રકાશક સમિતિનો હિસાબ		૩૪૭
	સમાચાર સ્વીકાર		૩૫૦ની સામે

પૂજ્ય મુનિરાજોને વિજ્ઞપ્તિ

માસિક ગેરવલ્લે ન જતાં વખતસર પહોંચાડી શકાય તે માટે દરેક અંગ્રેજી મહિનાની ૧૩મી તારીખ પહેલાં પોતાનું સરનામું લખી જણાવવાની પૂજ્ય મુનિરાજોને વિજ્ઞપ્તિ કરીએ છીએ.

લવાજમ

વાર્ષિક-બે રૂપિયા   છુટક અંક-ત્રણ આના

મુદ્રક : કકલભાઈ રવજીભાઇ કોઠારી પ્રકાશક-ચીમનલાલ ગોકળદાસ શાહ
પ્રકાશનસ્થાન : શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ કાર્યાલય,
જેશિંગભાઇની વાડી, ઘીકાંટા રોડ, અમદાવાદ.
મુદ્રણસ્થાન : સુભાષ પ્રિન્ટરી, સલાપોસ ક્રોસ રોડ, અમદાવાદ

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

॥ वीराय नीत्यं नमः ॥

श्री जैन सत्य प्रकाश

[વર્ષ ૬... ... ...ક્રમાંક ૬૮-૬૯.... ... ...અંક ૮-૯]

श्रीमहेन्द्रप्रभसूरिनिर्मितम्

श्रीजीरापल्लिपार्श्वस्तोत्रम्

अन्वेशक—आचार्य महाराज श्रीविजययतीन्द्रसूरिजी

प्रभुं जीरिकापल्लिवल्लीवसन्तं, लसद्देहभासेन्द्रनीलं हसन्तम् ।
मनःकल्पितानल्पदानैकदक्षं, जिनं पार्श्वमीडे कलौ कल्पवृक्षम् ॥ १ ॥

बुधा रत्नभूताः सुधासारवाचः, क्व ते मन्दधीः क्वाहमेषोऽल्पकाचः ।
तथापीश ! भक्तिस्तु मां मौनमेषाऽधुना मोचयत्येव मान्त्रीव लेखा ॥ २ ॥

बुधानां गिरस्तुष्टुवुर्यं महार्थाः, ममाज्ञस्य का तत्र चैता अपार्थाः ।
विहायोऽध्वना येन वा वैनयेयः, प्रयातः स किं चाटुकेरेण हेयः ॥ ३ ॥

पुरा भूषणे दूषणे निर्विशेषा, परिस्पृश्य मिथ्यात्वमातङ्गमेषा ।
मतिर्मे जिनध्यानतीर्थे सुशान्ताऽधुना स्नातु शुद्ध्यै सतीवातिकान्ता ॥ ४ ॥

कुदेवान्तराणां कृता चाटुदासी, रसज्ञे रसज्ञापि किं वञ्चितासौ ।
स्तवक्षारनीरैर्यतो नोपयाथः, त्वमग्रे सुधाभं जिनस्तोत्रपाथः ॥ ५ ॥

क्षमासिन्धुरेकोऽपि निर्द्वन्द्वभावस्तमेवारुणः सप्रतपप्रभावः ।
अमित्रं जगज्जैत्रमुर्वीशमोहं, तवाऽतस्तवायाऽभवं मागधोऽहम् ॥ ६ ॥

शिवश्रीकृते त्वद्विना वीतरागान, महेत्कः सुधीरन्यदेवान् सरागान् ।
अपास्यामृतं कोऽत्र वा तृड्छिदालं पिबेदारनालं दहत्कंठनालम् ॥ ७ ॥

नमस्ते विभो! विश्वविश्वैकभर्त्रे, नमस्ते समस्तापदापातहर्त्रे ।
नमस्ते चिदानन्दकन्दाम्बुदाय, नमस्ते गुणातीतसंख्यार्बुदाय ॥ ८ ॥

नराः किन्नराश्चामरा यस्य सेवा-ममी कुर्वते खर्वगर्वा न के वा ।
च्युताः संपदः स्वं पदं याचमानाः, प्रसादे सदापीशितुः सावधानाः ॥ ९ ॥

गराध्मातदर्पा प्रसर्पन्ति सर्पाः, न मर्माविधो भूभुजां वाऽत्र सर्पाः ।
निबद्धावनीविग्रहाः कुग्रहा वा, घनोच्छृंखला नोखला दुष्टभावाः ॥ १० ॥

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

स्फुटं चौरिकावृत्तिशूरा न चौराः, क्षुधाग्रस्तलोका समानापि रौराः।
यमस्येव दूताः प्रभूता न भूताः, न देहेऽपि रोगाश्चिरं चानुभूताः ॥ ११ ॥

मदोन्मत्तकोपोद्धुराः सिन्धुरा वा, न च व्याघ्रसिंहा महाघोररावाः।
न दावानला भूरिजिह्वाकराला, न चातङ्कदा वार्द्धिकल्लोलमालाः ॥ १२ ॥

महाकोपकालानलाः भूमिपालाः, सशस्त्रा न योधाः कलौ भीमपालाः।
पुरस्तस्य पीडाहराः शुद्धवर्णाः, विभो येन जप्ता भवन्नामवर्णाः ॥ १३ ॥

तदैकैव वामोदरस्थेन देव, त्वया राजिता रत्नगर्भा नवैव।
यतस्त्वत्समं क्वापि पुण्यं न माता, पुरासूत पुत्रं पवित्रावदाता ॥ १४ ॥

पुरी स्मेव हर्षान्नरीनर्त्ति काशिर्भवज्जन्मनि प्रस्फुरत्सौधराशिः।
चलद्वैजयन्तीकरैर्मन्यमाना, कृतानुग्रहं पावनं स्वं समाना ॥ १५ ॥

धराधीश्वरस्याश्वसेनस्य गेहे, त्वयीशागते पुण्यलावण्यदेहे।
सुदीपोत्सवोऽदीपि मांगल्यरूपे, जिने विश्वदीपे सदोद्योतरूपे ॥ १६ ॥

ग्रहाः कौतुकेनेव यं द्रष्टुकामा, ययुः स्थानमुच्चं समस्ता अवामाः।
क्षणे जन्मनो ज्ञानलक्ष्मी सनाथः, शिवं मे स दद्याज्जिनः पार्श्वनाथः ॥ १७ ॥

पपौ स्तन्यमन्यार्भ(क)वद् यो न मातुः, स्मितैरेव सा तेन संप्रीणिता तु।
ययौ वृद्धिमङ्गुष्टपीयूषपोषैः, शिशुत्वे फलैश्चामृतैरस्तदोषैः ॥ १८ ॥

क्षमायां द्विधा मन्दमन्दं दधानं, पदं वीक्ष्य मातापि यं सावधानम्।
हृदीदं दधौ जङ्गमकल्पवृक्षः, कथं मेङ्गणेऽसौ नमद्देवलक्षः ॥ १९ ॥

विभुः शैशवे हेलया नागराजं, ज्वलद्वह्नितो मोचयद्दाहिभाजम्।
कृपालुश्च यः प्रापयामास वृद्धिं, स पार्श्वनाथः क्रियात्कार्यसिद्धिम् ॥ २० ॥

क्षमोऽपि प्रभुर्यौवने राज्यभारं, वितृष्णो न शिश्राय जानन्नसारम्।
किल ज्ञानवान् यो महानन्दलुब्धः, कथं सोलपऋद्ध्या भवेद्विप्रलुब्धः ॥ २१ ॥

ततिर्योषितां रूपतो या घृताची, निरस्ता समस्ता पिशाचा पिशाची।
त्वया मोहमल्लं पराजित्य देवाऽनिशं तेन मे त्वत्पदद्वंद्वसेवा ॥ २२ ॥

कथं प्रीणति प्राणवन्मोहजेतुः पुरस्ते सलोभद्विषंस्तस्य केतुः।
हतेव नृपे सेवकस्तत्सपक्षः, किमु स्यात्प्रभूणां न वध्यो विपक्षः ॥ २३ ॥

गृहे सुव्रतोऽपि व्रतं यत्त्वमीश! ग्रहीरत्र हेतुं तु के वक्तुमीशाः।
परं वच्म्यदर्श्यंवमाचार एषः, त्वया भाविनां भाविनां लब्धरेखः ॥ २४ ॥

कलौ नामशैले सरः कुण्डमस्ति, स्वयम्भूर्भवांस्तत्तटे स्माविरस्ति।
तदासन्नभूपालभक्त्येति चित्रं, पवित्रं च तद्वेद कस्ते चरित्रम् ॥ २५ ॥

[अपूर्ण]

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

જૈનદૃષ્ટિએ ભૂગોળ-ખગોળ

લેખકઃ–પંન્યાસજી મહારાજ શ્રી. ધર્મવિજયજી ગણી

દ્રવ્યાનુયોગ, ગણિતાનુયોગ, ચરણકરણાનુયોગ અને ધર્મકથાનુયોગ એ ચારે અનુયોગો પૈકી જૈન ખગોળ–ભૂગોળના વિષયનો લગભગ ગણિતાનુયોગમાં સમાવેશ થાય છે. આ ખગોળ–ભૂગોળના વિષયને પ્રતિપાદન કરનારાં સૂત્રો, ગ્રંથો, પ્રકરણો પૂર્વાચાર્ય મહર્ષિઓએ સંખ્યાબંધ રચ્યાં છે. શ્રી. વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞપ્તિ–ભગવતીજી, જીવાભિગમ, પન્નવણા, જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ, સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ, ચન્દ્રપ્રજ્ઞપ્તિ, જ્યોતિષ્કરંડક, દ્વીપસાગરપ્રજ્ઞપ્તિ, બૃહત્સંગ્રહણી, લઘુસંગ્રહણી, બૃહત્ક્ષેત્રસમાસ, લઘુક્ષેત્રસમાસ, મંડલપ્રકરણ, દેવેન્દ્ર–નરકેન્દ્ર પ્રકરણ, લોકનાલિકાપ્રકરણ, લોકપ્રકાશ ઇત્યાદિ અનેક સૂત્રો, ગ્રંથો અને પ્રકરણો આ ભૂગોળ–ખગોળના વિષય પરત્વે આજે પણ ઉપલબ્ધ થાય છે. આ પ્રત્યેક ગ્રંથોમાં પૂર્વાચાર્યભગવંતોએ શાશ્વતી ભૂગોળ–ખગોળનું ઘણું જ સુંદર અને સરલ પદ્ધતિથી બ્યાન આપ્યું છે.

વર્તમાનમાં પ્રાથમિક શાળાઓ, હાઇસ્કુલો અને કોલેજોમાં ભૂગોળ–ખગોળના વિષયમાં જે પાશ્ચાત્ય પ્રણાલિકાથી શિક્ષણ અપાય છે તે પ્રણાલિકાથી, જૈનશાસ્ત્રોમાં આ વિષયસંબંધી અપાયેલી પ્રણાલિકા ઘણીખરી બાબતમાં જુદી પડે છે. એટલું તો આપણે ચોક્કસ માનીએ છીએ કે તે તે શાસનની અપેક્ષાએ જૈન શાસ્ત્રોના આદ્ય પ્રરૂપક તીર્થંકરો–સર્વજ્ઞ ભગવંતો છે. લોકાલોકના ત્રૈકાલિક ભાવો પ્રત્યેક ક્ષણે જોવાની–જાણવાની તે ભગવંતોમાં અનન્ત શકિત રહેલી છે, રાગ–દ્વેષનો તો સર્વથા તેઓએ ક્ષય કરેલો છે, આવા હેતુઓથી એ અનન્તજ્ઞાનીઓએ પ્રરૂપેલાં શાસ્ત્રોમાં વિતથપણાનો લેશ પણ ન સંભવી શકે. ગણધરમહર્ષિઓએ તેમજ પટ્ટપરંપરામાં થયેલા સુવિહિત ગીતાર્થ પૂજ્ય મહર્ષિઓએ જે જે સૂત્રસંદર્ભો તેમજ પ્રકરણ ગ્રંથો રચ્યા તે પણ એ સર્વજ્ઞ ભગવંતની વાણીને અનુસરીને જ રચાયા છે, એમ સૂત્રોમાં તેમજ પ્રકરણ-ગ્રંથોમાં આવતા વિષયોના અવિસંવાદિપણાથી સિદ્ધ થાય છે. આ ઉપરથી એ સિદ્ધ થયું કે સૂત્ર–પ્રકરણાદિ ગ્રંથોમાં ખગોળ–ભૂગોળના વિષયને અંગે જે જે પ્રતિપાદન કરવામાં આવેલ છે તે નિઃશંક છે અને વસ્તુતઃ તે પદાર્થો તે પ્રમાણે જ છે. આમ છતાં આજે આ ભૂગોળ–ખગોળ વિષયના સંબંધમાં આપણને જે અનેક શંકાઓ થવાના પ્રસંગો ઉપસ્થિત થાય છે, તેમાં અમુક અમુક સંયોગોમાં થયેલ ક્ષેત્રપરાવર્તન તેમજ આપણી વિચારશકિતની ખામી એ જ કારણ છે. જૈન મન્તવ્યો અને આજે શિક્ષણશાળાઓમાં અપાતા પાશ્ચાત્ય મંતવ્યોને અંગે દીર્ઘ દૃષ્ટિથી યુકિત પ્રયુકિતપૂર્વક જો આપણે વિચાર કરીશું તો ભલે કદાચ અમુક બાબતોને અંગે તેવા સચોટ ખુલાસાઓ ન મેળવી શકાય તો પણ અમુક બાબતોને અંગે પાશ્ચાત્ય મંતવ્યોમાં જરૂર આપણને અસત્યાંશ લાગ્યા સિવાય નહિ રહે. આ બાબતમાં આપણે થોડું વિચારીએ.

જૈનો પૃથ્વીનો આકાર પૈસો અથવા થાળી જેવો ગોળ * માને છે, જ્યારે પાશ્ચાત્યો પૃથ્વીનો આકાર નારંગી જેવો ગોળ છે તેવું પ્રતિપાદન કરે છે.

---

* જંબૂદ્વીપની અપેક્ષાએ પૂર્વોક્ત આકાર સમજવો. લવણસમુદ્રાદિ બાકીના સમુદ્રો–દ્વીપો માટે વલયાકાર સમજવો.

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

જૈનદર્શન પૃથ્વી સ્થિર છે અને આપણને દેખાતા ચન્દ્ર, સૂર્ય, નક્ષત્રાદિ ચર છે એવું જણાવે છે, જ્યારે આજનું પાશ્ચાત્ય શિક્ષણ ચન્દ્ર, સૂર્ય સ્થિર છે અને પૃથ્વી પોતાની ધરી ઉપર તેમજ સૂર્યની આસપાસ ફરે છે એવું જાહેર કરે છે.

જૈનદર્શન પૃથ્વી (ભૂતલ) અસંખ્ય (દ્વીપ–સમુદ્રોની અપેક્ષાએ) યોજન પ્રમાણ છે અને સૂર્ય, ચન્દ્ર તે અપેક્ષાએ ઘણા જ નાના છે, એ પ્રમાણે કથન કરે છે, જ્યારે પાશ્ચાત્યો એમ કહે છે કે 'સૂર્ય ઘણો મોટો છે અને પૃથ્વી તો તેના અપેક્ષાએ ઘણી જ નાની છે.'

પાશ્ચાત્યો બુધ, શુક્ર વગેરે ગ્રહોની માફક પૃથ્વી એ પણ એક ઉપગ્રહરૂપ છે એમ જણાવે છે, જ્યારે જૈનદર્શન તે બાબતનો સ્પષ્ટ નિષેધ જાહેર કરે છે.

પાશ્ચાત્ય શિક્ષણ એશિઆ, યુરોપ, આફ્રિકા, અમેરિકા અને ઓસ્ટ્રેલિયા વગેરે વર્તમાનમાં ઉપલબ્ધ થતા દેશોમાં જ પૃથ્વીની પરિસીમા હોવાનું જણાવે છે, જ્યારે જૈન-દર્શન જંબૂદ્વીપના આધારે લક્ષયોજન પ્રમાણ અને અસંખ્ય દ્વીપ સમુદ્રોના આધારે અસંખ્ય યોજન પ્રમાણ પૃથ્વી છે એમ જણાવે છે.

આવી આવી બીજી પણ અનેક બાબતો પરસ્પર વિચારભેદવાળી છે, પરંતુ તે સંબંધી વિશેષ ઉલ્લેખ ન કરતાં ઉપર જણાવેલા પાંચ મુદ્દાઓ પૈકી ક્રમશઃ એકેક બાબત પરત્વે કાંઈક વિચાર કરીએ :

'પૃથ્વીનો આકાર નારંગી સરખો ગોળ છે' એવું પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોનું જે મંતવ્ય છે તે ઉપર વિચાર કરતાં પ્રથમ તો એ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે—જે પૃથ્વીને નારંગી સરખી ગોળ માનવી છે તે પૃથ્વીમાં સ્વર્ગલોક, મર્ત્યલોક અને પાતાલલોક એ ત્રણેય લોકોનો સમાવેશ સ્વીકારાય છે કે ત્રણ લોકમાંથી ફક્ત એક મર્ત્યલોકનો જ સમાવેશ માન-વામાં આવે છે ! જે વ્યક્તિઓ સ્વર્ગલોક અથવા પાતાલલોક જેવી વસ્તુને માનવા તૈયાર નથી તે વ્યક્તિઓ માટે પરભવ કે ધર્મ અથવા શાસ્ત્રપ્રતિપાદિત વસ્તુને ઉદ્દેશીને લખાણ કરવું એ કોઇ પણ આસ્તિક સુજ્ઞ માનવ માટે ઉચિત નથી, કારણ કે જેઓ ચર્મચક્ષુ આદિથી જે કાંઈ પ્રત્યક્ષ હોય તેને જ માનવાવાળા છે, તે સિવાય આગમ તથા યુક્તિ પ્રમાણસિદ્ધ પદાર્થોને માનવા માટે જેઓ તૈયાર નથી તેવાઓ માટે શાસ્ત્રીય ચર્ચાઓ કરવી એ અર્થશૂન્ય છે. જે વિષય ઇન્દ્રિયગમ્ય નથી, વિશિષ્ટ જ્ઞાનના અભાવે જ્યાં સુધી ઇષ્ટ વિષયનું સંપૂર્ણ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન ધરાવવાને આત્મા સમર્થ બન્યો નથી, ત્યાં સુધી સ્વયં અતીન્દ્રિય વિષયોનું સ્વરૂપ કહેવું કે નિષેધ કરવો એ કૂપમંડૂક પાસે સમુદ્રનાં સ્વરૂપનું કથન કરવા તુલ્ય છે. કારણ કે ધર્મશાસ્ત્રોમાં અનંતજ્ઞાની મહર્ષિઓએ ત્રણે લોકનો સમુદિત આકાર કેડે હાથ દઇ પગ પહોળા કરીને ઉભેલા પુરુષ સરખો (વૈશાખ સંસ્થાન) આકાર જણાવેલો છે. જે વિષય પરિમિત જ્ઞાનની દૃષ્ટિથી બાહ્ય છે તે વિષયમાં અનન્તજ્ઞાનીઓનાં વચન ઉપર શ્રદ્ધા એ જ શ્રદ્ધાશીલ આસ્તિક સમાજ માટે રાજમાર્ગ છે.

'વર્તમાન દૃષ્ટિએ જેટલી પૃથ્વીને ગોળ માનવી છે, તે પૃથ્વી ચન્દ્ર, સૂર્ય, નક્ષત્રાદિ સર્વ જ્યોતિશ્ચક્રથી ભિન્ન હોવાથી કેવળ મધ્ય–મર્ત્યલોકનો જ નારંગી સરખી ગોળ પૃથ્વીમાં સમાવેશ છે,' એ મન્તવ્યમાં પણ અનેક વિરોધો નીચે મુજબ પ્રત્યક્ષ જણાઇ આવે છે:—

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

ઇ. સ. ૧૪૯૨માં કોલમ્બસે અમેરિકાને શોધી કાઢ્યો તે પહેલાં અમેરિકાનું અસ્તિત્વ છતાં એ દેશ અપ્રસિદ્ધ--અપ્રગટ હતો. અહીં વિચારશીલ વિદ્વાનોએ વિચાર કરવાની જરૂર છે કે કોલમ્બસે કરેલી અમેરિકાની શોધ પહેલાં પૃથ્વીનો આકાર કેવો મનાયો હતો? અને શોધ કર્યા બાદ તે આકારમાં કાંઈ ફેરફાર થયો કે કેમ? જો અમેરિકાની શોધ પહેલાં પણ ગોળ જ સ્વીકારીએ તો શોધ થયા બાદ પ્રથમની આકૃતિમાં કાંઇ પણ ફેરફાર થવો જોઇએ. શોધ થયા અગાઉ પૃથ્વીનો આકાર ગોળ ન હતો એવું જો માનીએ તો પૃથ્વીના ગોળ આકાર સંબંધી કાંઇ ચોક્કસ માન્યતા થઈ શકતી જ નથી, કારણ કે જેમ કોલમ્બસે અમેરિકા શોધ્યો ત્યારબાદ, થોડા વર્ષો પહેલાં જ, અમુક વ્યક્તિના સાહસથી ન્યુઝીલેંન્ડ શોધાયો, તેમ હજુ પણ એ ગોળાકાર મનાતી પૃથ્વીના પડ ઉપર બીજા અપ્રગટ દેશોનું અસ્તિત્વ નહિ હોય તેની શી ખાત્રી? અને જ્યાં સુધી એ અપ્રગટ દેશોના અસ્તિત્વ સંબંધી કોઇ પણ ચોક્કસ નિર્ણય ઉપર ન અવાય ત્યાં સુધી "પૃથ્વીનો આકાર અમુક પ્રકારનો ગોળ છે," એવી માન્યતા પ્રગટ કરવી એ વિચારવાન વ્યક્તિને યોગ્ય નથી. પહેલાં અર્ધગોળ માને અને હાલ સંપૂર્ણ ઇંડા જેવો ગોળ આકાર માને તો પણ હજુ સુધી ઉત્તર અને દક્ષિણ ધ્રુવની તરફના પ્રદેશોની શોધ ન્યૂન હોવાથી ઉત્તર કે દક્ષિણ તરફની મુસાફરી એક દિશાની પૂરેપૂરી થઈ શકી નથી અને તે વિના પૂર્વ-પશ્ચિમની મુસાફરી મધ્યક્ષેત્રમાં રહેલ ધ્રુવની ચારે બાજુ કેમ ન હોય?

"સમુદ્ર કિનારેથી ચાલી જતી સ્ટીમર શરૂઆતમાં સંપૂર્ણ દેખાય છે, અમુક પ્રમાણમાં દૂર જતાં સ્ટીમરની નીચેનો ભાગ દેખાતો બંધ થાય છે, વિશેષ દૂર જતાં નીચેનો ભાગ વિશેષ પ્રમાણમાં દેખાતો બંધ થાય છે, સ્ટીમરનું અને સમુદ્ર કિનારાનું ઘણું અન્તર પડતાં દરીઆ કિનારે ઊભેલ વ્યક્તિ ફક્ત સ્ટીમરના અગ્રભાગ (ભુંગળા)ને અથવા ધૂમાડાને જ દેખી શકે છે, અને તેથી આગળ જતાં સ્ટીમરનો તે ભાગ પણ દેખાતો બંધ થાય છે, માટે પૃથ્વી નારંગી સરખી ગોળ છે, એમ માનવા કારણ મળે છે. આ પ્રમાણે સ્વયં સમજનાર અને અન્યોને સમજાવનારા પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોને જણાવવાની જરૂર છે જે સમુદ્ર-કિનારાથી દૂર દૂર જતી સ્ટીમરનો નીચેનો ભાગ વિશેષ વિશેષ ન્યૂન દેખાય છે તેમ થવામાં કારણ 'પૃથ્વીની નારંગી સરખી ગોળાઇ' છે કે ચક્ષુનો તે પ્રમાણે દેખવાનો સહજ સ્વભાવ છે? જો પૃથ્વીની નારંગી સરખી ગોળાઇ જ તેમ થવામાં કારણ હોય તો સમુદ્ર-કિનારે ઊભેલ બે વ્યક્તિઓ પૈકી એક વ્યક્તિની ચક્ષુઓ મન્દ તેજવાળી છે, અને અન્ય વ્યક્તિની ચક્ષુઓ નિર્મળ હોઈ વિશેષ તેજવાળી છે, તેમાં મન્દતેજ યુક્ત ચક્ષુવાળો અમુક સ્થળે દૂર રહેલી સ્ટીમરને જેટલા પ્રમાણમાં દેખે છે, તે અપેક્ષાએ નિર્મળ ચક્ષુવાળી વ્યક્તિ તે જ સ્ટીમરને વિશેષ પ્રમાણમાં જોઈ શકે છે. જો પૃથ્વીની નારંગી સરખી ગોળાઇથી સ્ટીમર સંબંધી નીચેનો ભાગ દબાઇ ગયો (ઢંકાઈ ગયો) હોય તો સ્પષ્ટ-અસ્પષ્ટપણે બન્ને સ્ટીમરનો તેટલો તેટલો વિભાગ બન્નેને યથાસંભવ દેખી શકાય, પરંતુ તેમ નહિ થતાં મન્દ તેજવાળો નીચેનો ભાગ દેખી શકતો નથી, કેવળ ઉપરનો જ ભાગ જોઈ શકે છે, જ્યારે નિર્મળ ચક્ષુવાળો પુરુષ સ્ટીમર સંબંધી ઉપર-નીચેના ભાગને સ્પષ્ટપણે જોઈ શકે છે. આ હકીકત અનુભવસિદ્ધ છે. એથી સાબીત થાય છે કે સ્ટીમરનો નીચેનો ભાગ ન્યૂન ન્યૂન દેખાવામાં પૃથ્વીની નારંગી સરખી ગોળાઇ એ કારણ નથી, કિંતુ ચક્ષુનો

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

મર્યાદામાં રહેલ વસ્તુ જોવાનો તથાપ્રકારનો સ્વભાવ જ કારણ છે, અને એથી જ ચાક્ષુષ પ્રત્યક્ષમાં **યોગ્યદેશાવસ્થિત** યોગ્ય દેશમાં વિષયના રહેલાપણાની ખાસ જરૂરીઆત સ્વીકારેલી છે. અલ્પાધિક દેખવાની શક્તિવાળા બે પુરુષોના દષ્ટાન્તમાં કાંઈ અસંગતપણું લાગતું હોય તો સમુદ્રમાં ઘણે દૂર ચાલી જતી સ્ટીમર કે જેનો ઉપરનો જ અમુક ભાગ સ્થૂલ દષ્ટિથી જોવામાં આવે છે તે સ્ટીમરને જ દુર્બિનથી જોતાં નીચેના તળીઆથી લઈને ઉપર સુધી સ્પષ્ટપણે દેખવામાં આવે છે. તે પ્રસંગે સ્ટીમરના નીચેના ભાગને ઢાંકનાર પૃથ્વીની ગોળાઇ દુર્બિનથી શું દૂર થઇ જતી હશે?

બીજું 'જો પૃથ્વી નારંગી સરખી ગોળ છે,' એમ માનવા સાથે તેના પડ ઉપર વર્તમાનમાં દેખાતા એશિઆ, યુરોપ, અમેરિકા, આફ્રિકા વગેરે દેશો રહેલા છે એવી માન્યતા રાખવી પડે છે તો નારંગી સરખો એ પૃથ્વીનો ગોળો પોલો છે કે ઘન છે? જો કહો કે ઘન છે તો તેમાં શું ભરેલું છે? અને પોલો છે તો તેની ખાત્રી શી? અને તે ખાત્રી કયા પ્રત્યક્ષથી કરી છે? અનુમાનથી જો ખાત્રી કરાતી હોય તો જ્ઞાની-ઓનાં વચનને સાક્ષાત્ બાધ આવે તેવું અનુમાન શા મુદ્દાથી કરાય છે? વળી પૃથ્વીને નારંગી સરખી ગોળ માનીએ તો દક્ષિણ ધ્રુવ પાસે રહેલ સમદ્રનું પાણી કોને આધારે રહેલ છે? કહેશો કે ગુરુત્વાકર્ષણના નિયમને અંગે પૃથ્વી પાણીનું આકર્ષણ કરે છે, તો ઉત્તર ધ્રુવ પાસે રહેલ સમુદ્રનું પાણી નજીકમાં રહેલ પૃથ્વીથી કેમ આકર્ષાતું નથી? 'પૃથ્વીનું મધ્યબિન્દુ આકર્ષક છે' એમ માનીએ તો ભારે વસ્તુના અગ્ર, મધ્ય અને અધો-ભાગમાંથી ગુરુત્વાકર્ષણથી વેગ ક્રમે ક્રમે વધવો જોઇએ. ધાતુનું પતરું બનાવીને કરેલો ઘડો પાણીમાં તરે છે અને ધાતુનો એક નાનો ટુકડો હોય તે તરતો નથી. કકડાને આકર્ષણ અને ઘડા વગેરેને નહિ? આવી આવી ઉપસ્થિત થતી અનેક પ્રશ્નપરંપરાથી તેમજ આગળ જણાવવામાં આવતા જૈન-જૈનેતર શાસ્ત્રીય પાઠોથી એમ માનવાને ચોક્કસ કારણ મળે છે કે 'પૃથ્વી નારંગી સરખી ગોળ નથી. પરંતુ થાળી અથવા પુડલા સરખી ગોળ છે,' એમ માનવું વિશેષ શાસ્ત્ર તેમજ યુક્તિસંગત લાગે છે.

પૃથ્વી થાળી સરખી ગોળ છતાં પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનો ગમે તે યુક્તિઓથી તેને નારંગી સરખી ગોળ માને છે, તેને અંગે સમન્વય કરવારૂપે જો વિચારીએ તો ચક્ષુનો પ્રાયઃ તેવી રીતે ગોળ દેખવાનો સ્વભાવ સહેજે સમજાઇ આવશે. ગમે તે ઉચ્ચ સ્થળે ઊભા રહીને ગમે તે દિશામાં ક્ષિતિજ તરફ દષ્ટિ કરવામાં આવે અને એ દૃષ્ટિને ચારે તરફ ફેરવવામાં આવે તો તત્ત્વદષ્ટિએ વર્તમાન પૃથ્વી એક સરખી ગોળ નહિ છતાં ગોળ જેવી દેખાય છે, રેલ્વેના પાટા ઉપર ચાલ્યો જતો માણસ પોતાથી સો કદમ દૂર રહેલા જુદા જુદા પાટાઓને પણ ભેગા થતા હોય તેમ દેખે છે, તેમજ તેટલે જ દૂર રહેલો તારનો થાંભલો પોતાની પાસે રહેલા તારના સ્થંભ જેટલો જ મોટો હોવા છતાં તે ટૂંકો દેખે છે. ખુબી તો એ છે કે બન્ને પાટાઓ જુદા જુદા છતાં તેમજ તે બન્ને પાટાના મધ્યમાં રહેલ આસન્ન ભૂમિ દૃષ્ટિગોચર થવા છતાં પાટાઓ ભેગા થતા હોય તેમ દશ્યમાન થાય છે. દૂરવર્તી સ્થંભનો જમીન સાથે અડેલો ભાગ તેમજ ટોચનો ભાગ દેખાવા છતાં (જાણે મધ્ય ભાગમાંથી સ્થંભ ટુંકાઇ ગયો હોય તેમ) નાનો દેખાય છે, તેથી એમ માનવું જોઇએ કે ચક્ષુનો તથાપ્રકારે તીરછું તેમજ ઊર્ધ્વાધઃ ગોળ દેખવાનો સ્વભાવ હોય. વળી

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

ફોટામાં નજીકની વસ્તુ મોટી અને દૂરની વસ્તુ નાની પડતી જોવાથી ચક્ષુનો તેવો સ્વાભાવિક વિષય હોઈ ગોળ નહિ છતાં ગોળાકારે દેખાતી પૃથ્વીને નારંગી સરખી ગોળ કલ્પવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો હોય તો તે બનવા જોગ છે. પરંતુ તેથી ગોળ નહિ એવી પૃથ્વી નારંગી સરખી ગોળ થઇ જતી નથી.

પૃથ્વીની નારંગી સરખી ગોળાઈ માનીએ તો અમુક માઇલ ચાલતાં અમુક અંશ નીચાણુ અથવા અમુક અંશ ઉંચાણુ નિયમિત રીતે પ્રાપ્ત થવું જોઈએ. કોઇપણ દિશાએ ઉચ્ચતા હોઈ જતાં વધુ થાક લાગવો ને આવતાં તેવો થાક ન લાગવો જોઇએ. વળી પાણીનો સ્વભાવ સપાટીએ રહેવાનો હોઈ, કોઈ પણ જગો પર સેંકડો અને હજારો માઇલ દરિયાથી કાંઠો ઊંચો હોવો જોઇએ, નહેરો ખોદવામાં પણ હરકોઈ દિશાએ માઇલે દશ ઈંચની ઉંડાઇ રખાય છે તે પણ ઓછી હોવી જોઈએ, તેવા ઉંચાણ અથવા નિચાણનો અભાવ તેમજ જૈનસિદ્ધાન્તો તથા ઋગ્વેદ વગેરે સ્વપર સિદ્ધાન્તોમાં નારંગી સરખી ગોળાઇનું વર્ણન નહિ હોવા સાથે પુડલા સરખી ગોળાઇ હોવાનું પ્રતિપાદન હોઇ 'પૃથ્વી નારંગી સરખી ગોળ નથી, પરંતુ પુડલા સરખી ગોળ છે' એ પ્રમાણે માનવું એ શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિએ તેમજ યુક્તિથી યોગ્ય જણાય છે.

"એક વ્યક્તિ એક સ્થાનેથી રવાના થયા બાદ તે જ દિશામાં અખંડ પ્રયાણ કરે તો ફરતો ફરતો પુનઃ તે જ સ્થાને આવી પહોંચે છે, માટે પૃથ્વી નારંગી સરખી ગોળ છે" એવા જે વિચારો છે તે પણ બુદ્ધિગમ્ય તેમજ શાસ્ત્રીય નથી, કારણ કે સૂર્યના સર્વમંડલો પૈકી સર્વાભ્યન્તર મંડલ કે જેને ઉત્તરધ્રુવ (રેખાંશ) માનવો છે તેનું સ્થાન તેમજ સૂર્યમંડલનો શાસ્ત્રોમાં જણાવેલો ચાર વગેરે બરાબર વિચારાય તો એક જ દિશામાં ચાલતો માણુસ પુનઃ તે જ સ્થાને આવી પહોંચે, છતાં "પૃથ્વી નારંગી સરખી ગોળ નહિ, પરંતુ પુડલા સરખી ગોળ છે" એમ સુખેથી માની શકાય છે. (ચાલુ)

નિહ્નવવાદ

લેખકઃ—મુનિરાજ શ્રી. ધુરંધરવિજયજી

[ક્રમાંક ૬૬ થી ચાલુ]

બીજા નિહ્નવ તિષ્ય ગુપ્તાચાર્ય : આત્મવાદ : વેદાન્તી, નૈયાયિક અને સાંખ્ય સાથે સ્યાદ્વાદીની ચર્ચા

સ્યાદ્વાદીએ બૌદ્ધને આત્માનું સ્વરૂપ સમજાવ્યા પછી વેદાન્તી, નૈયાયિક અને સાંખ્ય અનુક્રમે આત્માના સંબન્ધમાં સ્યાદ્વાદીને પૂછે છે અને સ્યાદ્વાદી તેઓને સમજાવે છે.

વેદાન્તી-આત્મા એક અને કૂટસ્થ નિત્ય છે. તમોએ આત્મા ક્ષણિક નથી એ જે સમજાવ્યું તે બરોબર છે. પરન્તુ આત્મા નિત્યવિજ્ઞાનસ્વરૂપ, એક અને કૂટસ્થ નિત્ય છે. માયાના યોગે વિવિધ પ્રકારનો ભાસે છે, પણ વાસ્તવિક રીતિએ પરબ્રહ્મ એક જ છે.

एक एव हि भूतात्मा भूते भूते व्यवस्थितः।
एकधा बहुधा चैव दृश्यते जलचन्द्रवत् ॥

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

ભૂતાત્મા એક જ છે તે દરેક ભૂતમાં રહેલો છે. પાણીમાં ચન્દ્રનું પ્રતિબિમ્બ જેમ દેખાય છે તેમ એક જ આત્મા જુદે જુદે રૂપે ભૂતમાં દેખાય છે. આ સર્વ પ્રપંચ-માયાથી ઉત્પન્ન થયેલ છે માટે સર્વ મિથ્યા છે. વાસ્તવિક તત્ત્વ પરબ્રહ્મ એક જ છે.

સ્યાદ્વાદી—આત્મા અનેક છે ને પ્રપંચ પણ સત્ છે:—આકાશનું કુસુમ જેમ દેખાતું નથી તેમ પ્રપંચ પણ જો મિથ્યા હોય તો દેખાવો ન જોઇએ. અને પ્રપંચનો અનુભવ તો દરેકને થાય છે. કદાચિત્ પ્રપંચને ભ્રમ માનવામાં આવે તો પણ ભ્રમ થવામાં કારણ અને તે ભ્રમ જે વસ્તુમાં થાય છે તે બન્ને માનવાં જ જોઇશે. એટલે એક નહિ તો બીજી રીતે પણ પ્રપંચ જેવો પદાર્થ તો માનવો જ પડશે. તેથી તો જે પ્રત્યક્ષ જણાય છે તે પ્રપંચને જ માની લેવો એ ઉત્તમ છે. પ્રપંચ સિદ્ધ થયો એટલે તેમાં કોઇ સુખી તો કોઇ દુઃખી, કોઈ વિશેષજ્ઞાની તો કોઇ અલ્પજ્ઞાની, કોઈ રાજા તો કોઈ રંક જણાય છે. જો આત્મા એક જ હોય તો આ વિવિધ પ્રકારો થવામાં કારણ શું? માટે માનવું જોઇએ કે આત્મા અનેક છે. સૌ સ્વ સ્વ કરણીને અનુસારે સુખી દુઃખી થાય છે. માટે આત્મા એક નહિ પણ અનેક તેમ જ કૂટસ્થ નિત્ય નહિ પણ વિવિધ પરિણામને પામનારો છે એમ માનવું એ જ વાસ્તવિક છે.

નૈયાયિક—આત્મા વ્યાપક, મુક્તિમાં જડ અને પરમાત્માને અધીન છે—

૧. આત્મા બે પ્રકારનો છે. એક પરમાત્મા અને બીજો જીવાત્મા. જગત અને જીવાત્મા પર પરમાત્માની પૂર્ણ સત્તા છે. તે પરમાત્મા એક જ છે, તેને અધીન વિશ્વનું સર્વ તંત્ર ચાલે છે. કોઇને સુખી કે દુઃખી કરવો એ સર્વ ઇશ્વરને હાથ છે. આ દુનિયાના સર્જક પણ ઇશ્વર છે. વિશેષ તો શું ? પણ ઇશ્વરની શક્તિ કે ઇચ્છા સિવાય ઝાડનું એક પાંદડું પણ ફરકી શકતું નથી.

૨. જીવાત્મા અનેક છે. જેટલાં શરીરો જણાય છે તે દરેકમાં એક એક જીવાત્મા રહેલ છે. સર્વ જીવાત્માઓ આ બ્રહ્માણ્ડમાં વ્યાપીને રહેલા છે, કારણ કે જગતમાં કોઈ પણ કાર્ય અદૃષ્ટ અથવા ભાગ્ય સિવાય બનતું નથી. જે કાર્ય જે જીવાત્મા માટે બને છે તે તે કાર્યમાં તે જીવાત્માનું ભાગ્ય કારણ છે. ભાગ્ય અથવા અદૃષ્ટ એ આત્માનો ગુણ છે. ગુણ ગુણી સિવાય રહી શકતો નથી એટલે શરીર બહાર જે આત્માને માટે જે કાંઈ કાર્ય થાય છે તે સ્થાને તે આત્માનું અદૃષ્ટ પણ રહેલ છે એટલે તે સ્થળે તે આત્મા પણ રહેલ છે એમ માનવું જોઇએ. એ પ્રમાણે સર્વ આત્માઓ વ્યાપક છે.

૩. સુખ-દુઃખનું મૂળ જ્ઞાન છે. જ્ઞાન શરીરધારીઓને જ થાય છે, એટલે સુખ દુઃખ પણ શરીર ધારીને જ થાય છે. આત્મા જ્યારે બંધનોથી મુક્ત થાય છે ત્યારે દેહનો ત્યાગ કરે છે. દેહનો ત્યાગ થયો એટલે આત્મામાં સુખ, દુઃખ, જ્ઞાન, દ્વેષ, ઇચ્છા, પ્રયત્ન, પુણ્ય, પાપ, સંસ્કાર એ ગુણો રહેતા નથી. એટલે મુક્ત આત્મા સંસારના સંગ રહિત નિષ્ક્રિય અને વિશેષ ગુણ વિનાનો હોય છે એમ માનવું જોઇએ.

સ્યાદ્વાદી—પરમાત્મા જગતથી અલિપ્ત છે ને જીવાત્મા શરીરમાત્રવ્યાપી અને સર્વદા સગુણ છે:

૧. જગતનો સર્જક અને સર્વ તંત્રને ચલાવનાર જે પરમાત્મા તમે માનો છો તે

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

દેહયુક્ત છે કે દેહમુક્ત? રાગી છે કે વીતરાગી? કૃપાળુ છે કે નિર્દય? સ્વતંત્ર છે કે પરતંત્ર? સર્વજ્ઞ છે કે અલ્પજ્ઞ? કહેશો કે-દેહી, રાગી, નિર્દય, પરતંત્ર અને અલ્પજ્ઞ છે તો જીવાત્મા કરતાં તેમાં કંઇ પણ વિશેષતા ન રહી, માટે પરમાત્મા થવાને તે અયોગ્ય છે. અને કહેશો કે તે દેહમુક્ત, વીતરાગ, કૃપાળુ, સ્વતંત્ર અને સર્વજ્ઞ છે તો તેને જગતને સર્જન કરવાનું કે જગતના વ્યવહાર ચલાવવાનું કંઈ પણ પ્રયોજન નથી. પ્રયોજન સિવાય મન્દ પણ પ્રવર્તતો નથી તો સર્વજ્ઞ સ્વતંત્ર પરમાત્મા તો કેમ પ્રવર્તે? આ માટે કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચન્દ્રસૂરિજી વીતરાગસ્તવમાં ફરમાવે છે કે—

अदेहस्य जगत्सर्गे प्रवृत्तिरपि नोचिता।
न च प्रयोजनं किञ्चित् स्वातन्त्र्यान्न पराज्ञया ॥ २ ॥
क्रीडया चेत् प्रवर्तेत रागवान् स्यात् कुमारवत्
कृपयाऽथ सृजेत्तर्हि सुख्येव सकलं सृजेत् ॥ ३ ॥
दुःखदौर्गत्यदुर्योनि—जन्मादिक्लेशविह्वलम् ।
जनं तु सृजतस्तस्य कृपालोः का कृपालुता ॥ ४ ॥
कर्मापेक्षः स चेत्तर्हि न स्वतन्त्रोऽस्मदादिवत् ।
कर्मजन्ये च वैचित्र्ये किमनेन शिखण्डिना ॥ ५ ॥
अथ स्वभावतो वृत्ति—रवितर्क्या महेशितुः ।
परीक्षकाणां तर्ह्येष परीक्षाक्षेपडिण्डिमः ॥ ६ ॥

અર્થ—દેહમુક્ત આત્માને જગત બનાવવામાં પ્રવૃત્તિ કરવી તે ઉચિત નથી. તેને કંઇ પ્રયોજન નથી. તેને સ્વાતન્ત્ર્ય હોવાથી બીજાના હુકુમથી તે ન પ્રવર્તે. (૨) ક્રીડાથી જો પ્રવૃત્તિ કરે તો તે કુમાર (બાળક)ની જેમ રાગવાળો થાય. જો દયા વડે (જગતનું) સર્જન કરે તો સર્વને સુખી જ બનાવે. (૩) દુઃખ, દારિદ્ર, ખરાબ જન્મ સ્થાન, જન્મ વગેરે સંકટથી ભરપૂર આકુળ વ્યાકુળ એવા લોકને બનાવતા એવા તે દયાળુ ઇશ્વરની દયા કઇ છે? (૪) જો તે કર્મને પરતન્ત્ર છે તો આપણી જેમ (સામાન્ય જીવની માફક) સ્વતન્ત્ર નથી. વળી આ સર્વ વિવિધતા કર્મથી થનારી છે, તો શિખંડી સમાન (નિઃસત્વ) આનાથી શું? (૫) (ઇશ્વરનો સ્વભાવ જ એવો છે કે તે જગતને બનાવે છે એ પ્રમાણે) ઇશ્વરની સ્વાભાવિક રીતે પ્રવૃત્તિ થાય છે ને તેમાં કોઇનો તર્ક ચાલે નહિ એમ કહેવું એ તો "અમારી પરીક્ષા કરશો નહિ, અમારી પરીક્ષા કરશો નહિ" એ પ્રમાણે પરીક્ષકોને પરીક્ષાની ના પાડવાનો ઢોલ ટીપવા તુલ્ય છે. (૬) માટે તમે માનો છો તેવા પ્રકારનો પરમાત્મા માનવો તે ઉચિત નથી, પરન્તુ જે જીવાત્માઓ સકલ કર્મથી મુકત થયા બાદ પૂર્ણજ્ઞાની, અવ્યાબાધ સુખવાળા, સ્વસ્વરૂપમાં લીન થઇ પરમ પદ પામે છે તે જ સર્વ ઉપાસ્ય પરમાત્માઓ છે, એમ માનવું જોઇએ. તે પરમાત્માઓ જગતની પ્રવૃત્તિથી પર હોય છે, કદી પણ તેમાં લેપાતા નથી. ફકત જીવાત્મા તે પરમાત્માનું ધ્યાન ધરતો તે દશાને પામે છે. જગતને સંપૂર્ણ આદર્શ ચરિત્રનું ઉદાહરણ પૂરું પાડવા સાથે કોઇ પણ આત્માના દુઃખ કે પતનમાં નિમિત્તભૂત ન થવું એ જ વાસ્તવિક પરમાત્મપણું છે.

૨. શરીરની બહાર જીવાત્માને વ્યાપક માનવો એ યુક્ત નથી, કારણ કે જે વસ્તુનો ગુણ જ્યાં દેખાતો હોય ત્યાં જ તે વસ્તુ રહેતી હોય છે, જે માટે કહ્યું છે કે—

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

यत्रैव यो दृष्टगुणः स तत्र, कुम्भादिवन्निष्प्रतिपक्षमेतत्।
तथापि देहाद्बहिरात्मतत्त्व—मतत्त्ववादोपहताः पठन्ति॥

જે પદાર્થનો ગુણ જે સ્થળે દેખાય છે તે સ્થળે જ તે પદાર્થ હોય છે. જેમ ઘટ (તેના રૂપ આકૃતિ વગેરે જ્યાં દેખાય છે ત્યાં જ તે હોય છે.) આ વાત વિરોધ વગરની છે તો પણ મિથ્યા આગ્રહથી હણાયેલાઓ શરીરની બહાર આત્મા છે, એમ કહે છે. અર્થાત્ આત્માના જ્ઞાન, ઇચ્છા, સુખ વગેરે ગુણો દેહમાં અનુભવાય છે, માટે આત્માને પણ દેહ પ્રમાણ જ–માનવો જોઇએ. દેહની બહાર આત્માનો કોઇ પણ ગુણ જણાતો નથી તો ત્યાં આત્મા કેમ સંભવી શકે? માટે આત્માને શરીરવ્યાપી જ માનવો જોઇએ. લોહચુંબક જેમ દૂર રહ્યા છતાં લોહને ખેંચે છે તેમ શરીર વ્યાપી આત્મામાં રહેલ અદૃષ્ટ દૂર પણ કાર્ય કરી શકે માટે કોઈ પણ વિરોધ કે બાધ આવતો નથી.

૩. શરીરધારીઓને જ જ્ઞાન હોય છે તે વાત તમારા જ સિદ્ધાંતને બાધ કરનાર છે. ઈશ્વર દેહમુક્ત હોવા છતાં જ્ઞાનયુક્ત છે, માટે મુક્ત જીવાત્મા જ્ઞાન વગેરે ગુણથી રહિત છે એ માનવામાં પ્રબલ કોઈ પણ યુક્તિ નથી. વળી સુખદુઃખને અને જ્ઞાનને કંઇ પણ એવો સંબંધ નથી કે એકબીજાના રહેવા ન રહેવામાં એક બીજા રહી ન રહી શકે. જ્ઞાન જેમ આત્માનો સ્વતંત્ર ગુણ છે તેમ સુખ પણ આત્માનો સ્વતંત્ર જ ગુણ છે. કર્મથી અથવા સાંસારિક બંધનોથી આત્મા મુક્ત થાય એટલે બંધનોથી દબાતા આત્માના જ્ઞાન, સુખ, વીર્ય વગેરે ગુણો પૂર્ણપણે ખીલી ઊઠે છે. માટે મુક્ત આત્માને નિર્ગુણી માનવો એ કોઈ રીતે સંગત થતું નથી. માટે અનન્ત, અવ્યાબાધ, અનન્ય સુખ, જ્ઞાન, વીર્યાદિ યુક્ત મુક્તિ માનવી યુક્ત છે.

સાંખ્ય–આત્મા નિત્યનિર્ગુણી છે ને બંધ-મોક્ષ પ્રકૃતિને થાય છે. અમારે મતે આત્માનું સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે છે—

अमूर्तश्चेतनो भोगी नित्यः सर्वगतोऽक्रियः।
अकर्ता निर्गुणः सूक्ष्म आत्मा कापिलदर्शने॥

કપિલ (સાંખ્ય) દર્શનમાં આત્મા અમૂર્ત, ચેતન, ભોક્તા, સર્વવ્યાપી, ક્રિયા વગરનો, અકર્તા, ગુણશૂન્ય અને સૂક્ષ્મ છે.

વ્યવહારના સર્વ તંત્રને ચલાવનાર પ્રકૃતિ છે તેનું સ્વરૂપ આ છે '**सत्त्वरजस्तमसां साम्यावस्था प्रकृतिः**' સત્ત્વગુણ, રજોગુણ અને તમોગુણ એ ત્રણની જે સમાન અવસ્થા તેને પ્રકૃતિ કહેવામાં આવે છે. આ પ્રકૃતિ બંધાય છે. પુરુષ–આત્મા બંધાતો નથી. આત્મા અને પ્રકૃતિનો પાંગળા[1] આંધળા જેવો સંયોગ છે. પ્રકૃતિના બંધ મોક્ષ માટે કહેલ છે કે

रङ्गस्य दर्शयित्वा निवर्तते नर्तकी यथा नृत्यात्।
पुरुषस्य तथाऽऽत्मानं प्रकाश्य विनिवर्तते प्रकृतिः॥

સભાજનોને પોતાનો નાચ બતાવીને જેમ નટી ચાલી જાય છે, તેમ પ્રકૃતિ પણ

૧. જેમ આંધળો દેખી શકતો નથી અને પાંગળો ચાલી શકતો નથી, પણ આંધળો અને પાંગળો બન્ને ભેગા થાય તો આંધળો પાંગળાને ઉપાડી લે અને પાંગળો જેમ માર્ગ બતાવે તેમ આંધળો ચાલે ને ઇચ્છિત સ્થળે પહોંચવું વગેરે કાર્ય કરે છે, તેમ પુરુષ પાંગળો છે પણ ચેતન છે ને પ્રકૃતિ આંધળી છે પણ કર્ત્રી છે એટલે તે બન્નેના યોગથી સર્વ વ્યવહાર ચાલે છે.

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

જૈનધર્મી વીરોનાં પરાક્રમ

લેખકઃ– **શ્રીયુત મોહનલાલ દીપચંદ ચોકસી**

(ગતાંકથી ચાલુ)

મારવાડના ભંડારી

સંઘવીની માફક ભંડારીઓ પણ તરવાર તેમજ કલમ વાપરવામાં પાવરધા હતા. તેઓએ કુશળ મુસદ્દીઓ કે પરાક્રમી સુભટો તરીકે જ માત્ર કીર્તિ સંપાદન નથી કરી ! એ સિવાય તેઓએ ગ્રંથનિર્માતા તરીકે અને રમણીય પ્રાસાદો બંધાવનાર તરીકે પણ ચિરસ્થાયી કીર્તિ પ્રાપ્ત કરી છે. કાપરડા પાર્શ્વનાથનું મનોહર દેવાલય કે જે ઉદેપુર નજીક આવેલ છે, તે ઊભું કરવાનો યશ ભંડારી કુટુંબના ભાગે જાય છે. એની રચના ઉપરથી તેઓમાં શિલ્પ અને કારીગરી માટે કેવો પ્રેમ હતો એ દષ્ટિગોચર થાય છે. નેમીચંદ્ર ભંડારીના નામથી ભાગ્યે જ કોઈ અજ્ઞાત હશે. તેમણે ગ્રંથરચયિતા તરીકે જે બુદ્ધિપ્રગલ્ભતા દાખવી છે એ ન વિસરી શકાય તેવી છે. ઇતિહાસનાં પાના પર જે ભંડારી મહાશયોની કીર્તિકથા સુવર્ણાક્ષરે આલેખાઈ છે એમાં નીચેના નામો સંબંધી ટૂંક નોંધ લઇ 'જૈનધર્મી વીરોનાં પરાક્રમ' નામાં લેખમાળામાં ભંડારી પ્રકરણ સમાપ્ત કરીશું.

પુરુષને પોતાને બતાવીને છૂટી થાય છે. આ પ્રમાણે કોઇ પણ બાધ આવતો નથી.

સ્યાદ્વાદી–આત્મા સગુણી, કર્તા ને નિત્યાનિત્ય છે. બંધમોક્ષ પણ આત્માને જ થાય છે. અચેતન પદાર્થ કર્તા હોઇ શકતો નથી. કર્તા સિવાય જગતનો વ્યવહાર ચાલતો નથી માટે કોઇ કર્તા તો માનવો જ જોઈએ, માટે જે કર્તા છે તે ચેતન છે. ને જે ચેતન છે તેજ કર્તા છે. જો આત્માને ચેતન માનો છો તો કર્તા પણ તેને જ માનવો જોઇએ. કોઇ પણ દ્રવ્ય ગુણ સિવાયનું માની શકાય નહિ. વંધ્યા અને પુત્રવાળી એમ કહેવું એ જેમ વિરોધી છે તેમ ગુણશૂન્ય અને દ્રવ્ય એ બન્ને પરસ્પર વિરોધી તત્ત્વ છે, માટે આત્મદ્રવ્યને જ્ઞાનાદિ ગુણયુક્ત જ માનવું જોઇએ. એકાન્ત નિત્ય કોઇ પણ પદાર્થ માનવામાં ઘણા દોષો આવે છે, જેનું કેટલુંક સ્વરૂપ પૂર્વે બતાવેલ છે. માટે આત્માને નિત્યાનિત્ય માનવો જોઇએ.

પ્રકૃતિ બંધાય છે ને પ્રકૃતિ મુકાય છે, આત્મા બંધાતો નથી અને મુકાતો પણ નથી, એમ માનવું એ તો આસ્તિક દર્શનોમાં સર્વથી ઊંધી રીતિ છે. સર્વ દર્શનો આત્મામાં સર્વશકિત, જ્ઞાન, બંધ, મોક્ષ, કર્તૃત્વ વગેરે માને છે ત્યારે તમે તેનાથી વિપરીત રીતે પ્રકૃતિમાં સર્વ માનો છો તે યોગ્ય નથી. બંધ, મોક્ષ વગેરે સર્વ આત્માને જ થાય છે અને તે જ યુકિતયુકત છે.

એ પ્રમાણે છએ દર્શનવાળાઓની આત્માના સમ્બન્ધમાં જે માન્યતાઓ હતી તેમાં જે કંઈ અસમ્બદ્ધ અને યુક્તશૂન્ય હતું તે બતાવીને સત્ય સ્વરૂપ સમજાવીને સ્યાદ્વાદીએ આત્માના સંબંધમાં પોતાનું મંતવ્ય ટૂંકમાં બતાવ્યું તે હવે પછી જોઇશું (ચાલુ)

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

ભાણ—મારવાડમાં ગજસિંહ દેવના રાજ્યકાળે એ 'જેત્રણ'માં રહેતા હતા. પિતાનું નામ 'અમર' હતું. વિ. સં. ૧૬૭૮માં કાપરડા પાર્શ્વનાથનું રમણીય મંદિર એમણે બંધાવ્યું. એની પ્રતિષ્ઠા બૃહત્ ખરતરગચ્છના શ્રી. જિનસિંહસૂરિના હસ્તે કરાવવામાં આવી. મુખ્ય બિંબ પર જે લેખ છે એ ઉપરથી જાણી શકાય છે કે 'ભાણ' 'રાયલાખણ' ના વંશજ હતા.

રૂગનાથ—મહારાજા અજિતસિંહજીના (સન ૧૬૮૦-૧૭૨૫) રાજ્યકાળે એમને 'દીવાન' પદ પ્રાપ્ત થયું હતું. એ જેમ અનુભવી વહીવટી હતો તેમ બહાદુર સૈનિક પણ હતો. કર્નલ વોલ્ટર કહે છે તેમ ભંડારી રૂગનાથે મહારાજા અજિતસિંહ જ્યારે દિલ્હીમાં રોકાયા હતા ત્યારે વર્ષો સુધી તેમની વતી રાજ્ય વ્યવસ્થિત રીતે ચલાવ્યું હતું.

ભંડારી ખીમસી—રાયસિંહના આ પુત્રે અજિતસિંહના સમયમાં દીવાનપદ ભોગવ્યું હતું. વારંવાર પાદશાહ સાથે રાજકીય પ્રશ્નોના ઉકેલ સંબંધમાં એમને મોકલવામાં આવતા. વિ. સં. ૧૭૬૯માં જ્યારે એમને મોકલવામાં આવેલ ત્યારે તે 'ગુજરાતના સૂબા' તરીકેની સનંદ મેળવી પાછા ફરેલ. તેમને થાણસિંગ અને ચમરસિંગ નામે બે પુત્રો હતા.

ભંડારી વિજય—સન ૧૭૧૫માં અજિતસિંહ સુલતાળાશમાં સૂબા (Viceroy of Gujarat) તરીકે નિમાયા ત્યારે તેમણે પોતાની બદલીમાં વિજયરાજને મોકલેલા.

અનોપસિંગ—ઉપરની માફક એમને પણ અજિતસિંહે ગુજરાતમાં મોકલેલ. જો કે તેઓની કારકીર્દી અમદાવાદના કપુરચંદ ભણશાળી જેવાના ખૂનથી કલંકિત બની છે.

સુરતરામ—મહારાજા અભયસિંગે મેડતાથી ભંડારી સુરતરામને ઠા. સુરજમલ અને રૂપનગરના શિવસિંગ સાથે અજમેર જીતવા મોકલ્યા હતા. (સન ૧૭૪૩). તેઓએ ફોજદાર બાનગ્રોડ વિનયસિંગને હરાવી અજમેર જીતી લીધું.

ગંગારામ—વિજયસિંગના રાજ્યકાળે (સન ૧૭૫૨-૯૨) એમની ચડતી થઈ. રાજનીતિજ્ઞ તેમજ સુભટ તરીકે તેમની કીર્તિ વિસ્તરી. મરાઠા અને રાઠોડ વચ્ચે મેડતાનું જે યુદ્ધ થયું (સં. ૧૭૯૦) તેમાં તે હાજર હતા,

લક્ષ્મીચંદ—મહારાજા માનસિંગના રાજ્યકાળે ઘણાં વર્ષો પર્યંત તે દીવાન રહ્યા. (સન ૧૮૦૩-૪૩) બે હજાર રૂપીઆની આવકવાળું એક ગામ તેમને જાગીરમાં મળ્યું હતું.

પૃથ્વીરાજ ભંડારી—મહારાજા માનસિંગદેવના સમયમાં જાલોરના હાકેમ તરીકે તેઓ હતા.

ઉત્તમચંદ—જોધપુરના વતની હોઈ માનસિંગદેવના દરબારમાં રાજકવિ તરીકે તેમણે ખ્યાતિ મેળવી હતી. તેમને અલંકારઆશય, નાથચંદ્રિકા આદિ ગ્રંથો રચ્યા છે જે માટે નીચેનું કવિત પ્રચલિત છે :

प्रथम हि सागरचन्द मुनि लियो सुपंथ लगाय ।
रामकरण कविराय पुनि ग्रन्थ हि दिये दिखाय ॥ १ ॥

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

तिन ग्रन्थन तें पाय कछु आशय बोध अनूप ।
सो ही मैं विरघट कियो अलंकार के रूप ॥ २ ॥

બહાદરમલ—જૂની ઢબના જે મુત્સદીઓ થયા છે એમાં આ ગૃહસ્થનો નંબર છેલ્લો આવે છે. ડીડવાણાના જાણીતા કુળમાં એ જન્મેલ. ત્યાંથી તે જોધપુર ગયેલ જ્યાં રૂઘનાથ શાહ શરાફના મેતાજી વર્ગમાં એણે સ્થાન મેળવ્યું. પાછળથી એણે રાજ્યની નોકરી સ્વીકારી. જ્યાં પોતાનામાં રહેલા સદ્‌ગુણો વડે મહારાજા તખતસિંગજીનું ધ્યાન આકર્ષ્યું. (સન ૧૮૪૩-૭૩) એની લાગવગ એટલી બધી થઈ પડી કે જનતામાં એ મારવાડના રાજવીના માનીતા કરવૈયા તરીકે ઓળખાતો. એણે કદી પણ કોઈનો પણ વિશ્વાસભંગ કર્યો નથી.

કીશનમલ—મહારાજા સરદારસિંગના રાજ્યમાં શરૂઆતના કાળે એ ટ્રેઝરી ઓફિસર યાને ખજાનચી હતો. એ માટે નોંધ મળે છે કે:—

He was a great financier and did his best to put the Marwar finances on sounder and firmer footing અર્થાત્ એ જબરો નાણાશાસ્ત્રી હતો. એને માટે કહેવાય છે કે :

બાકા ફાટલ એરીયાં હાકા જાસ્તા હોય,
સુત બહાદર રે મીરે કીશ જેસા ન કોય.

આ રીતે ભંડારી વર્ગ પણ ઐતિહાસિક મહત્ત્વ ધરાવે છે. રીતભાત અને રસમ રિવાજમાં ઓસવાળ સમાજ સાથે એ મળતાપણું ધરાવે છે. એમની કુળદેવી 'આશાપુરી'નું મંદિર 'નાડોલ'માં છે, જ્યાં વર્ષમાં બે વાર મેળા ભરાય છે. કહેવાય છે કે 'લાખા'ને પ્રથમ કંઈ સંતાન ન હતું એટલે એણે દેવીને પ્રાર્થના કરી. દેવીએ પ્રસન્ન થઈ આશીર્વાદ આપ્યો કે તને ચોવીસ સંતાન થશે. ભંડારીઓ ઘણુંખરૂં કાળારંગની ગાય, બકરું કે ભેંશ નથી તો ખરીદતા કે નથી તો કોઈ તરફથી, ભેટ તરીકે અપાય તો પણ, સ્વીકારતા.

ભંડારીઓ ઘણુંખરું વેપાર કરતાં રાજ્યની નોકરી વધુ પસંદ કરે છે. તેમનામાં પણ પણ દીપાવટ, મોનાવટ, સુણાવટ, નીવાવટ નામના બેદો છે કે જેઓમાં પરસ્પર પરણવાનો રિવાજ નથી. ભંડારી નારીવર્ગમાં પડદાનો રીવાજ સખ્તાઈથી પળાય છે, અને અન્ય ઓસવાળ જાતિની સ્ત્રીઓ માફક 'ચોર' નામનું આભૂષણ પહેરવામાં આવતું નથી.

આ સારાયે ઉલ્લેખમાંની વિવિધ વાતો જવા દઈ જો એક મુખ્ય વાત પ્રતિ લક્ષ્ય આપીશું તો સહજ જણાશે કે એ સર્વ જૈનધર્મના અનુયાયી હોવા છતાં પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં પરાક્રમ દાખવવામાં પાછી પાની નથી કરતા.

ઇતિહાસના અભ્યાસીને કે વધુ જિજ્ઞાસા ધારકને નાડલાઈનો વિક્રમ સં. ૧૫૫૭નો તથા શ્રી કાપરડા તીર્થનો વિક્રમ સં. ૧૬૭૮નો શિલાલેખ જોવાની વિનંતિ કરી આ વિષય અત્રે પૂર્ણ કરીશું. (ચાલુ)

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

શ્રી ફલોધી તીર્થ સંબંધી વધુ પ્રકાશ

લેખક:—મુનિરાજ શ્રી. ન્યાયવિજયજી

'શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ'ના ચોથા વર્ષના અંક ૯ અને ૧૦–૧૧ અંકમાં "ફલવર્ધિ તીર્થનો ઇતિહાસ" લેખ મેં પ્રકાશિત કરાવ્યો હતો. એ લેખમાં "પુરાતનપ્રબંધસંગ્રહ", 'ઉપદેશતરંગિણી', 'વિવિધતીર્થકલ્પ' વગેરે ગ્રંથોને આધારે ફલવર્ધિ તીર્થના સ્થાપક કોણ છે તે જણાવ્યું હતું. તેમાં પુરાતન પ્રબંધ સંગ્રહકાર નીચે પ્રમાણે ઉલ્લેખ કરે છે:–

શ્રી. વાદિદેવસૂરિજી મહારાજ વિહાર કરતાં જ્યારે ફલોધી ગામ પધાર્યા ત્યારે જાળીવનના મધ્યમાં પારસ નામના શ્રાવકે શ્રી. પાર્શ્વનાથજીનું તીર્થ પ્રકટાવ્યું–સ્થાપ્યું. એ શ્રાવક શ્રી. વાદિદેવસૂરિજીનો ઉપાસક હતો. જાળીવનમાં તેણે સૌથી પ્રથમ શ્રી. પાર્શ્વનાથ જિનવરેનાં દર્શન કર્યાં. પછી આ બીના પોતાના પૂજ્ય ગુરુ સૂરિપુંગવ શ્રી. વાદિદેવસૂરિજીને જણાવી. સૂરિજી મહારાજે પોતાના વિદ્વાન શિષ્યો શ્રી. ધામદેવગણિ અને સુમતિપ્રભગણિને વાસક્ષેપ આપીને મોકલ્યા અને તેમણે પ્રભુમૂર્તિ ઉપર વાસક્ષેપ કર્યો. પછી સુંદર જિનમંદિર તૈયાર થયા બાદ શ્રી. વાદિદેવસૂરિજીએ પોતાના શિષ્યરત્ન શ્રી. જિનચંદ્રસૂરિજીને વાસક્ષેપ આપીને મોકલ્યા. સં. ૧૧૯૯ (p. પ્રતના પાઠ પ્રમાણે સં. ૧૧૮૮) ફા. શુ. ૧૦ ને ગુરુવારે શ્રી. પાર્શ્વનાથ પ્રભુના બિંબની પ્રતિષ્ઠા થઈ અને વિ. સં. ૧૨૦૪માં મહા શુ. ૧૩ ને શુક્રવારે કલશારોપણ તથા ધ્વજારોપણ કરવામાં આવ્યા."

મેં પુરાતન પ્રબંધ સંગ્રહાકારના લખાણનો સાર આપ્યો છે. આ ગ્રંથ શ્રી. નાગેંદ્રગચ્છીય શ્રી. ઉદયપ્રભસૂરિજીના શિષ્ય શ્રી. જિનભદ્રજીએ વિ. સં. ૧૨૯૦માં બનાવેલો છે.

ઉપદેશતરંગિણીકારનું લખાણ પણ લગભગ ઉપર્યુક્ત કથનને જ ટેકો આપે છે.

શ્રી. વિવિધતીર્થકલ્પકાર કે જેઓ ખરતરગચ્છીય મહાપ્રાભાવિક શ્રી. જિનપ્રભસૂરિજી મહારાજ છે, તેઓની માન્યતા મુજબ વિ. સં. ૧૧૮૧ વર્ષ ગયા પછી શ્રી. ધર્મઘોષસૂરિજીએ શ્રી. પાર્શ્વનાથ ભગવાનના ચૈત્યના શિખરની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી.

આ સિવાય એક શિલાલેખી પ્રમાણ પણ તેમાં આપ્યું હતું કે "૧૨૨૧માં ફલોધીમાં શ્રી પાર્શ્વનાથજીના મંદિરમાં પ્રાગ્વટવંશીય 'રોપી' આદિએ સિલકટ કરાવ્યો હતો." વિશેષ જાણવાની ઇચ્છાવાળા મહાનુભાવો એ અંકો જોઈ લે.

હવે મારા એ લેખને પુષ્ટિ કરનાર ખરતરગચ્છીય પાઠક શ્રી. ક્ષમાકલ્યાણકજીનો એક પાઠ મને મળ્યો છે. તે માટે આ લેખ લખ્યો છે.

'પર્વકથાસંગ્રહ' નામનું સુંદર પુસ્તક ઉક્ત પાઠકજીએ બનાવેલું છે. એમાં દિવાળી, જ્ઞાનપંચમી, મૌન એકાદશી વગેરે પર્વોના માહાત્મ્યની કથાઓ ગદ્યમાં આપેલી છે. ક્યાંક ક્યાંક તેમણે પોતાનો પરિચય નીચે પ્રમાણે આપ્યો છે:

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

'संवत व्योमरसाष्टेन्दु (१८६०) मिते फाल्गुन मासके।'
एकादश्यां कृष्णपक्षे बीकानेराख्यसत्पुरे ॥ १ ॥
व्याख्यानान् प्राक्तनान् वीक्ष्य निबद्धान् लोकभाषया ।
व्यलेखी देववाणीतः क्षमाकल्याणपाठकैः ॥ २ ॥
संविग्नवाचनाचार्यपदस्थानां सुधीमतां ।
श्रीयुक्तामृतधर्माणां शिष्योऽयं वाग्विदांवरः ॥३॥

આ જ પાઠક ક્ષમાકલ્યાણજીએ પર્વકથાસંગ્રહમાં શ્રી. પોશદશમી કથામાં ફલવર્ધિમાં બિરાજમાન શ્રી. પાર્શ્વનાથજી મંદિર તીર્થનું માહાત્મ્ય આપ્યું છે. એટલે એ કથામાંનો એટલો ભાગ અક્ષરસઃ નીચે આપું છું:—

"......एतादृशानि बहूनि श्रीपार्श्वनाथप्रतिमाचमत्काराणी दृश्यन्ते, अथान्य-ष्टोत्तरशतप्रमाणानि श्रीपार्श्वनाथस्वरूपाणि भव्यजननमस्कृतानि सकलापद्-हन्तृणि अन्तरिक्षे विहरन्ति। अत एव सपादलक्षदेशान्तर्गत-श्रीफलवर्द्धिका-ग्रामे बहुद्रव्यव्ययपूर्वको महीयान् समर्चनः अस्मिन्दिवसे श्रीचतुर्विधसंघमिलनेन श्रावकगणेन क्रियते, अस्मिन्विषये कथानकं लिख्यते। श्रीविक्रमादित्यराज्याद् वेदसप्तरुद्र(११९४)प्रमिते वत्सरे श्रीदेवसूरिनामानः महात्मानो जाताः, ते च श्रीअर्बुदाचलसमीपे टेलीग्रामसीम्नि लुंकडीयनामवटवृक्षस्याधोभागे श्रीउद्योतनसूरिभिः प्रशस्तमुहूर्तवेलायां सर्वदेवादीन् अष्टौ शिष्यान् शिक्षयित्वा सूरिपदे स्थापितवान्, येन च चतुरशीतिवादिनां पतिः कुमुदचन्द्रोऽपि जितः। ते चेमे चतुरशीति वादिनः बंभ अट्ठनव (११), बुद्धनग अट्ठारह (१८) जित्तीय। सेव सोल (१६), दह (१०) भट्ट, सत (७) गंधव्व विजितीय।।१।। जित्तदिगम्बर सत्त (७), पुण खत्तिय (४) चार,दु (२) झोई, । ईक (१) धीवर,इक (१) भिल्ल,अरु इक (१) भोई ॥२॥ इत्येषां योगेन चतुरशीति भवन्ति।

अथैकदा श्रीदेवसूरयश्चातुर्मासतपश्चर्यार्थं श्रीमेडतानाम्नि नगरे स्थिताः। तत्रस्थाः श्रावकास्सर्वे वक्ष्यमाणविधिना धर्ममाचरन्तस्तिष्ठन्ति स्म तद्य—

व्याख्यानश्रवणं जिनौकसि गतिर्नित्यं गुरोर्वन्दनम्।
प्रत्याख्यानविधानमागमगिरां चित्ते चिरं स्थापनम्॥
कल्याणोदितमात्मशक्तितपसा संवत्सराराधनम्।
श्रद्धाजन्मफलं सदेति जगृहुः श्रीसूरिपादान्तिके॥

एवं चातुर्मासमतिवाह्य ते महात्मानः फलवर्द्धिपुरे मासकल्पकरणाय गताः। तत्र चैको निःस्वः पारसनामा श्रावकः प्रतिदिनं धर्ममेवाचरन् तिष्ठति, परं तस्मिन्सर्व एव श्रावकगुणा आसन् × × ×[1]।

अथैकदा स पारसश्रावको बहिर्भूमिं गतस्तत्रैकं पाषाणमम्लानपुष्पमण्डितं तत्रत्यां भूमिं च सचिक्कणां विलोक्य चकितमनाः स्वगृहमागत्य चिन्तयति

१ અહિં ચાર શ્લોકમાં શ્રાવકના ગુણનું વર્ણન આપ્યું છે તે અહીં અપ્રસ્તુત હોવાથી નથી આપ્યું.

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

स्म। अस्मिन्नैवावसरे तस्यैका गौर्गोपालेन वने नीयमाना सायाह्ने गृहं प्रत्यागतवती दुग्धदोहाऽऽसीत्, तां निर्दुग्धां विलोक्य गोपालमाहूय तस्यैव चौर्यं विज्ञाय तमताडयत्। तदा गोपालेनोक्तं स्वामिन् न ह्यत्र ममापराधमस्ति, यत इयं धेनुः स्वयमेव वने दुग्धं प्रस्रवति मद्वचनमिदं मिथ्यैव जानासि चेन्मया सह तत्र गत्वा दर्शयतु भवान्। इत्याकर्ण्य सः श्रावक तदनु वनेऽगच्छत् ततो द्वावेव तौ तस्याः मार्गे गत्वा स्वयं तत्रैकस्मिन्प्रदेशे दुग्धं प्रस्रवंतीं गां विलोक्य जातविस्मयौ गृहमगमताम्।

स च श्रावकः प्रभाते गुरूणां समीपे गत्वा तत्कारणमपृच्छत्, गुरुः ध्यानेनैतद्विलोक्य तत्राऽऽर्हतीं कांचन प्रतिमां ज्ञात्वा तेन सह तस्मिन् वनप्रदेशे समागत्य तां भूमिमुत्खातयामास। ततो गर्तादेका स्वकान्त्या तद्देशं द्योतयन्ती महती श्रीपार्श्वनाथदेवस्य प्रतिमा निःसृता। तां महताडम्बरेण रथे आरोप्य गृहमानीय गुरुणाज्ञप्तः स पारसस्तस्याः पूजनादिकं प्रतिदिनं कुरुते स्म। ततः एकदा सा प्रतिमा तं श्रेष्ठपुङ्गवं स्वप्ने एवं जगाद। " हे भक्त! मम प्रासादं कारय "-श्रेष्ठी उवाच-स्वामिन्! अहं तु नितरां दरिद्रः वित्ताभावात्कथं देवगृहं भवेत् प्रतिमयोक्तं द्रव्यस्य चिन्ता न करणीया यतः मम पुरस्ता लोकेन प्रत्यर्पिता अक्षताः स्वर्णमया भविष्यन्ति तैश्च पुष्कलं द्रव्यं तव गृहे स्वयमेवायास्यति, परमियं वार्ता कस्याग्रेपि न प्रकाश्या। इत्युक्त्वा देवोतिरोहितः ततः प्रभाते उत्थाय स देवगृहं कारयितुं मनसि दृढविचारमकरोत्। तद्दिनत एव ये जना तत्रागत्य अक्षतान्यर्पयन्ति ते च स्वर्णमया भवन्ति स्म। अथ कियता कालेन पुष्कले सुवर्णे सति श्रेष्ठिना देवगृहनिर्माणं प्रारब्धं। तदा कियद्भिर्दिवसैर्विशालमंडपमण्डितं प्राकारवेष्टितं तोरणपताकादिमण्डितं स्वर्णजटितस्तम्भविराजितं द्वारि स्थितमत्तवारणशोभितं पार्श्वयोः धर्मशालायुगलेन विराजितं कूपवापिकायुक्तं मनोहरमुद्यानशोभितमपरं स्वर्विमानमिव देवमन्दिरं जातं, तन्महावैभवकार्यं विलोक्य लोकाः विस्मयं प्रपेदिरे, परं न कोपि किञ्चित् मुखाद्वदति। अथैकदा तस्य कनिष्टपुत्रेणातीवाग्रहात्पृष्टं, तात! एतावद्धनं त्वया कुतो लभ्यते? श्रेष्ठिनोक्तं रे पुत्र! त्वं बालकोऽसि अत इदृग्विधेन प्रश्नेन तव किं कार्यमस्ति, पुत्रस्तु तच्छ्रुत्वा बालप्रभावाद्धठमवलम्ब्य भोजनादिकमपि त्यक्तवान्। अथ तदाग्रहं विलोक्य स पारससाधुः स्नेहवशस्तं सर्वमेव स्वर्णप्राप्तिसाधनं प्रत्यबोचत्। ततः तदनन्तरं पूर्ववत् द्वितीयेह्नि ते अक्षताः स्वर्णमया नाभवन् तेनावशिष्टं गृहमवशिष्टमेवासित् परं। श्रीदेवसूरिप्रभुपदपङ्कजप्रभाकरैः श्रीमुनिचन्द्रसूरिभिस्तत्रागत्य बिम्ब-चैत्यस्य वेदाभ्रनेत्रक्षिति (१२०४) प्रमिते वर्षे तस्य गृहस्य प्रतिष्ठा कारिता। तच्च फलवर्धिकानाम तीर्थं जातं, तस्य महिमा न केनापि शक्यते वक्तुं। यत्र च स्वयमेव भगवान् जिनः नृसिंहरूपेण तद्रक्षां करोति। तदाराधनविधिस्तु श्रीमज्जिनप्रभसूरिकृतकल्पाद्विज्ञेयः। यदा स महाप्रभुस्तुष्टो भवति तदा प्रदीपहस्तस्तन्मन्दिरात् बहिरागत्य दर्शनेन कृतार्थयति जनान् वरांश्च प्रयच्छति तत्र च

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

द्वारेषु कपाटानि न सन्ति यतस्तत्र कपाटदानेन कपाटानां देवप्रभया स्वयमेव भंजनं भवति।

तत्र च पोषदशमीदिने महोत्सवं भवति सहस्रशो जना अस्मिन् पर्वणि तत्र गत्वा दर्शनादिना पापान्नाशयन्ति तत् स्नान(त्र)जलेन नेत्रक्षालनात् अक्षि-रोगाः नश्यन्ति प्रोक्षणेन च जरा विलयं यान्ति, विशेषतः पोषदशमी एवास्य पर्व इति पोषदशमी व्याख्यानम्।"

કથાસાર

આ કથા સરલ ભાષામાં છે. એટલે અક્ષરશઃ અનુવાદ ન આપતાં અહીં સાર માત્ર આપ્યો છે.

શ્રી. પાર્શ્વનાથ ભગવાનનાં ૧૦૮ સ્વરૂપોની પ્રશંસા કરીને ફલવર્ધિ તીર્થનો ઇતિહાસ શરૂ કર્યો છે. આ ઇતિહાસમાં સંવતની ગણના સાથે આપેલા પ્રસંગમાં સ્ખલના થયેલી જોવાય છે. પરંતુ આપણે તો મૂળ ઘટના સાથે સંબંધ રાખી આ વસ્તુ જોઈશું તો એટલું બરાબર પ્રાપ્ત થાય છે કે પુરાતનપ્રબંધસંગ્રહ અને ઉપદેશતરંગિણીના કથનને મળતી જ કથા પાઠકવર્ય શ્રી. ક્ષમાકલ્યાણકજીએ આપી છે.

"વાદિ શ્રી. દેવસૂરિજી મેડતા ચાતુર્માસ કરી વિહાર કરતા ફલવર્ધિ પધાર્યા છે, ફલવર્ધિમાં ગરીબ પણ ધર્માત્મા, પરમાર્હતોપાસક પારસ નામનો શ્રાવક વસે છે. એક વાર જંગલમાં તેમણે ખીલેલા ફૂલોથી ઢંકાયેલો એક પત્થર જોયો, ત્યાંની જમીન પણ ચોકખી જોઈ. આ જોઈ તેમને આશ્ચર્ય થયું અને ઘેર આવી વિચાર કરવા લાગ્યા. તેમને ઘેર એક ગાય હતી અને જંગલમાં ચરવા જતાં તેનું દુધ દોવાઈ ગયેલું જોઈ તેમણે ગોવાળને પૂછ્યું કે મારી ગાયને જંગલમાં કોણ દોઈ લે છે? ત્યારે ગોવાળે કહ્યું એમાં મારો દોષ નથી, કિન્તુ આ ગાય અમુક સ્થાને દૂધ ઝરી દે છે. પારસ શ્રેષ્ઠીએ તે સ્થાન જોયું અને ગાયનું દૂધ આપોઆપ ઝરી જાય છે તે પણ જોયું.

પછી પારસ શ્રેષ્ઠીએ ઘેર આવી ગુરુ શ્રી. વાદિદેવસૂરિજી કે જેઓ તે નગરમાં બિરાજમાન હતા તેમની પાસે જઈ ઉપર્યુક્ત હકીકત જણાવી. ગુરુએ ધ્યાનથી જોઈને જણાવ્યું કે ત્યાં શ્રી. અરિહન્ત ભગવાનની પ્રતિમાજી છે. તેઓ પણ શ્રાવક સાથે જંગલમાં પધાર્યા અને તપાસ કરાવી, તે સ્થાનેથી મહાપ્રભાવિક શ્રી. પાર્શ્વનાથ જિનવરની પ્રતિમા પ્રગટ થઈ. પછી મહાન ઉત્સવ પૂર્વક પ્રભુને નગરમાં પધરાવ્યા અને ગુરુજીની આજ્ઞાથી પ્રભુજીની નિરંતર પૂજાદિ કરવા લાગ્યો. શ્રાવકજીને એક વાર એ પ્રતિમાજીએ સ્વપ્નમાં આવી જણાવ્યું કે હે ભક્ત! તું મારું મંદિર સ્થાપિત કર! શ્રાવકે કહ્યું હે પ્રભુ! હું તો ગરીબ નિર્ધન છું. દ્રવ્ય વિના મંદિરની સ્થાપના કેવી રીતે થાય? ત્યારે પ્રતિમાજી તરફથી જવાબ મળ્યો કે તું દ્રવ્ય સંબંધી ચિન્તા ન કરીશ. મારી સામે જેટલા ચોખા ચઢશે તે બધા સોનામય થઈ જશે. તેથી તારા ઘરમાં ઘણું દ્રવ્ય આવશે, પરન્તુ આ વાત તારે કોઈને કરવી નહિ. આટલું કહી દેવ અદૃશ્ય થઈ ગયા. શેઠજીએ પ્રાતઃકાલે કોઠી

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

મંદિર બનાવવાનો દૃઢ નિશ્ચય કર્યો. જે શ્રાવકો પ્રભુજીના દર્શને આવતા અને ચોખા ચઢાવતા તે સુવર્ણમય થવા માંડયા. પારસ શ્રાવકે ટૂંક સમયમાં જ મંદિર બનાવવા માંડયું. સુંદર રંગમંડપ, કિલ્લો, તોરણાદિથી સુશોભિત, સુવર્ણ મંડિત સ્થંભોવાળું મંદિર તૈયાર થયું. નજીકમાં કુવા, વાવ, બગીચાથી સુશોભિત બે ધર્મશાળાઓ બનાવી. જાણે સાક્ષાત્ દેવવિમાન હોય તેવું મનોહર જિનમંદિર તૈયાર થઇ ગયું.

આટલું સરસ અને સુંદર મંદિર તૈયાર થતું જોઈ પારસ શેઠના છોકરાઓને આશ્ચર્ય થયું કે આટલું ધન આવે છે કયાંથી ? છેવટે નાના પુત્રે ખૂબ જ આગ્રહથી પિતાજીને પૂછયું કે આટલું બધું ધન ખર્ચો છો તે લાવો છો કયાંથી ? પિતાએ કહ્યું તારે શું કામ છે ? પુત્રને જવાબ ન મળવાથી તેણે ખાવા પીવાનું ત્યાગ કર્યું. છેવટે પુત્રના આગ્રહને વશ થઈ પિતાએ જણાવ્યું કે ચઢેલા ચાવલ સુવર્ણમય થાય છે. બસ, આ વાત થતાં જ બીજા દિવસથી ચાવલ સુવર્ણના થતા બંધ થઈ ગયા. મંદિરજીનું થોડું કાર્ય બાકી રહ્યું. પછી વિ. સં. ૧૨૦૪માં મહાભાવિક વાદિ શ્રી. દેવસૂરિજીના શિષ્ય શ્રી. મુનિસુંદરસૂરિજીએ એ મંદિરમાં પ્રતિષ્ઠા કરાવી. ત્યારથી ફલોધી તીર્થ પ્રસિદ્ધ થયું. આ તીર્થના મહિમાનું વર્ણન કરવા કોઇ સમર્થ નથી. સાક્ષાત્ ભગવાન નરસિંહરૂપે તીર્થની રક્ષા કરે છે. આ પ્રભુજીની આરાધનાવિધિ શ્રી. જિનપ્રભસૂરિજીકૃત 'વિવિધતીર્થકલ્પ'થી જાણી લેવી. પ્રભુજી પ્રસન્ન થાય છે ત્યારે દીપક હાંથમાં લઇ બહાર પધારે છે અને ઇચ્છિત વરદાન આપે છે. મંદિરજીને કમાડ લાગતાં નથી. કમાડ બંધ કરવાથી આપોઆપ તૂટી જાય છે.

પોષ દશમીએ અહીં મોટો ઉત્સવ થાય છે, હજારો આદમી એકઠા થાય છે. અહીંના દર્શન કરી પવિત્ર થઇ મનુષ્યો પાપરહિત બને છે; સ્નાત્રજલ આંખે લગાડવાથી આંખોના રોગ મટી જાય છે. શરીરે લગાડવાથી જરા મટી જાય છે. અહીં ખાસ પોષ દશમીનું મહત્ત્વ છે."

આ કથા ઉપરથી આપણે આટલું તથ્ય તારવી શકીએ કે-શ્રી. વાદિદેવસૂરિજીના સમયે તીર્થની સ્થાપના થઈ. બાકીની કથા વિવિધતીર્થકલ્પને મળતી છે.

શ્રી. ક્ષમાકલ્યાણકજી ઓગણીસમી શતાબ્દિ સુધીનો ઇતિહાસ આપે છે. તેઓ બીજા સ્તૂપો કે બીજા મંદિરનો ઉલ્લેખ જ નથી કરતા એટલે હવે આ સિવાયની જે બીજી બીજી વાતો આ તીર્થની સ્થાપના સંબંધી લખાય છે તેમાં કલ્પના જ વધારે છે. સત્ય હકીકત તો પુરાતનપ્રબંધસંગ્રહ, ઉપદેશતરંગિણી, વિવિધતીર્થકલ્પ અને આ કથામાં આપણે જોઇએ છીએ તે છે. સુજ્ઞ વાચક સત્ય સમજી સત્ય સ્વીકારી લે એ જ શુભેચ્છા !

સમિતિને સહાય કરો !

૫૦૦) કે તેથી વધુ મદદ આપીને સમિતિના સંરક્ષક બનો !
૧૦૦) કે તેથી વધુ મદદ આપીને સમિતિના દાતા બનો !
૫૦) કે તેથી વધુ મદદ આપીને સમિતિના સભ્ય બનો !

બે રૂપિયા ભરીને આ માસિકના ગ્રાહક બનો

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

અઢારમી સદીના મહાન જ્યોતિર્ધર મહોપાધ્યાય

શ્રી. યશોવિજયજીકૃત ગ્રંથો

[સંક્ષિપ્ત ગ્રંથપરિચય]

લેખકઃ **આચાર્ય મહારાજ શ્રી. વિજયપદ્મસૂરિજી**

શ્રી. જૈન સત્ય પ્રકાશના ગયા અંકમાં આપણે ૧૮મી સદીના મહાન જૈન જ્યોતિર્ધર મહોપાધ્યાય શ્રી. યશોવિજયજી મહારાજનું જીવન સંક્ષેપમાં જોયું. હવે એ જીવન-ચરિત્રના અંતે ઉલ્લેખ કરાયા પ્રમાણે આ સ્થળે આપણે એમના કવન--સાહિત્યરચના સંબંધી વિચાર કરીશું કે જે સાહિત્યરચનાએ એ મહાપુરૂષને અઢારમી સદીના મહાન જ્યોતિર્ધર અને પ્રખર વિદ્વાન તરીકે પ્રસિદ્ધ કરીને અમર બનાવ્યા છે.

આ વિષયમાં આપણે તેમની એક પછી એક કૃતિનું--એ કૃતિમાં આવતા વિષય-નિરૂપણનું--સંક્ષિપ્ત અવલોકન કરીશું.

ઉપાધ્યાયજીકૃત મૌલિક ગ્રંથો

૧. અધ્યાત્મમતપરીક્ષાઃ—આનું બીજું નામ અધ્યાત્મમતખંડન છે. મૂળ ગ્રંથ પ્રાકૃત ભાષામાં ૧૮૪ ગાથાનો છે. તેની ઉપર વાચકવર્યે સ્વોપજ્ઞ ટીકા રચી છે. દિગંબરો એમ માને છે કે કેવલિભગવંતોને કવળાહાર હોય જ નહિ. આ બાબતમાં ગ્રંથકાર મહર્ષિએ કેવળજ્ઞાન અને કવળાહાર એ અવિરોધી વસ્તુ છે એટલે જ્યાં કેવળજ્ઞાન હોય ત્યાં જેમ મોહનીય વગેરે ચારે ઘાતી કર્મો વિરોધી હોવાથી સંભવતા નથી, તેવા વિરોધ કેવળજ્ઞાનની સાથે કવળાહારને હોવામાં નથી એ સિદ્ધ કર્યું છે. શ્રી. સમવાયાંગમાં ચોત્રીશ અતિશયોમાં જણાવ્યું છે કે 'પ્રભુના આહાર કે નિહાર ચર્મચક્ષુવાળા જીવો જોઈ શકે નહિ' એ વગેરે વસ્તુ સચોટ દાખલા દલીલો દઈને 'કેવલીને કવલાહાર હોઈ શકે' એમ સાબીત કર્યું છે. દિગંબરો માને છે કે પ્રભુને ધાતુરહિત પરમૌદારિક શરીર હોય. આ બાબતનું, પ્રભુને જન્મથી જ એક શરીર હોય છે વગેરે જણાવીને, ખંડન કર્યું છે. જો કેવલી પ્રભુને આહાર ન હોય તો તત્ત્વાર્થમાં કેવલીને કહેલા અગિયાર પરિષહો (જેમાં ક્ષુધા પરિષહ ગણ્યો છે તે) કઈ રીતે ઘટશે ? આવા અનેક પ્રશ્નો પૂછીને આહારની બાબતમાં પર્યાપ્તનામોદય પણ કારણ તરીકે જણાવીને દિગંબર મતની અનેક માન્યતાને અસત્ય ઠરાવી છે. છેવટે (૧) દિગંબર મત ક્યારે પ્રકટ થયો ? (૨) તેઓ ઉપકરણ નથી રાખતા, તેનું શું કારણ ? આ પ્રશ્નોના ખુલાસા કરવાના પ્રસંગે તેઓના આચાર વગેરે દર્શાવી છેવટે પ્રશસ્તિ જણાવી કર્તાએ ગ્રંથ પૂર્ણ કર્યો છે. આ ગ્રંથ ઉપરની સ્વોપજ્ઞ ટીકા નવીન ન્યાયની પદ્ધતિ પ્રમાણે બનાવી છે, તે વાંચવાથી કર્તાની અપૂર્વ વિદ્વત્તા જણાય છે.

મૂળગ્રંથની શરૂઆતમાં ગ્રંથકાર જણાવે છે કેઃ– હું શ્રી. પાર્શ્વનાથ પ્રભુને અને ગચ્છનાયક આચાર્ય મહારાજ શ્રી. વિજયદેવસૂરીશ્વરજી મહારાજને વંદન કરીને બોધને

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

અનુસારે અધ્યાત્મમતની પરીક્ષા કરીશ. તેમજ ટીકાની શરૂઆતમાં પણ જણાવ્યું છે કે-જે વાગ્દેવતા (સરસ્વતી) પંડિતોને અથવા દેવોને વંદન કરવા લાયક છે, અને જેણીનું સ્વરૂપ ઐઁકાર મંત્રાક્ષર ગર્ભિત છે, તે વાગ્દેવતાનું સ્મરણ કરીને હું સ્વોપજ્ઞ (સ્વકૃત) અધ્યાત્મમતપરીક્ષાનું વિવરણ કરૂં છું. ટીકાના શ્લોકનું પ્રમાણ ૪૦૦૦ શ્લોક છે. આ સટીક ગ્રંથ દે. લા. જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડ તરફથી છપાયો છે. અને તેનું ભાષાંતર શ્રી. આત્માનંદ સભા તરફથી છપાયું છે.

૨. અધ્યાત્મસાર:—કર્મરૂપી વાદળાથી ઢંકાએલા ભવ્ય જીવો અધ્યાત્મ સેવારૂપિ પવનથી તે વાદળાને દૂર કરી આત્મિક તેજનો અનુભવ કરી શકે છે. આ મુદ્દાથી ગ્રંથકારે આ ગ્રંથમાં સાત મુખ્ય વિભાગ (પ્રબંધ)ની અને દરેક વિભાગમાં એકાદિ અધિકારની સંકલના કરીને અધ્યાત્મનું સ્વરૂપ વર્ણવ્યું છે. તેમાં પ્રથમ પ્રબંધમાં અધ્યાત્મની પ્રશંસા, અધ્યાત્મસ્વરૂપ, દંભત્યાગ, ભવસ્વરૂપ આ ચાર બાબતનું સવિસ્તર વર્ણન જણાવ્યું છે. બીજા પ્રબંધમાં વૈરાગ્યસંભવ, વૈરાગ્યના ભેદ અને વૈરાગ્ય સંબંધી જરૂરી બીના સ્પષ્ટ રીતે વર્ણવી છે. ત્રીજા પ્રબંધમાં મમતાનો ત્યાગ, સમતા, સદનુષ્ઠાન અને મનઃશુદ્ધિનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. ચોથા પ્રબંધમાં સમ્યક્ત્વ, મિથ્યાત્વત્યાગ અને કદાગ્રહત્યાગની બીના જણાવી છે. પાંચમા પ્રબંધમાં યોગ, ધ્યાન અને ધ્યાનસ્તુતિ વર્ણવી છે. છઠ્ઠા પ્રબંધમાં આત્મનિશ્ચય વર્ણવ્યો છે. સાતમા પ્રબંધમાં જૈનમત સ્તુતિ, અનુભવી સજ્જનસ્તુતિ જણાવી છે. જૈન શ્વે. કોન્ફરન્સ પ્રકાશિત 'જૈન ગ્રંથાવલી' વગેરેના આધારે આ મૂલ ગ્રંથનું પ્રમાણ ૧૩૦૦ શ્લોક છે. આનો યથાર્થભાવ જણાવવા માટે પંન્યાસજી મહારાજ [1]શ્રી ગંભીરવિજયજી ગણિજીએ તેના ઉપર ટીકા બનાવી છે, તે શ્રી જૈનધર્મ પ્રસારક સભાએ છપાવી છે.

૩. અધ્યાત્મોપનિષદ્—અનુષ્ટુપ્છંદમાં સંસ્કૃત ૨૩૧ શ્લોક પ્રમાણ આ ગ્રંથ છે. પ્રકાશક શ્રી જૈનધર્મ પ્રસારક સભા ભાવનગર. આ ગ્રંથમાં કર્તાએ-૧. શાસ્ત્રયોગ શુદ્ધિ અધિકાર, ૨. જ્ઞાનયોગાધિકાર, ૩. ક્રિયાધિકાર અને ૪. સામ્યાધિકાર-આ ચાર અધિકાર પૈકી **પહેલા**-શાસ્ત્રયોગશુદ્ધિ નામના અધિકારમાં (૧) અધ્યાત્મનું ખરૂં સ્વરૂપ શું સમજવું? (૨) તેને લાયક કયા જીવો હોઈ શકે? (૩) કેવા પ્રકારના હૃદયમાં અધ્યાત્મનો પ્રાદુર્ભાવ થાય? (૪) તુચ્છાગ્રહિ જીવોની કેવી ખરાબ હાલત થાય છે? (૫) શાસ્ત્રનું સામર્થ્ય કેવું હોય છે? (૬) શાસ્ત્રની પરીક્ષા કઇ રીતે કરી શકાય? (૭) કષ-છેદ-તાપનું સવિસ્તર સ્વરૂપ શું? (૮) અને કષશુદ્ધિ વગેરે ત્રિવિધ શુદ્ધિ કઇ રીતે શાસ્ત્રમાં ઘટાવી શકાય? (૯) એકાંતવાદીઓ પણ આડકતરી રીતે સ્યાદ્વાદ મતને કેવા રૂપે સ્વીકારે છે? (૧૦) નયશુદ્ધિ-શ્રુતજ્ઞાન ચિંતાજ્ઞાન અને ભાવનાજ્ઞાનનું સ્વરૂપ શું? (૧૧) ધર્મવાદને લાયક કોણ હોઇ શકે? આ અગિયારે પ્રશ્નોના સ્પષ્ટ ખુલાસા કરવા પૂર્વક વચમાં પ્રસંગે જરૂરી બીના પણ સરસ રીતે વર્ણવી છે. **બીજા**-જ્ઞાનયોગ નામના અધિકારમાં (૧) પ્રાતિભજ્ઞાન કોને કહીએ? (૨) આત્મજ્ઞાની મુનિ કેવા હોય છે? (૩) ખરું વૈદ્યપણું કોને કહીએ? (૪) જ્ઞાની પુરુષો

---

૧. ટીકાકારનો ટૂંક **પરિચય**-જન્મ-સં. ૧૯૦૦, ચૈ. શુ. ૩, ગ્વાલિયર રાજ્યના સોનાગીર ગામમાં. યતિપણું સં. ૧૯૨૪, સંવેગ દીક્ષા ૧૯૩૧, પંન્યાસપદ સં. ૧૯૪૮ અને સ્વર્ગવાસ સ. ૧૯૬૯ પો. વ. ૮ ગુરૂ-પરમપૂજ્ય શ્રી. વૃદ્ધિવિજયજી (વૃદ્ધિચંદ્રજી) મહારાજ.

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

કઇ રીતે નિર્લેપ થઇ શકે છે? (૫) ચિત્તની શુદ્ધિ કરવા માટે કયાં કયાં સાધનોની સેવના કરવી જોઇએ? (૬) જ્ઞાનયોગ વ્યાવહારિક દષ્ટિએ અને નૈશ્ચયિક દષ્ટિએ કેવા સ્વરૂપવાળો હોય છે: આ ૭ પ્રશ્નોના સ્પષ્ટ ખુલાસા કરતી વખતે બીજી પણ જરૂરી બીના ટૂંકમાં જણાવી છે. **ત્રીજા**-ક્રિયા અધિકારમાં-ક્રિયાની જરૂરિયાત જણાવવાના પ્રસંગે કઇ ક્રિયાથી નિર્મલ ભાવવૃદ્ધિ થઇ શકે? આનો ખુલાસો જણાવીને જ્ઞાની પુરુષો પણ કર્મનો નાશ કરવા માટે ક્રિયાની સાધના જરૂર કરે છે, આ બીના જણાવી છે. **ચોથા**-સામ્યાધિકારમાં (૧) સમતા ગુણવાળા જીવની કેવી સ્થિતિ હોય છે? (૨) સમતા વિનાનું સામાયિક પણ કેવું હોય છે? (૩) પરમાત્મસ્વરૂપને પમાડવામાં સમતા કઇ રીતે કેવા પ્રકારની મદદ કરે છે? (૪) સમતાથી કોને કોને કેવા કેવા પ્રકારના લાભ થયા? આ ચાર પ્રશ્નોના સ્પષ્ટ ખુલાસા કરતાં છેલ્લા પ્રશ્નના સમાધાનમાં ભરત, દમદંત ઋષિ, નમિરાજર્ષિ, સ્કંદસૂરિના શિષ્યો, મેતાર્ય મુનિ, ગજસુકુમાળ, અર્ણિકાપુત્ર, દઢપ્રહારી, શ્રી. મરૂદેવા વગેરેના દાખલા આપ્યા છે. છેવટે પ્રશસ્તિ વગેરે જણાવીને ગ્રંથ પૂરો કર્યો છે.

૪. અનેકાંતવ્યવસ્થા-મૂળ ગ્રંથ ૩૩૫૭ શ્લોક પ્રમાણ છે. આ ગ્રંથ અમુદ્રિત છે. તેમાં શરૂઆતમાં કર્તા આ પ્રમાણે મંગલશ્લોકની રચના કરે છે—

ऐन्द्रस्तोमनतं नत्वा, वीतरागं स्वयम्भुवम् ।
अनेकांतव्यवस्थायां, श्रमः कश्चिद्वितन्यते ॥

૫. દેવધર્મપરીક્ષા-દેવો સ્વર્ગમાં પ્રભુપ્રતિમાની પૂજા કરે છે. પ્રતિમા નહિ માનનારા સ્થાનકમાર્ગી લોકો તે દેવોને અધર્મી કહે છે, આ વાત ખોટી છે એમ સાબિત કરનારો આ ગ્રંથ છે. એનું મૂળ શ્લોક પ્રમાણ ૪૨૫ છે. તેના ઉપર ટીકા નથી. પ્રકાશક શ્રી. જૈ. ધ. પ્ર. સભા ભાવનગર. જે ૨૭ મુદ્દાઓ લક્ષમાં રાખીને ગ્રંથકાર મહર્ષિએ આ ગ્રંથની રચના કરી છે તે મુદ્દાઓ ટૂંકમાં આ પ્રમાણે જાણવા (૧) દેવો અસંયત છે એમ કહેવું એ નિષ્ઠુર વચન છે. (૨) દેવોને શ્રુતધર્મ હોય છે એ મુદ્દાથી પણ તેમને અધર્મી ન કહી શકાય. (૩) દરેક સમ્યક્ત્વધારી જીવને સૂત્ર અને અર્થ હોવાથી શ્રુતધર્મ કહી શકાય જ. (૪) તેઓ સર્વવિરતિરૂપ સંયમને ધારણ કરી શકતા નથી, આ અપેક્ષાએ અધર્મસ્થિત કહેવાય છે. (૫) તેઓ વિશિષ્ટ બોધરહિત છે, માટે બાલ કહેવાય છે. (૬) સંયમ વિનાનું સમ્યક્ત્વ નિષ્ફળ છે. આ વચન વિશિષ્ટ અપેક્ષાને જાહેર કરે છે. (૭) નારક જીવોને અને દેવોને લેશ્યાઓ જુદી જુદી હોય છે. તેમાં દેવોની લેશ્યા અપેક્ષાએ પ્રશસ્ત ગણાય છે. (૮) સમ્યક્ત્વી દેવોને સાધુ વગેરેના વિનય કરવારૂપ તપ હોય છે. (૯) મુનિ વગેરે મહાપુરુષોનું વૈયાવચ્ચ કરીને પણ દેવો પોતાના દેવભવને સફળ કરે છે. (૧૦) ઇન્દ્રો સમ્યગ્વાદી અને નિરવદ્ય ભાષાના બોલનારા કહેવાય છે. (૧૧) ઇન્દ્રો મુનિરાજને અવગ્રહ આપે છે. (૧૨) ચમરેન્દ્ર વગેરે ઇન્દ્રો તથા તેમના લોકપાળદેવો પ્રભુદેવના હાડકાની પણ આશાતના કરતા નથી. (૧૩) હરિકેશીનું વૈયાવચ્ચ યક્ષોએ કર્યું છે. (૧૪) દેવોને સમ્યક્ત્વરૂપ સંવર હોય છે. (૧૫) ધાર્મિક વ્યવસાય કરીને સૂર્યાભે પ્રભુપ્રતિમાની પૂજા કરી છે. (૧૬) વિજયદેવે પણ તે પ્રમાણે પૂજા કરી છે. (૧૭) જન્માભિષેકનો પણ તેવો જ અધિકાર છે. દેવો પ્રભુપૂજા કરે છે તે, આગળ અને પછી, કલ્યાણ

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

કરનારી છે. (૧૮) 'પછી' શબ્દથી અધિકાર પ્રમાણે 'પરભવ' અર્થ લેવા જોઈએ, કારણ તપશ્ચર્યાદિથી તેવું ફળ મળી શકે છે. (૧૯) સ્થિતિ પણ ધર્મ જ કહેવાય. (૨૦) જ્ઞાનવંત મહાપુરુષોનો લોકોપચાર પણ કર્મ ખપાવવા માટે જ હોય છે. (૨૧) દેવોએ કરેલ વંદનાદિ પણ પૂર્વ અને પછી હિતકારી છે. (૨૨) પૂજાધિકારનો સમાવેશ વંદનાધિકારમાં થઇ શકે છે. (૨૩) પ્રભુદેવે ઇંદ્રાદિકે કરેલ વંદનાની અનુમોદના કરી પ્રભુની આગળ કરાતું નાટક બીજાં અશુભ કાર્યોના જેવું ન કહેવાય. (૨૪) આવા નાટકને ભક્તિના અંગ તરીકે જણાવ્યું છે. આવી ભક્તિના પ્રભાવે દુર્ગતિ ન થાય, સદ્ગતિનો બંધ થાય ને છેવટે મોક્ષ પણ મળે. (૨૫) દાનના ઉપદેશ કે નિષેધની પેઠે જિનપૂજાનો ઉપદેશ કે નિષેધ ન કરવો એમ નહિ, કારણકે તે અનુબંધહિંસા છે જ નહિ. (૨૬) ચૈત્ય કે પ્રતિમાને અંગે થતી દ્રવ્યહિંસા અર્થદંડ પણ ન કહેવાય અને અનર્થદંડ પણ ન કહેવાય. (૨૭) પૂજાનું સ્વરૂપ જણાવતાં દયા અને હિંસાનું સત્ય સ્વરૂપ સૂત્રપાઠ દઇને સમજાવ્યું છે.

૬. **જૈનતર્કપરિભાષા**—સ્યાદ્વાદદર્શનના પાયા જેવા (૧) પ્રમાણ, (૨) નય અને (૩) નિક્ષેપ નામના ત્રણ પરિચ્છેદવાળો આ ગ્રંથ છે. તેમાં **પ્રથમ** પ્રમાણપરિચ્છેદમાં (૧) પ્રમાણ એટલે શું? (૨) પ્રમાણનો તેના ફળની સાથે અભેદભાવ કઇ રીતે ઘટે? (૩) પ્રમાણના ભેદો કેટલા? (૪) પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ કેટલા પ્રકારનું છે? (૫) સાંવ્યાવહારિક પ્રત્યક્ષનું અને પારમાર્થિક પ્રત્યક્ષનું તાત્ત્વિક સ્વરૂપ શું? (૬) ચક્ષુનો અને મનનો વ્યંજનાવગ્રહ ન હોવાનું કારણ? (૭) અવગ્રહાદિનું સ્વરૂપ શું? (૮) તે પ્રસંગે થતી શંકાઓનું સમાધાન શું? (૯) મતિજ્ઞાનના દરેક ભેદમાં બહુ–બહુવિધ વગેરે ભેદો કઇ રીતે સમજવા? (૧૦) શ્રુતજ્ઞાનનું યથાર્થ સ્વરૂપ શું? (૧૧) સંજ્ઞાક્ષરાદિ ત્રણભેદો તથા શ્રુતજ્ઞાનના ચૌદ ભેદો કયા કયા? (૧૨) પારમાર્થિક પ્રત્યક્ષના અવધિજ્ઞાન વગેરેના ભેદો કેટલા? (૧૩) યોગજ ધર્મજન્ય જ્ઞાનમાં અને કેવલજ્ઞાનમાં તફાવત શો? (૧૪) પરોક્ષપ્રમાણનું લક્ષણગર્ભિત સ્વરૂપ શું? (૧૫) તેના પાંચ ભેદો કયા કયા? (૧૬) પરોક્ષના સ્મરણ–પ્રત્યભિજ્ઞા–તર્ક–અનુમાન–આગમ ભેદોનું સ્વરૂપ શું? (૧૭) સ્મરણનું પ્રમાણપણું કઇ રીતે ઘટી શકે? (૧૮) તેને માનવાની જરૂરિયાત શી? (૧૯) પ્રત્યભિજ્ઞાનું લક્ષણ શું? (૨૦) તેને અલગ માનવાનું કારણ શું? (૨૧) પ્રત્યભિજ્ઞામાં અનુમાન વગેરેનો સમાવેશ કઇ રીતે થઇ શકે? (૨૨) તર્કનું સ્વરૂપ શું? (૨૩) વ્યાપ્તિગ્રહમાં તેની જરૂરિયાત કઇ રીતે અને કેટલે અંશે છે? (૨૪) સામાન્ય લક્ષણનો બોધ થવામાં અને શબ્દાર્થના વાચ્યવાચકભાવની સમજણ પાડવામાં તેની વિશેષ જરૂરિયાત પડે છે? (૨૫) તર્કનું સ્વતઃપ્રમાણપણું કઇ રીતે સમજવું? (૨૬) અનુમાનના બે ભેદો કયા? (૨૭) સાધ્ય–પક્ષસિદ્ધિનું સ્વરૂપ શું? (૨૮) દૃષ્ટાંતની જરૂરિયાત કઇ અપેક્ષાએ સમજવી? (૨૯) હેતુનું અને તેના વિધિસાધક–પ્રતિષેધસાધક–ઉપલબ્ધિ અને અનુપલબ્ધિ નામના ભેદોનું સ્વરૂપ શું? (૩૦) અસિદ્ધ, વિરુદ્ધ અને અનૈકાંતિક હેત્વાભાસનું સ્વરૂપ શું? (૩૧) આ ત્રણથી વધારે હેત્વાભાસને નહિ માનવાનું શું કારણ? (૩૨) આગમ પ્રમાણનું સ્વરૂપ શું? (૩૩) અનુમાનથી આગમની જુદાઇ કઇ રીતે સંભવે? (૩૪) સપ્તભંગીનું સ્વરૂપ શું? (૩૫) તે પ્રસંગે સકલાદેશ, વિકલાદેશનું અને તેના કારણભૂત કાલ–આત્મસ્વરૂપ–અર્થ–સંબંધ–ઉપકાર–ગુણિદેશસંસર્ગ–શબ્દસ્વરૂપનું સ્વરૂપ શું? આ પાંત્રીશ પ્રશ્નોના ખુલાસા પ્રથમ પ્રમાણપરિચ્છેદમાં ગ્રંથકારે

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

જણાવ્યા છે. **બીજા** નય પરિચ્છેદમાં નયનું લક્ષણ અને તેના ભેદો બતાવવાના પ્રસંગે શબ્દની પંચનથી પ્રવૃત્તિ કયા નયવાળો કઈ અપેક્ષાએ માનતો નથી તે વિસ્તારથી દર્શાવીને અર્પિત, અનર્પિત, વ્યવહાર, નિશ્ચય, જ્ઞાનક્રિયા વગેરેનું ભેદપ્રદર્શનપૂર્વક સ્વરૂપ જણાવીને છેવટે નયાભાસને ટૂંકામાં સમજાવ્યો છે. **ત્રીજા** નિક્ષેપ નામના પરિચ્છેદમાં નામાદિ નિક્ષેપાનાં સ્વરૂપ, ભેદ, પ્રયોજન દર્શાવીને દરેક નિક્ષેપ શું શું માને છે? તે જણાવીને તેને નયમાં ઉતાર્યા છે. નિક્ષેપાની ઉત્પત્તિનો પ્રકાર જણાવતાં જીવના પણ નિક્ષેપા જણાવ્યા છે. તર્કશાસ્ત્રરૂપી મહેલમાં ચઢવા માટે આ ગ્રંથ પગથિયા જેવો છે. મૂળ ગ્રંથ ૮૦૦ શ્લોક પ્રમાણ છે. તે **જૈ. ધ. પ્ર. સ. ભાવનગર** તરફથી છપાયો છે. એમ સંભવી શકે છે કે જેમ બૌદ્ધ પંડિત મોક્ષાકરની તર્કભાષા જોઈને વૈદિક પંડિત કેશવમિશ્રે સ્વમતાનુસારિ તર્કભાષા બનાવી, તેમ તે બંને તર્કભાષાનું નિરીક્ષણ કરીને વાચકવર્યે આ ગ્રંથની રચના કરી હોય.

૭ ગુરુતત્ત્વનિશ્ચય—મૂળ પ્રાકૃતગાથા ૯૦૫ છે અને તેની ઉપર વાચકવર્યે પોતેજ સંસ્કૃત ગદ્યમાં ૭૦૦૦ સાત હજાર શ્લોક પ્રમાણ ટીકા બનાવી છે. મૂળમાં પ્રસંગે વ્યવહાર ભાષ્ય વગેરે ગ્રંથોની પણ ગાથાઓ જોડવી છે. એ પ્રમાણે ટીકામાં પણ તે તે ગ્રંથોના પ્રસંગને અનુસારે જરૂરી પાઠો આપ્યા છે, એટલું જ નહિ પણ જ્યાં પોતાને જરૂર જણાય ત્યાં સ્પષ્ટીકરણ પણ કર્યું છે. ગુરુતત્ત્વનું યથાર્થ નિરૂપણ કરવા માટે અહીં વિશાળ અધિકારસ્વરૂપ ચાર ઉલ્લાસની સંકલના કરી છે. તેમાં **પહેલા** ઉલ્લાસમાં (૧) શ્રી ગુરુમહારાજનો પ્રભાવ કેવો હોય છે? (૨) ગુરુકુલ વાસનો પ્રભાવ શો? (૩) ગુરુ કેવા હોય? (૪) શુદ્ધાશુદ્ધભાવનાં કારણો ક્યાં ક્યાં હોઈ શકે; (૫) ભાવવૃદ્ધિ શાથી થાય? (૬) કેવળ નિશ્ચયવાદી સ્વમતને પોષવા માટે કઈ કઈ દલીલો રજુ કરે છે? (૭) સિદ્ધાંતી તે (નિશ્ચય) વાદનું કઈ રીતે ખંડન કરે છે? આ સાતે પ્રશ્નોનો સ્પષ્ટ ખુલાસો છે. **બીજા** ઉલ્લાસમાં—ગુરુનું લક્ષણ જણાવતાં સદ્ગુરુ, વ્યવહારી, વ્યવહર્ત્તવ્ય, વ્યવહારના પાંચભેદ, પ્રાયશ્ચિત્ત, તેને લેવાનો તથા દેવાનો અધિકારી; એ જણાવીને છેવટે શુદ્ધ વ્યવહારને પાળનાર સુગુરુનું માહાત્મ્ય દર્શાવવાપૂર્વક વ્યવહાર ધર્મને આદરવા સૂચના કરી છે. **ત્રીજા** ઉલ્લાસમાં—ઉપસંપત્‌ની વિધિ, કુગુરુની પ્રરૂપણા, પાર્શ્વસ્થ વગેરેનું સ્વરૂપ જણાવીને છેવટે કુગુરુને તજવાનું અને સુગુરુની સેવના કરવાનું જણાવ્યું છે. **ચોથા** ઉલ્લાસમાં—પાંચે નિર્ગ્રંથોનું સ્વરૂપ છત્રીસ દ્વારને ઘટાવી જણાવ્યું છે. છેવટે ગ્રંથકારે પ્રશસ્તિ વગેરે બીના જણાવીને ગ્રંથ પૂર્ણ કર્યો છે.

૮ દ્વાત્રિંશદ્દ્વાત્રિંશિકા—(બત્રીસાબત્રીસી)—આ ગ્રંથમાં ગ્રંથકારે દાન વગેરે ૩૨ પદાર્થોનું યથાર્થ સ્વરૂપ જણાવવા માટે ૩૨ વિભાગ પાડયા છે અને દરેક વિભાગને બત્રીસ બત્રીસ શ્લોકમાં સંપૂર્ણ કરેલા હોવાથી આનું યથાર્થ નામ દ્વાત્રિંશદ્દ્વાત્રિંશિકા પાડયું છે. તેમાં **પહેલી** દાનદ્વાત્રિંશિકામાં—ગ્રંથકારે દાન સ્વરૂપ જણાવતાં કયા દાનમાં એકાંત નિર્જરા થાય? અને કયા દાનમાં અલ્પ નિર્જરા થાય? વગેરે બીનાનું રહસ્ય દર્શાવ્યું છે. અને છેવટે સૂત્રકૃતાંગ સૂત્રમાં આવતાં **आहा कम्माइं** વગેરે પદોનું યથાર્થ રહસ્ય પ્રકટ કરતાં આતુર લુબ્ધક દૃષ્ટાંત પણ સ્પષ્ટ જણાવ્યું છે. **બીજી** દેશના દ્વાત્રિંશિકામાં—(૧) દેશનાને લાયક કોણ? શ્રોતાના ભેદ કેટલા? શ્રુતજ્ઞાન, ચિંતાજ્ઞાન, ભાવનાજ્ઞાનનું સ્વરૂપ શું? બાલ વગેરે જીવોને ઉદ્દેશીને કેવી કેવી દેશના દેવી અને તેમાં કયો ક્રમ રાખવો? વગેરે

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

પ્રશ્નોનું રહસ્ય જણાવ્યું છે. **ત્રીજી** માર્ગદ્વાત્રિંશિકામાં–માર્ગના ભેદો, પ્રશસ્ત–અપ્રશસ્ત આચરણા, ધાર્મિકાભાસની પ્રવૃત્તિ, સંવિગ્ન પાક્ષિકનું સ્વરૂપ વગેરે બીના જણાવી છે. **ચોથી** જિનમહત્ત્વ નામની દ્વાત્રિંશિકામાં–પ્રભુ શ્રી જિનેશ્વરદેવનું મહત્ત્વ ક્ષાયિક ગુણોને લઇને જ માનવું જોઇએ વગેરે બીના જણાવી છે. **પાંચમી** ભક્તિ નામની દ્વાત્રિંશિકામાં–દ્રવ્યભક્તિનું સ્વરૂપ જણાવતાં પૃથ્વીશુદ્ધિ, અપ્રીતિનો ત્યાગ, સ્નાનની જરૂરિયાત વગેરે બીના જણાવી છે. **છઠ્ઠી** સાધુસામગ્ર્ય નામની દ્વાત્રિંશિકામાં–ત્રણ જ્ઞાન, તેનાં ચિહ્નો, ત્રિવિધ ભિક્ષા, પિંડવિશુદ્ધિ, વૈરાગ્યના ત્રણ ભેદ, ભાવશુદ્ધિનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. **સાતમી** ધર્મવ્યવસ્થા દ્વાત્રિંશિકામાં–જે સાધુ હોય તે મદ્યમાંસને ખાય જ નહિ, મૈથુનનું સદોષપણું, તપ, અનાયતનનો ત્યાગ કરવો વગેરે બીના વર્ણવી છે. **આઠમી** વાદદ્વાત્રિંશિકામાં ત્રણ પ્રકારના વાદ વગેરે બીના જણાવી છે. **નવમી** કથાદ્વાત્રિંશિકામાં અવાંતર ભેદો જણાવવા પૂર્વક ચાર પ્રકારની કથાનું સ્વરૂપ વર્ણવ્યું છે. **દસમી** યોગદ્વાત્રિંશિકામાં અને **અગિયારમી** પાતાંજલયોગ દ્વાત્રિંશિકામાં–વિવિધ યોગનાં લક્ષણ વગેરે જણાવ્યાં છે. **બારમી** યોગપૂર્વસેવા નામની દ્વાત્રિંશિકામાં–ગુરુપૂજા, દેવપૂજા વગેરેનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. **તેરમી** મુક્ત્યદ્વેષપ્રાધાન્ય દ્વાત્રિંશિકામાં–મુક્તિ, તેનાં સાધન અને મુક્તિનાં સાધનોને સેવનારા ભવ્ય જીવો આ ત્રણેમાં દ્વેષ નહિ રાખનારા ભવ્ય જીવો જ યથાર્થ ગુરુમહારાજ વગેરેની ભક્તિ વગેરે કરી શકે છે. પાંચ પ્રકારના અનુષ્ઠાનમાં વિષાનુષ્ઠાન વગેરે પણ અનુષ્ઠાન નકામા છે અને છેલ્લા બે તદ્ધેતુ અને અમૃત અનુષ્ઠાન કરવા લાયક છે. **ચૌદમી** અપુનર્બંધક દ્વાત્રિંશિકામાં–અપુનર્બંધકજીવનું સ્વરૂપ તથા શાંત ઉદાત્ત જીવનું સ્વરૂપ વગેરે બીનાજણાવી છે. **પંદરમી** સમ્યગ્દૃષ્ટિ દ્વાત્રિંશિકામાં–શુશ્રૂષા, ધર્મરાગ, ત્રણ કારણ વગેરે બીના જણાવી છે. **સોળમી** મહેશાનુગ્રહ નામની દ્વાત્રિંશિકામાં–બીજા મતવાળાને માન્ય મહેશનું લક્ષણ, જપનું ફળ વગેરે બીના જણાવી છે. **સત્તરમી** દેવપુરુષકાર દ્વાત્રિંશિકામાં–નિશ્ચય વ્યવહારનું સ્વરૂપ, સમ્યગ્દર્શન પામ્યા બાદ સંસારી જીવ દેશવિરતિ આદિ ગુણોને ક્યારે કઇ રીતે પામે? અને માર્ગાનુસારિતા વગેરે ગુણોની બીના દર્શાવી છે. **અઢારમી** યોગભેદદ્વાત્રિંશિકામાં–યોગના પાંચ ભેદો, મૈત્રી આદિ ચાર ભાવના, ધ્યાન, સમતા વગેરેની બીના જણાવી છે. **ઓગણીસમી** યોગવિવેક નામની દ્વાત્રિંશિકામાં–ત્રણ પ્રકારનો યોગ, યોગાવંચક વગેરે ત્રણ અવંચકનું સ્વરૂપ વગેરે બીના જણાવી છે. **વીસમી** યોગાવતાર દ્વાત્રિંશિકામાં–સમાધિ, આત્માના ત્રણ ભેદ, જરૂરી દૃષ્ટિનું સ્વરૂપ વગેરે બીના જણાવી છે. **એકવીસમી** મિત્રા દ્વાત્રિંશિકામાં–દૃષ્ટિના આઠ ભેદ પૈકી પહેલી મિત્રાદૃષ્ટિનું વિસ્તારથી સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. **બાવીસમી** તારાદિ દ્વાત્રિંશિકામાં–ત્રણ દૃષ્ટિનું એટલે બીજી તારાદૃષ્ટિ, ત્રીજી બલા અને ચોથી દીપ્રાનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. **તેવીસમી** કુતર્કગ્રહનિવૃત્તિ નામની દ્વાત્રિંશિકામાં–કુતર્કનું સ્વરૂપ, ત્રણ પ્રકારનો બોધ, સદનુષ્ઠાનનું લક્ષણ, કાલ, નય વગેરેની અપેક્ષાએ થતા દેશનાના ભેદ વગેરે બીના જણાવી છે. **ચોવીસમી** સદ્દૃષ્ટિ દ્વાત્રિંશિકામાં–સદ્દૃષ્ટિ, કાંતા, ધારણાનું સ્વરૂપ, સ્થિરા દૃષ્ટિમાં થતી જીવની સ્થિતિ, પ્રભાદૃષ્ટિમાં અસંગાનુષ્ઠાન, નિર્વૃત્તિ લાભ વગેરે બીના વર્ણવી છે. **પચીસમી** ક્લેશહાનોપાય નામની દ્વાત્રિંશિકામાં–નિર્દોષ જ્ઞાન–ક્રિયાની નિર્મલ સાધના કરવાથી ક્લેશનો નાશ થાય છે, આ બાબતમાં અન્ય દર્શનીના વિચારોનું યુક્તિથી ખંડન કર્યું છે. **છવીસમી** યોગમાહાત્મ્ય દ્વાત્રિંશિકામાં–ધાર-

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

ણાદિ સંયમનું વિસ્તારથી સ્વરૂપ દર્શાવીને છેવટે શુદ્ધ સંયમનું સ્વરૂપ, મુક્તિપદ પ્રાપ્તિનું સ્વરૂપ વર્ણવ્યું છે. **સત્તાવીસમી** ભિક્ષુભાવ દ્વાત્રિંશિકામાં-દ્રવ્યભિક્ષુ, ભાવભિક્ષુ, પર્યાયવાચક શબ્દોનું વિવરણ વગેરે બીના જણાવી છે. **અઠ્ઠાવીસમી** દીક્ષા દ્વાત્રિંશિકામાં-દીક્ષા શબ્દનો નિરુક્તાર્થ, વ્યુત્પત્તિથી અર્થ, દીક્ષા આપવાનો વિધિ, ક્ષમાના બે ભેદ તથા બકુશાદિની બીના જણાવી છે. **ઓગણત્રીસમી** વિનય દ્વાત્રિંશિકામાં-જ્ઞાનાદિ પાંચ પ્રકારના કાયિક વિનયના ૮ ભેદ, વાચિક વિનયના ૪, માનસિક વિનયના ૨ ભેદ; એમ ૧૩ ભેદના દરેકમાં ભક્તિ-બહુમાન-વર્ણના-અનાશાત રૂપ ચાર ચાર ભેદ ઘટાવીને વિસ્તારથી બાવન ભેદો દર્શાવી છેવટે દીક્ષાપર્યાયે નાના એવા પણ પાકકને વંદન કરવું જોઇએ એ વાત જણાવી છે. **ત્રીસમી** કેવલીભક્તિવ્યવસ્થાપન નામની દ્વાત્રિંશિકામાં-દિગંબરો "કેવલીને કવલાહાર ન હોય" એમ જે કહે છે તેનું ખંડન કર્યું છે. **એકત્રીસમી** મુક્તિ દ્વાત્રિંશિકામાં-અન્યમતે મુક્તિનું સ્વરૂપ દર્શાવીને તેમાં અયોગ્યપણું જણાવી જૈન દર્શન પ્રમાણે યથાર્થ મુક્તિનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. **બત્રીસમી** સજ્જનસ્તુતિ દ્વાત્રિંશિકામાં-સજ્જન દુર્જનનું સ્વરૂપ, ખલવચનનું ખંડન આપી છેવટે પ્રશસ્તિ આપી છે. આ બત્રીસ બત્રીસી અને તેના ઉપર તત્ત્વાર્થદીપિકા નામક સ્વોપજ્ઞ ટીકા એ બન્નેનું શ્લોક પ્રમાણ ૫૫૦૦ શ્લોક છે.

૯ યતિલક્ષણસમુચ્ચય-આ ગ્રંથમાં વાચકવર્યે પ્રાકૃત ૨૬૩ ગાથામાં સાધુનાં સાત લક્ષણો વિસ્તારથી જણાવ્યાં છે, તેમાં (૧) માર્ગને અનુસરતી ક્રિયા, આમાં માર્ગની વ્યાખ્યા, સિદ્ધાંતની રીતિ, આચરણાનું સ્વરૂપ વગેરે બીના જણાવી છે. (૨) શિક્ષાને લાયક પણું—આમાં વિધિસૂત્ર વગેરે સાત પ્રકારનાં સૂત્રોનું અને દેશનાનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. (૩) શ્રદ્ધાલક્ષણમાં વિધિનું બહુમાન, વિધિજ્ઞાન, પચ્ચખાણ પાળવાની યોગ્યતા, વધ અને દયાની તરતમતા વગેરે જણાવ્યું છે. (૪) ક્રિયામાં અપ્રમાદ-આમાં મુક્તિદાયક સાધનોની સાધના કરવાની તીવ્ર અભિલાષા, ઉપદેશ કરવાને લાયક ગુણો, દાન, પાત્ર, વગેરેની બીના જણાવી છે. (૫) શક્યક્રિયાઆદરલક્ષણમાં અનુષ્ઠાન વિધિ, નિર્મળ ભાવરક્ષા વગેરે બીના જણાવી છે. (૬) ગુણાનુરાગ લક્ષણમાં-ગુણવંત મહાપુરુષોની કઇ રીતે પ્રશંસા કરવી વગેરે બીના જણાવી છે. (૭) ગુરુઆજ્ઞા આરાધનમાં ગચ્છવાસ, એકાકી વિચરનારને લાગતાં દૂષણો, વિહારની રીતિ, ગુરુશિષ્યના ગુણો, સત્યપ્રરૂપકની પ્રશંસા, દુષ્મકાળમાં સાધુઓ હયાત છે વગેરે બીના જણાવી છે. આ ગ્રંથ ટીકા વિનાનો છે. મૂળ ગ્રંથ જૈન ધર્મ પ્રસારક સભાએ અધ્યાત્મસારાદિ દશ ગ્રંથોમાં છપાવ્યો છે.

૧૦ નયરહસ્ય—આ ગ્રંથમાં વિસ્તારથી નૈગમાદિ સાત નયોનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. પૂજ્ય શ્રી. ઉપાધ્યાયજી મહારાજે જે ગ્રંથના છેડે 'રહસ્ય' શબ્દ આવે એવા ૧૦૮ ગ્રંથો રચવા ધાર્યા હતા. એમ '**भाषाविशुद्धयर्थं रहस्यपदांकिततया चिकीर्षिताष्टोत्तरशतग्रंथान्तर्गतप्रमारहस्यस्याद्वादरहस्यादि सजातीयं प्रकरणमिदमारभ्यते**' એવા ભાષારહસ્ય ગ્રંથની શરૂઆતમાં જણાવેલ બીના ઉપરથી નિર્ણય થઇ શકે છે. પણ હાલ તે બધા લભ્ય નથી. કોઇ દ્વેષીએ તે ગ્રંથોનો નાશ કર્યો હોય એમ સંભવ છે. ફક્ત ભાષારહસ્ય, ઉપદેશરહસ્ય, નયરહસ્ય મળી શકે છે. પ્રસ્તુત નયરહસ્યમાં-નયનું લક્ષણ, તેના પર્યાયો, તેને માનવાની જરૂરિયાત, નયોમાં માંહોમાંહે અવિરોધ વગેરે બીના દાખલા દલીલ સાથે સમજાવી છે. નાના બે ભેદ, દરેકનું લક્ષણ, પૂજ્ય શ્રી. જિનભદ્રગણિક્ષમાશ્રમણ ઋજુસૂત્રને દ્રવ્યાર્થિકનો

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

ભેદ માને છે અને શ્રી. સિદ્ધસેનદિવાકર પર્યાયાર્થિકનો ભેદ માને છે—આ બંને વિચારનું સ્પષ્ટીકરણ, નયની વ્યાખ્યા જણાવતાં શ્રી. અનુયોગદ્વાર સૂત્રોમાં જણાવેલાં પ્રદેશ–પ્રસ્થક-વસતિનાં ઉદાહરણ દર્શાવ્યાં છે. તત્ત્વાર્થ, વિશેષાવશ્યક વગેરેમાં જણાવેલ નયલક્ષણોની અવિરોધ ઘટના કયો નય કયા મુદ્દાથી કેટલા નિક્ષેપાને સ્વીકારે છે, દરેક નયમાંથી કયા કયા દર્શનની ઉત્પત્તિ થઇ છે? તેનું સ્વરૂપ શું? દરેક નયની પરસ્પર સાપેક્ષતા કઇ રીતે ઘટે? સપ્તભંગીનું સ્વરૂપ શું? વગેરે બીના જણાવી છે.

૧૧ નયપ્રદીપ—સંસ્કૃત ગદ્યમય આ ગ્રંથ લગભગ ૫૦૦ શ્લોક પ્રમાણ સંભવે છે. આની ટીકા નથી. અહીં બે સર્ગ છે, તેમાં પહેલા સપ્તભંગી સમર્થન નામના સર્ગમાં સાત ભાંગા કઇ રીતે થાય? સ્યાદ્વાદનું સ્વરૂપ શું? કોઈ ઠેકાણે સ્યાત્ શબ્દ ન હોય તો પણ ત્યાં અધ્યાહાર કરવો જોઇએ તેનું શું કારણ? ભાંગા સાતજ કહ્યા તેનું શું કારણ? વગેરે બીના બહુ જ સ્પષ્ટ જણાવી છે. બીજા નયસમર્થન નામના સર્ગમાં—નયવિચારની જરૂરિયાત, દરેક નયની મર્યાદા, દ્રવ્યનું સ્વરૂપ, સ્વભાવપર્યાય, વિભાવપર્યાય, દ્રવ્યાર્થિકનયના દશ મુદ્દાઓ, તેનું સ્વરૂપ જણાવીને પર્યાયાર્થિક નયનું સ્વરૂપ વર્ણવ્યું છે. તેમાં પર્યાય અને ગુણના ભેદો, તેનું સ્વરૂપ, સામાન્ય વિશેષનો સમાવેશ કયાં થઇ શકે? આ બીના સ્પષ્ટ જણાવીને (૧) નૈગમનયના સ્વરૂપમાં—ધર્મ, ધર્મી, ધર્મધર્મીની બાબતમાં નૈગમનો અભિપ્રાય-તેમાં સત્યાસત્યતા, નૈગમાભાસ વગેરે બીના જણાવી છે. (૨) સંગ્રહનયમાં—લક્ષણ, સલક્ષણ-ભેદ, સંગ્રહાભાસની બીના જણાવી છે. (૩) વ્યવહારનયમાં—૧૪ પ્રકારના વ્યવહાર, નવ પ્રકારના ઉપચાર અને સંબંધ જણાવ્યા છે. (૪–૭) ઋજુસૂત્રાદિ ચાર નયો પર્યાયાર્થિકનય તરીકે ગણાય છે. તેમાં ઋજુસૂત્રનયનું સ્વરૂપ જણાવતાં લક્ષણ અને ભેદનું સ્પષ્ટીકરણ કર્યું છે. શબ્દ નયમાં લક્ષણ જણાવીને કાલાદિની અપેક્ષાએ અર્થભેદ દર્શાવ્યો છે. સમભિરૂઢના સ્વરૂપમાં લક્ષણ જણાવીને પર્યાય શબ્દના વિવિધ અર્થો જણાવ્યા છે. તથા એવંભૂતનયના પ્રસંગે લક્ષણ, સ્વરૂપ, શબ્દોના ખરો અર્થ, નયના ભેદ વગેરે બીના જણાવી છે.

૧૨ નયોપદેશ—આ ગ્રંથની ઉપર પોતે નયામૃતતરંગિણી નામની ટીકા બનાવી છે, તેમાં વિસ્તારથી બહુ જ સ્પષ્ટ રીતે પ્રસ્થકાદિ દૃષ્ટાંતો દઈને સાતે નયોનું સ્વરૂપ, દરેક નયની ક્યારે અને કયાં યોજના કરવી? દરેક નય કયા કયા નિક્ષેપા માને છે? તે તેમજ પ્રસંગે પ્રતિમા પ્રતિષ્ઠાદિના વિચાર દર્શાવ્યા છે.

૧૩ જ્ઞાનબિંદુ—આ ગ્રંથનું પ્રમાણ–૧૨૫૦ શ્લોકનું છે. તેના ઉપર ટીકા નથી. (૧) જ્ઞાન એટલે શું? (૨) મતિજ્ઞાન વગેરે ચાર જ્ઞાન કઇ અપેક્ષાએ ક્ષાયોપશમિક ગુણ કહેવાય છે? (૩) જ્ઞાનના ભેદ કેટલા? (૪) મતિજ્ઞાનનું લક્ષણ શું? (૫) મતિજ્ઞાનને શ્રુત-જ્ઞાનથી અલગ કહેવાનું શું કારણ? (૬) મતિજ્ઞાનના શ્રુતનિશ્રિત–અશ્રુતનિશ્રિત ભેદોનું સ્વરૂપ શું? (૭) પદાર્થ–વાક્યાર્થ–મહાવાક્યાર્થ જ્ઞાનને કયા જ્ઞાનમાં ગણવું? (૮) તે ચારે પ્રકારના બોધની ઘટના કઇ રીતે કરવી? (૯) ચૌદપૂર્વીના ષટ્સ્થાનપતિત બોધને કયા જ્ઞાનમાં ગણવો? આ પ્રશ્નોના ખુલાસા સવિસ્તર જણાવીને અવગ્રહાદિકના ક્રમમાં પ્રયોજન, અવગ્રહના ભેદ, સ્વરૂપ, તેના પ્રામાણ્યાદિનો નિર્ણય, સમ્યક્ત્વને લઇને જ જ્ઞાનને પ્રમાણ તરીકે ગણી શકાય, સ્યાદ્વાદનું સ્વરૂપ, એક પદાર્થના જ્ઞાનથી સર્વ પદાર્થોનું જ્ઞાન,

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

અવગ્રહાદિ ભેદોમાં જ્ઞાન-દર્શનની યોજના વગેરે બીના મતિજ્ઞાનના પ્રસંગે સ્પષ્ટ જણાવી છે. શ્રુતજ્ઞાનના વર્ણનમાં-સ્વરૂપભેદ, મતિશ્રુતમાં તફાવત વગેરે જણાવ્યું છે. અવધિજ્ઞાનના વર્ણનમાં-લક્ષણ, ભેદ, પરમાવધિ. મનઃપર્યવ જ્ઞાનથી ભિન્નતા જણાવી છે. મનઃપર્યવ જ્ઞાનના વર્ણનમાં લક્ષણ, ચિંતિત પદાર્થને જાણવાની રીત, મનઃપર્યવમાં અપેક્ષાએ દર્શનનો સ્વીકાર-અસ્વીકાર, મનઃપર્યવથી જે મન જણાય તેનું સ્વરૂપ વગેરે બીના વર્ણવી છે. પાંચમા કેવલજ્ઞાનના વર્ણનમાં-તેનું લક્ષણ, સર્વજ્ઞતાની સિદ્ધિ તેનું પ્રામાણિકપણું, કેવલજ્ઞાનાવરણના ક્ષયની આવશ્યકતા, કર્મનું આવારકપણું, કફશુકાદિથી લોભાદિની ઉત્પત્તિને સ્વીકારનારના મતનું ખંડન, નૈરાત્મ્યભાવ માનનાર બૌદ્ધમતે સર્વજ્ઞપણાનું અવ્યવસ્થિતપણું, એકરસ બ્રહ્મજ્ઞાનને કેવલજ્ઞાન તરીકે માનનારના મતનું ખંડન, પારમાર્થિક ત્રણ શકિત, દૃષ્ટિસૃષ્ટિવાદનું ખંડન, બ્રહ્મવિવર્ત અને બ્રહ્માકારવૃત્તિનું-અધ્યાસનું-અજ્ઞાનકલ્પનાનું ખંડન, દ્રવ્યાર્થિક પર્યાયાર્થિક નયની અપેક્ષાએ સૂક્ષ્મ વિચારશ્રેણિ જણાવી છે. છેવટે મલ્લવાદિ શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકર તથા જિનભદ્રગણિના કેવલજ્ઞાન-દર્શન અને તેના ઉપયોગની બાબતમાં વિચારો જણાવી સમ્મતિતર્કની તે વિષયની ગાથાઓનું સ્પષ્ટ વિવેચન દર્શાવી નયવાદની અપેક્ષાએ તેનું એકીકરણ બતાવ્યું છે.

૧૪ જ્ઞાનસાર—આ ગ્રંથમાં જુદા જુદા પૂર્ણતા વગેરે ૩૨ પદાર્થોનું આઠ આઠ શ્લોકમાં બહુજ સરસ વર્ણન સંક્ષેપમાં કર્યું છે-આની ઉપર પોતે બાલાવબોધ (ટબો) પણ કર્યો છે, એમ નીચેના શ્લોકથી સાબીત થાય છે.

ऐन्द्रवृन्दनतं नत्वा वीरं तत्त्वार्थदेशिनम् ।
अर्थः श्रीज्ञानसारस्य, लिख्यते लोकभाषया ॥

આ ગ્રંથ ઉપર પાઠક શ્રી. દેવચંદજીએ અને પંન્યાસ શ્રી. ગંભીરવિજયજીએ સંસ્કૃત ટીકા રચી છે.

૧૫ ઐન્દ્રસ્તુતયઃ—આમાં શ્રી શોભનસ્તુતિના જેવી સ્તુતિઓ બનાવી છે.

૧૬ ઉપદેશ રહસ્ય. ૧૭ આરાધકવિરાધક ચતુર્ભંગી. ૧૮ આદિજિનસ્તવન. ૧૯ તત્ત્વવિવેક. ૨૦ તિઙન્વયોક્તિ. ૨૧ ધર્મપરીક્ષા. ૨૨ જ્ઞાનાર્ણવ. ૨૩ નિશાભક્તવિચાર.

૨૪ ન્યાયખંડનખંડખાદ્ય-(મહાવીરસ્તવ પ્રકરણ) શ્રી. ઉપાધ્યાયજી મહારાજે રચેલ નવ્યન્યાયની કોટીનો આ ગ્રંથ અત્યંત અર્થગંભીર અને જટિલ છે. આ એકજ ગ્રંથ વાચકવર્યના પ્રખર પાંડિત્યની સાક્ષી કરે તેવો છે. આ ગ્રંથ ઉપર અમારા પરમોપકારી પરમ પૂજ્ય ગુરૂ મહારાજ શ્રી વિજયનેમિસૂરીશ્વરજી મહારાજે મોટી ટીકા રચી છે અને અમારા મોટા ગુરૂભાઇ પરમ પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ વિજયદર્શનસૂરીશ્વરજી મહારાજે કલ્પલતિકા નામની ટીકા બનાવી છે. આ ગ્રંથનું ગ્રંથ પ્રમાણ ૫૫૦૦ શ્લોક છે.

૨૫ અસ્પૃશદ્ગતિવાદ.

૨૬ ન્યાયાલોક-આમાં ન્યાય દૃષ્ટિએ સ્યાદ્વાદાદિનું નિરૂપણ કર્યું છે. આ ગ્રંથની ઉપર અમારા પરમ પૂજ્ય પરમોપકારી ગુરૂવર્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયનેમિ

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

સૂરીશ્વરજી મહારાજે સ્પષ્ટ તત્ત્વબોધદાયક વૃત્તિ બનાવી છે, જે શ્રી. જૈન ગ્રંથ પ્રકાશક સભા અમદાવાદ તરફથી છપાયેલ છે. આ ગ્રંથનું ગ્રંથમાન–૧૨૦૦ શ્લોક પ્રમાણ છે.

ન્યાયખંડનખાદ્ય અને ન્યાયાલોકની શ્રી. ઉપાધ્યાયજીએ પોતાના હાથે લખેલી પ્રતો પણ મળી શકે છે.

૨૭ પંચનિર્ગ્રંથી પ્રકરણ–આમાં પંચનિર્ગ્રંથોની બીના જણાવી છે.

૨૮ પરમજ્યોતિઃ પંચવિંશિકા.

૨૯ પરમાત્મપંચવિંશિકા.

૩૦ પ્રતિમાશતક–મૂલશ્લોક ૧૦૦–આના ઉપર વાચકવર્યે મોટી ટીકા રચી છે, અને તે ટીકાને અનુસરીને વિ. સં. ૧૭૯૩માં પૌર્ણિમા ગચ્છાધીશ શ્રી. ભાવપ્રભસૂરિજીએ નાની ટીકા બનાવી છે. ગ્રંથકારે આ ગ્રંથમાં શરૂઆતના ૬૯ શ્લોકમાં શ્રી. જિનપ્રતિમાને અને જિનપ્રતિમાની પૂજાને જણાવનારા આગમાદિને નહિ માનનારા લુંપકમતનું ખંડન કર્યું છે. પછી ૯ શ્લોકમાં ધર્મસાગરીય મતનું ખંડન કર્યું છે. તે પછીના બે શ્લોકમાં જિનપ્રતિમાની સ્તુતિ કરી છે. ત્યારબાદ ૧૨ શ્લોકમાં પાયચંદ મતનું અને ત્રણ શ્લોકમાં પુણ્યકર્મવાદિના મતનું ખંડન કરીને બે શ્લોકમાં જિનભક્તિ કરવાનો ઉપદેશ આપ્યો છે. તે ઉપરાંત જિનસ્તુતિ ગર્ભિત નય ભેદો પણ દર્શાવ્યા છે. પછીના ૬ શ્લોકમાં સર્વજ્ઞ પ્રભુની અને તેમની પ્રતિમાની સ્તુતિ જણાવીને છેવટે પ્રશસ્તિ કહીને ગ્રંથ પૂર્ણ કર્યો છે.

૩૧ પ્રતિમાસ્થાપનન્યાય–આ ગ્રંથ અપૂર્ણ મળ્યો છે.

૩૨ ફલાફલવિષયક પ્રશ્નોત્તર. ૩૩ ભાષા રહસ્ય. ૩૪ માર્ગ પરિશુદ્ધિ. ૩૫ મુક્તાશુક્તિ. ૩૬ યતિદિનચર્યા પ્રકરણ ૩૭. વૈરાગ્ય કલ્પલતા, ગ્રંથમાન–૬૦૫૦. ૩૮ શ્રી. ગોડીપાર્શ્વસ્તોત્ર, ૧૦૮ પદ્ય. ૩૯ સંસ્કૃત વિજયપ્રભસૂરિસ્વાધ્યાય. ૪૦ શંખેશ્વરપાર્શ્વસ્તોત્ર, ગ્રંથમાન ૧૧૨. ૪૧ સમીકાપાર્શ્વસ્તોત્ર. ૪૨ સામાચારી પ્રકરણ, સ્વોપજ્ઞટીકા સહિત. ૪૩ સ્તોત્રાવલી.

ન્યાયાચાર્ય શ્રી યશોવિજયજીકૃત ટીકા ગ્રંથો

૪૪ અષ્ટસહસ્રીવિવરણ–ન્યાયશાસ્ત્રનો આ ગ્રંથ દિગંબરીય છે. મૂલ કારિકાના રચનાર સમંતભદ્ર છે, ભાષ્યકર્ત્તા–અકલંક દેવ છે, અને તેને અનુસરીને વ્યાખ્યાકાર–વિદ્યાનંદ છે. શ્રી. ઉપાધ્યાયજી મહારાજે આના ઉપર વિવરણ રચ્યું છે.

૪૫ કર્મપ્રકૃતિ મોટી ટીકા–ગ્રંથમાન–૧૩૦૦૦ શ્લોક. આની સ્વહસ્તલિખિત પ્રત પણ મળી શકે છે. પૂજ્ય શ્રી. મલયગિરિ મહારાજે કરેલી નાની ટીકાના આધારે આ મોટી ટીકા બનાવી છે.

૪૬ કર્મપ્રકૃતિ લઘુ ટીકા–આ ગ્રંથની સાતગાથા સટીક મલી શકે છે, જે આત્માનંદ સભાએ છપાવી છે.

૪૭ તત્ત્વાર્થવૃત્તિ–પૂજ્ય શ્રી. ઉમાસ્વાતિ વાચક મહારાજે તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર નામક ગ્રંથની રચના કરી છે. તેની ઉપર જેમ શ્રી હરિભદ્રસૂરિ અને સિદ્ધસેન ગણિ

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

વગેરે મહાત્માઓએ ટીકા બનાવી છે, તેમ શ્રી ઉપાધ્યાયજીએ પણ ટીકા બનાવી છે. આ ટીકા આખી મળતી નથી. ફક્ત પ્રથમ અધ્યાયની ટીકા મળી છે. તેમાં પણ કારિકાની ટીકા અપૂર્ણ મળી છે, તેને મારા પરમોપકારી વિદ્યાગુરૂ આચાર્ય મહારાજ શ્રી. વિજયોદયસૂરીશ્વરજી મહારાજે પૂર્ણ કરી છે. તે અમદાવાદના સંઘવી શેઠ માણેકલાલ મનસુખભાઈએ છપાવી છે.

૪૮ દ્વાદશારચક્રોદ્ધાર વિવરણ–આ ગ્રંથનું ગ્રંથમાન ૧૮૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણ છે.

૪૯ ધર્મસંગ્રહ ટિપ્પણ–મૂલકાર ઉપાધ્યાય શ્રી. માનવિજયજીના ગ્રંથ ઉપરનું ટિપ્પણ ભાવનગરથી જૈન આત્માનંદ સભા તરફથી પ્રગટ થયું છે.

૫૦ પાતંજલ યોગસૂત્રવૃત્તિ–આ ગ્રંથ શ્રી. જૈન આત્માનંદ સભા ભાવનગર તરફથી પ્રગટ થયો છે.

૫૧ યોગવિંશિકા વિવરણ–પ્રકાશક–આત્માનંદ સભા ભાવનગર.

૫૨ શાસ્ત્રવાર્તા સમુચ્ચય વૃત્તિ–આ ટીકાનું નામ સ્યાદ્વાદ કલ્પલતા છે અને એનું ગ્રંથમાન–૧૩૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણ છે. આ ગ્રંથ ભાવનગરની શ્રી યશોવિજયજી જૈન ગ્રંથમાલાએ પ્રકટ કર્યો છે.

૫૩ ષોડશક વૃત્તિ–મૂલકાર હરિભદ્રસૂરિ, ગ્રંથમાન ૧૨૦૦ શ્લોક છે. પ્રકાશક શેઠ દેવચંદ લાલભાઇ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડ સુરત. ટીકાનું નામ યોગદીપિકા છે.

૫૪ સ્તવપરિજ્ઞાપદ્ધતિ–શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચયટીકામાં આ ગ્રંથની સાક્ષી આપી છે.

ઉપાધ્યાયજીકૃત અનુલબ્ધ ગ્રંથો અને ટીકાઓ

૫૫. અધ્યાત્મબિંદુ. ૫૬. અધ્યાત્મોપદેશ. ૫૭. અલંકારચૂડામણિટીકા–આનો ઉલ્લેખ પ્રતિમાશતકના ૯૯મા શ્લોકની સ્વોપજ્ઞટીકામાં આ પ્રમાણે છે.

'प्रपंचितं चैतदलंकारचूडामणिवृत्तावस्माभिः।

૫૮. આકર. ૫૯. આત્મખ્યાતિ (જ્યોતિઃ?). ૬૦ કાવ્યપ્રકાશટીકા. ૬૧. છંદશ્ચૂડામણિટીકા. ૬૨. જ્ઞાનસારચૂર્ણિ. ૬૩. તત્ત્વાલોકવિવરણ. ૬૪. ત્રિસૂત્ર્યાલોકવિધિ. ૬૫. દ્રવ્યાલોક ૬૬. પ્રમારહસ્ય. ૬૭. મંગલવાદ. ૬૮. લતાદ્વય. ૬૯. વાદમાલા. ૭૦. વાદરહસ્ય ૭૧. વિચારબિંદુ ૭૨. વિધિવાદ. ૭૩ વીરસ્તવટીકા. ૭૪. વેદાંતનિર્ણય. ૭૫. વેદાંતવિવેક–સર્વસ્વ. ૭૬. વૈરાગ્યરતિ. ૭૭. શઠપ્રકરણ. ૭૮. સિદ્ધાંત તર્ક પરિષ્કાર. ૭૯. સિદ્ધાંત–મંજરી ટીકા. ૮૦. સ્યાદ્વાદ મંજૂષા (સ્યાદ્વાદમંજરીટીકા) ૮૧. સ્યાદ્વાદરહસ્ય. આ ગ્રંથનો ઉલ્લેખ–ન્યાયાલોકના ત્રીજા પ્રકાશની છેવટે આ પ્રમાણે આવે છે. '**पर्यायाश्चनंता इति न तेषां विविच्यविभाग इत्यधिकमत्रत्यं तत्त्वं स्याद्वादरहस्यादावनुसंधेयम्**'।

આપણે ઉપર જોયું તે પ્રમાણે ઉપાધ્યાયજીકૃત ગ્રંથોના ત્રણ વિભાગ પાડી શકાય (૧) મૂલગ્રંથો, (૨) ટીકાગ્રંથો, (૩) અનુપલબ્ધગ્રંથટીકાદિ. તેમાં મૂલગ્રંથો લગભગ ૪૩, ટીકાગ્રંથો ૧૧, અને અનુપલબ્ધ ગ્રંથ–ટીકાદિની સંખ્યા ૨૭ છે. ગુરુતત્ત્વવિનિશ્ચયાદિ ગ્રંથો ઉપરથી એ પણ

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

નિર્ણય જરૂર થઇ શકે છે કે વાચકવર્યે પ્રાકૃત મૂલગ્રંથો પણ રચેલા છે. અત્યાર સુધીમાં જણાવેલી બીના ઉપરથી વાચકો જાણી શકશે કે ન્યાયાચાર્યજી મહારાજ પ્રાકૃત અને સંસ્કૃતભાષાના અને બંને ભાષામાં રચાએલા પ્રાચીન ગ્રંથોના ઉચ્ચકોટીના જાણકાર હતા.

ઉપાધ્યાયજીકૃત લોકભાષાબદ્ધ કૃતિઓ

પણ પરોપકારરસિક વાચકવર્યે કેવળ વિદ્વદ્ભોગ્ય સાહિત્ય રચીને જ સંતોષ નથી માન્યો. તેમને બાલજીવોને પણ લાભ આપવાની તીવ્ર ઉત્કંઠા હતી. અને તેથી તેમણે લોકભાષાબદ્ધ અનેક નાની મોટી, ગદ્ય પદ્ય કૃતિઓની રચના કરી છે. આ સંબંધમાં એમ કહેવાય છે કે–ગુરુમહારાજની સાથે ઉપાધ્યાયજી કાશીમાં અભ્યાસપૂર્ણ કરીને આગ્રા વગેરે બીજા બીજા સ્થળે વિહાર કરતાં કરતાં અનુક્રમે એક ગામમાં પધાર્યા. સાંજે પ્રતિક્રમણમાં એક શ્રાવકે શ્રી નયવિજયજીની આગળ વિનંતિ કરી કે આપની આજ્ઞાથી આજે આપના વિદ્વાન શિષ્ય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ સજ્ઝાય બોલે, તે સાંભળવાની ઇચ્છા છે, કૃપા કરીને તેમને આજ્ઞા દેશોજી." આ ઉપરથી ગુરુમહારાજે યશોવિજયજીને પૂછ્યું કે "કેમ ભાઇ! બોલશો?" આના જવાબમાં વાચકવર્યે જણાવ્યું–"મને સજ્ઝાય કંઠસ્થ નથી (આવડતી નથી)" શ્રી યશોવિજયજીનાં આ વેણ સાંભળીને શ્રાવકે કહ્યું કે "ત્યારે શું બાર વરસ કાશીમાં રહીને ઘાસ કાપ્યું?" આ સાંભળીને શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ સમયસૂચકતા વાપરીને મૌન રહ્યા. પ્રતિક્રમણ પૂરું થયા બાદ વિચાર કરતા સ્પષ્ટ જણાયું કે 'શ્રાવકનું કહેવું અક્ષરે અક્ષર વ્યાજબી છે. કારણ કે પ્રાકૃત સંસ્કૃતના જાણકારની સંખ્યા બહુ ઓછી છે. તે નહીં જાણનારને તો પ્રચલિત ભાષામાં જ બોધ થઈ શકે.' આ ઇરાદાથી બહુજ વૈરાગ્યમય સજ્ઝાય બનાવીને મોઢે કર્યાબાદ બીજે દિવસે પ્રતિક્રમણમાં શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ સજ્ઝાયનો આદેશ માગી તે બોલવા લાગ્યા. સાંભળનારા શ્રાવકો સાંભળતાં વૈરાગ્યરસમાં ઝીલવા માંડ્યા. સજ્ઝાય લાંબી હતી. તેથી વાર બહુ લાગી. શ્રાવકો પૂછવા લાગ્યા કે હવે બાકી કેટલી રહી? ઉપાધ્યાયજી મહારાજનો વિચાર એ હતો કે જ્યાં સુધી ઘાસ કાપવાનું કહેનાર શ્રાવક ન બોલે ત્યાં સુધી સજ્ઝાય ચાલુ રાખવી. કેટલોક ટાઇમ વીત્યા બાદ એ જ શ્રાવકે પૂછ્યું કે હે મહારાજ! હવે સજ્ઝાય કેટલી બાકી રહી? જવાબમાં શ્રી ઉપાધ્યાયજીએ જણાવ્યું કે મહાનુભાવ! બાર વરસમાં પેદા થયેલા ઘાસના આજે પૂળા બંધાય છે. એક વરસના ઘાસના પૂળા બાંધવામાં ઘણો ટાઇમ જાય તો આમાં વધારે ટાઇમ લાગે. એમાં નવાઇ શી? શ્રાવક મુદ્દો સમજી ગયો અને માફી માગવા લાગ્યો. શ્રી ઉપાધ્યાયજીએ સજ્ઝાયની ઢાળ પૂરી કરી. આ રીતે ઉપાધ્યાયજી મહારાજે લોકભાષાબદ્ધ કૃતિઓ રચવાની શરૂઆત કરી એમ કહેવાય છે. ઉપર જણાવેલી ઘટના અમદાવાદમાં અગર સુરતમાં બની, એમ પણ કહેવાય છે. વાચકવર્યે ગુજરાતી ને હિંદી વગેરે ભાષામાં જે તત્ત્વબોધદાયક ગ્રંથો બનાવ્યા છે તેમાંના કેટલાકની નામાવલી આ પ્રમાણે છે—

૧. અધ્યાત્મમત પરીક્ષાનો ટબો (મુદ્રિત) ૨. આનંદઘન-અષ્ટપદી–મેડતામાં આનંદઘનજી મહારાજને ઉપાધ્યાયજી મળ્યા હતા. વિશાલ અનુભવ, નિઃસ્પૃહતા વગેરે અપૂર્વ ગુણોથી આકર્ષાઇને વાચકવર્યે તેમની સ્તુતિ બનાવી હતી. તે આઠ શ્લોકપ્રમાણ હોવાથી અષ્ટપદી કહેવાય છે. ૩. ઉપદેશમાલા. ૪. જંબૂસ્વામિરાસ. ૫. જસવિલાસ. આમાં અધ્યા-

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

ત્માદિ આત્મદૃષ્ટિને પોષનાર તત્ત્વોને લક્ષ્યમાં રાખીને પદ વગેરે સ્વરૂપે રચના કરી છે. ૬. જેસલમેર પત્ર. ૭, જ્ઞાનસારનો ટબો. ૮. તત્ત્વાર્થસૂત્રનો ટબો. ૯. દ્રવ્યગુણપર્યાય રાસ (મુદ્રિત). ૧૦. દિક્પટ ચોરાશી બોલ–આની રચના કાશીથી આવતાં કરી હતી. ૧૧. પંચપરમેષ્ઠિગીતા (મુદ્રિત). ૧૨. બ્રહ્મગીતા (મુદ્રિત). ૧૩. લોકનાલિ (બત્રીશી) બાલાવબોધ (રચના સં. ૧૬૬૫). ૧૪. વિચારબિંદુ. ૧૫. વિચારબિંદુનો ટબો. ૧૬. ષટ્પ્રકરણનો બાલાવબોધ. ૧૭. શ્રીપાલરાસનો ઉત્તર ભાગ (પૂર્ણ કરવાનો સમય વિ. સં. ૧૭૩૮. ઉપાધ્યાય શ્રી વિનયવિજયજી મહારાજે આ રાસની શરૂઆત કરી હતી. રાંદેરમાં અંતિમ સમય જાણીને તેઓએ પરમ વિશ્વાસભાજન શ્રી યશોવિજયજી મહારાજને તે પૂરો કરવાની ભલામણ કરી હતી. તે પ્રમાણે વાચકવર્યે આ રાસ પૂરો કર્યો.). ૧૮. સમાધિશતક. ૧૯. સમતાશતક. ૨૦. સમ્યક્શાસ્ત્ર સારપત્ર. ૨૧. સમુદ્રવહાણ સંવાદ. ૨૨. સમ્યક્ત્વ ચોપાઈ.

ઉપાધ્યાયજીકૃત સ્તવનો

૨૩. આવસ્યકસ્તવન–આમાં છ આવસ્યકનું સ્વરૂપ ફલ વગેરે બીના જણાવી છે. ૨૪. કુમતિખંડન સ્તવન. ૨૫–૨૬–૨૭–વર્તમાન ચોવીશીના ચોવીશ તીર્થંકર પ્રભુ દેવનાં સ્તવનો–આ ત્રણ ચોવીશીમાં પ્રભુભક્તિ વગેરે બીના બહુ જ સુંદર રીતે સરલ ભાષામાં જણાવી છે. તેમાંની એક ચોવીશી શ્રી જૈનશ્રેયસ્કર મંડળે અર્થસહિત છપાવી છે. ૨૮. દશમતસ્તવન. ૨૯. નવપદપૂજા–આમાં શ્રીપાલરાસમાં નવપદનું સ્વરૂપ જણાવતી વેળાએ જે નવ ઢાળો આવે છે તે જ ઢાળો આપી છે. કેટલોક ભાગ વિમલગચ્છના શ્રી જ્ઞાનવિમલસૂરિએ અને કેટલાંક પદ્યો શ્રી દેવચંદ્રજીએ બનાવ્યાં છે. ૩૦. નયગર્ભિત શ્રી શાંતિજિન સ્તવન. ૩૧. નિશ્ચય-વ્યવહારગર્ભિત શ્રી સીમંધર પ્રભુનું સ્તવન, ગાથા–૪૨. ૩૨. પાર્શ્વનાથ સ્તવન (ધમાલ). ૩૩. પાર્શ્વનાથ (દાતણ) સ્તવન. ૩૪. મહાવીર સ્તવન. ૩૫. મૌન એકાદશી ૧૫૦ કલ્યાણકનું સ્તવન. ૩૬. વિહરમાન જિનવીશી. ૩૭. શ્રી વીર સ્તુતિ હુંડીરૂપ સ્તવન ગાથા ૧૫૦. આમાં ઢુંઢકમતનું ખંડન કરીને પ્રતિમા પૂજા કોણે કોણે કરી? તે બીના ઢુંઢકને માન્ય એવાં ૩૨ સૂત્રોમાંના પાઠો જણાવીને પ્રતિમાની જરૂરિયાત વગેરેનું વર્ણન કર્યું છે. ૩૮. શ્રી સીમંધર ચૈત્યવંદન. ૩૯. શ્રી સીમંધર સ્વામિને વિનંતિ ગર્ભિત સ્તવન, ગાથા ૧૨૬. આમાં સાચા ગુરુનું સ્વરૂપ વગેરે બીના જણાવી છે. ૪૦. શ્રી સીમંધર સ્વામિ સ્તુતિરૂપ સ્તવન ગાથા ૩૫૦. આમાં સાધુજીવન અને શ્રાવકજીવનને અંગે બહુ જ જરૂરી બીના સ્પષ્ટભાવે જણાવી છે.

ઉપાધ્યાયજીકૃત સજ્ઝાયો

૪૧–અઢાર પાપસ્થાનકની સજ્ઝાય
૪૨–અમૃતવેલી. ,,
૪૩–અગીઆર અંગની સજ્ઝાય. ઢાલ ૧૧
૪૪–અગીઆરઅંગ ઉપાંગની સજ્ઝાય.
૪૫–આત્મ પ્રબોધ ,,
૪૬–આઠ દૃષ્ટિની ,,
૪૭–ઉપશમ શ્રેણિની સજ્ઝાય
૪૮–ચડતા પડતાની ,,
૪૯–ચાર આહારની ,,
૫૦–જ્ઞાન ક્રિયાની ,,
૫૧–પાંચ મહાવ્રતોની ભાવનાની સજ્ઝાય
૫૨–પાંચ કુગુરુની ,,

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

૫૩–પ્રતિક્રમણ ગર્ભ હેતુની	સજ્ઝાય	૫૮–સંયમ શ્રેણિની	સજ્ઝાય
૫૪–પ્રતિમાસ્થાપનની	,,	૫૯–સમકિતના ૬૭ બોધની	,,
૫૫–યતિધર્મબત્રીશીની	,,	૬૦–હરિયાલીની	,,
૫૬–સ્થાપના કલ્પની	,,	૬૧–હિતશિક્ષાની	,,
૫૭–સુગુરૂની	,,		

આ બધી સજ્ઝાયો મુદ્રિત થઈ ગઈ છે.

આ પ્રમાણે—(૧) પ્રાકૃત, સંસ્કૃત, હીંદી, ગુજરાતી ભાષાના જે જે ગ્રંથો પ્રાચીન ટીપ (૨)-જ્ઞાનભંડારોના અવલોકન (૩) જુદા જુદા વિદ્વાનોએ વાચકવર્યના ગ્રંથોની કરેલી યાદી-(૪) મુદ્રિત ગ્રંથો અને (૫) જે ગ્રંથ હાલ મળી શકતા નથી, પણ છપાએલા કે લખાએલા પ્રાચીન ગ્રંથોમાં તે અલભ્ય ગ્રંથોના લીધેલા પાઠ અથવા કરેલા નામનિર્દેશ–આ વગેરે ઉપરથી પરિશ્રમપૂર્ણ વાંચનના પરિણામે તૈયાર કરેલી વાચકવર્યની ગ્રંથાવલી જણાવી. સંભવ છે કે આથી પણ વધુ ગ્રંથો જરૂર હોવા જોઇએ, છતાં ઓછા ગ્રંથો દેખાય છે. તેનું કારણ શું? આના જવાબમાં કેટલાએક એમ માને છે કે ઉપાધ્યાયજીના સમયમાં યતિઓનું બહુ જ જોર હતું. આ વખતે પંન્યાસજી મહારાજ સત્યવિજયજી ગણિ વગેરેની સાથે સામેલ થઈ ઉપાધ્યાયજી મહારાજે ક્રિયા–ઉદ્ધાર કર્યો, સાચા ગુરુ કેવા ગુણવંત હોય વગેરે બીના નિડરપણે ઉપદેશ દ્વારા અને ગ્રંથો દ્વારા જણાવવા લાગ્યા. આથી યતિઓએ દ્વેષ ધારણ કરીને શ્રી. ઉપાધ્યાયજી મહારાજ ઉપર બહુ જ ભયંકર જુલ્મો ગુજાર્યા, છતાં તેઓ ડગ્યા નહીં, અને તેમનાં ઘણાં ગ્રંથોને અગ્નિશરણ કર્યા. આથી તે ગ્રંથો અલ્પ પ્રમાણમાં હયાતી ધરાવે છે.

ટીકાકાર મહાપુરુષોમાં પૂજ્ય શ્રી મલયગિરિજી મહારાજ વધારે વખણાય છે, કારણ કે તેઓએ બનાવેલા ગ્રંથોમાં શબ્દોની અને પદાર્થની સરલતા બહુ દેખાય છે. આથી તે ગ્રંથોનો અલ્પબોધવાળા જીવો પણ હોંશથી લાભ લઈ શકે છે. આવી સરલતા શ્રીવાચકવર્યના પ્રાકૃતાદિ ભાષના ગ્રંથોમાં જણાતી નથી, એમ ગ્રંથકાર પોતે પણ છેવટે સમજી શક્યા છે. માટે જ ગુજરાતી હિંદી ભાષામાં પણ પૂજ્યશ્રીએ વિશાલ પ્રમાણમાં ગ્રંથ રચના કરી છે. એક જ ગ્રંથકાર જુદી જુદી ભાષામાં વિવિધ પ્રયત્નો કરે. એવાં દૃષ્ટાંતો વાચકવર્યની પહેલાના સમયનાં મળવા મુશ્કેલ છે. પ્રશસ્ય સરલ ટીકાકાર શ્રી મલયગિરિજી મહારાજ અને સંગ્રહકાર શ્રી ઉમાસ્વાતિ વાચકવર્યની માફક પૂજ્ય શ્રી ઉપાધ્યાયજી મહારાજ દરેક પદાર્થના ખરા સ્વરૂપને નિડરતા અને મધ્યસ્થતા જાળવીને કહેવામાં સંપૂર્ણ પ્રશંસા પામેલા છે, માટે જ જ્યાં તેમના ગ્રંથોની સાક્ષી આપવામાં આવે, ત્યાં સર્વ કોઈ કબૂલ જ કરે છે. બારમી સદીના મહાન જ્યોતિર્ધર કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યની જેમ મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ પોતાના પ્રખર પાંડિત્ય અને ઉદાત્ત ચારિત્રના બળે અઢારમી સદીના મહાન જ્યોતિર્ધર હતા. તેમણે જ્ઞાન અને ચારિત્રનો સુમેળ સાધીને પોતાનું કલ્યાણ સાધવા સામે સમસ્ત સંઘને કલ્યાણનો માર્ગ દર્શાવ્યો હતો. શ્રી ઉપાધ્યાયજી મહારાજની એ અમર કૃતિઓ આપણને એ જ પરમ કલ્યાણનો માર્ગ દર્શાવે એ ભાવનાપૂર્વક આ લેખ અહીં સમાપ્ત કરૂં છું.

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

વિવિધ તીર્થ કલ્પ અન્તર્ગત

શ્રી. વસ્તુપાલ તેજપાલ મંત્રીકલ્પ

અનુવાદક–મુનિરાજ શ્રી. યશોભદ્રવિજયજી

શ્રી. વસ્તુપાલ અને તેજપાલ નામના બે મંત્રીશ્વર હતા, જે બન્ને ભાઇ (તરીકે) પ્રસિદ્ધ હતા, અમે તેઓની કિર્તિની સંખ્યા કહીએ છીએ. ૧.

પૂર્વે ગુર્જર ભૂમિમાં શ્રેષ્ઠ:મંડલી (માંડલ) નામની મોટી નગરીમાં શ્રી. વસ્તુપાલ–તેજપાલ આદિ રહેતા હતા. એક વખત પાટણવાસી પોરવાડ જ્ઞાતીના ઠક્કુર ચંડપના પુત્ર ઠક્કુર ચંડપ્રસાદના પુત્ર, મંત્રી શ્રી. સોમના કુળમાં મુકુટ સમાન ઠક્કુર શ્રી. આશારાજના પુત્રો, (જે) કુમાર દેવીની કુક્ષીરૂપ સરોવરમાં રાજહંસ સમાન હતા તે, શ્રી. વસ્તુપાલ–તેજપલા શ્રી. શંત્રુજય ગિરનાર આદિ તીર્થોની યાત્રા કરવા રવાના થયા. હડાળા ગામમાં જઈને ત્યાં (તેઓએ) પોતાની મિલ્કતની ગણત્રી કરી, ત્યાં તે (મિલ્કત) ત્રણ લાખની થઇ. સૌરાષ્ટ્ર દેશની અવ્યવસ્થા જોઈને એક લાખ ભૂમિમાં દાટવાને માટે (તેઓ) રાત્રિના વખતે મોટા પીપળાના વૃક્ષના મૂળમાં (ભૂમિ) ખોદવા લાગ્યા. ખોદતાં ખોદતાં (ભૂમિમાંથી) કોઈનો સોનાથી ભરેલો ધાતુનો જુનો કળશ નીકળ્યો. શ્રી. વસ્તુપાલે તે (ચરૂ) લઈને માનનીય એવી તેજપાલની પત્ની અનુપમા દેવીને પૂછ્યું કે આ કયાં મૂકીશું. તેણીએ કહ્યું કે પર્વતના ઊંચા શિખર ઉપર સ્થાપન કરો કે જેથી, પ્રાપ્ત થયેલ આ નિધિની જેમ (તે) અન્યને આધીન ન થાય. શ્રી. વસ્તુપાલે આ સાંભળી તે દ્રવ્ય શ્રી. શંત્રુજય–ગિરનાર આદિ તીર્થોમાં વાપર્યું. યાત્રા કરીને પાછા ફરતા તેઓ ધોળકા નગરમાં આવ્યા.

આ અરસામાં કનોજના રાજાની પુત્રી મયણાદેવી, જે (પોતાના) પિતા પાસેથી કાપડામાં (ભેટ તરીકે) ગુજરાતનું રાજ્ય પામી હતી તે, રાજ્યનું સ્વામીપણું ભોગવીને મૃત્યુ પામી અને તે જ દેશની અધિષ્ટાયક દેવી થઈ. તે એક વખત સ્વપ્નમાં વીરધવળ રાજાને કહેવા લાગી: (હે રાજન્!) વસ્તુપાલ તેજપાલને રાજ્ય સંભાળવામાં અગ્રેસર કરીને તું સુખેથી રાજ્ય ચલાવ, આમ કરવાથી તારા રાજ્યની વૃદ્ધિ થશે. એમ આદેશ કરીને અને પોતાની ઓળખાણ આપીને તે દેવી અદૃશ્ય થઇ. પ્રભાતે ઊઠીને રાજાએ તેઓને બોલાવ્યા અને સન્માન કરીને મોટાભાઇ(વસ્તુપાલ)ને ખંભાત અને ધોળકાનું સ્વામીપણું આપ્યું. અને તેજપાલને આખું રાજ્ય ચલાવવાની મંત્રીમુદ્રિકા આપી. તે પછી તે બન્ને ભાઇઓ ધર્મસ્થાનો કરાવવા વડે કરીને પુન્ય ઉપાર્જન કરતા સમયને પસાર કરતા હતા, તે આ પ્રમાણે છે:

સવા લાખ જિન બિંબો ભરાવ્યા. શ્રી શંત્રુજય તીર્થમાં અઢાર ક્રોડ છન્નુ લાખ દ્રવ્ય વાપર્યું. શ્રી. ગિરનાર તીર્થમાં બાર ક્રોડ એંશી લાખ અને શ્રી. આબુજી ઉપર લુણીગ વસહીમાં બાર ક્રોડ ત્રેપન લાખ (દ્રવ્ય વાપર્યું). નવસો ચોરાશી પૌષધશાલા કરાવી પાંચસો દાંતના સિંહાસનો (અને) પાંચસો પાંચ જાદરનાં (ધાતુ વિશેષ) સમવસરણો (કરાવ્યાં). સાતસો સિત્તેર બ્રહ્મશાળા (કરાવી). સાતસો દાનશાળા (કરાવી). મઠોના બધા

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

તપસ્વી (અને) કાપાલિકોને જમાડવા પૂર્વક દાન અપાતું. ત્રણસો બે મહાદેવનાં મંદિરો (બંધાવ્યાં). તેરસો ચાર શિખરબદ્ધ જિનમંદિરો (બંધાવ્યાં). ત્રેવીશસો જિનમંદિરોનો જીર્ણોદ્ધાર (કરાવ્યો). અઢાર ક્રોડ સોનૈયાના ખર્ચે ત્રણ ઠેકાણે જ્ઞાનભંડાર કરાવ્યા. પાંચસો બ્રાહ્મણો હંમેશાં વેદપાઠ કરતા. વર્ષમાં ત્રણ વાર સંઘની પૂજા કરતા. પંદરસો સાધુઓ હંમેશાં તેઓના ઘરે (આહાર પાણી માટે) આવતા. હજારથી અધિક તટીક (સંન્યાસી) અને પરિવ્રાજકોને જમાડતા. (તેઓએ) તેર વખત સંઘપતિ થઇને તીર્થયાત્રા કરી. તેઓ પ્રથમ યાત્રામાં શય્યાપાલક સહિત ચાર હજાર પાંચસો ગાડા, સાતસો પાલખીઓ, અઢારસો વેલ, ઓગણત્રીસ છડીદારો, એકવીસસો શ્વેતામ્બર (સાધુઓ), અગિયારસો દિગંબર (સાધુઓ), સાડા ચારસો જૈન ગવૈયા, અને તેત્રીસસો ભાટો (હતા). (તેમણે) ચોરાશી તળાવો, ચારસો ચોસઠ વાડીઓ, અને બીસ (કે) બત્રીસ પત્થરના કિલ્લા બંધાવ્યા. દાંતના ચોવીશ જૈન રથો, અને સાગના એકસો વીસ રથો (કરાવ્યાં). શ્રી. વસ્તુપાલને સરસ્વતીકંઠાભરણ આદિ ચોવીશ બિરૂદો હતાં. (તેમણે) ચોસઠ મસીદો બંધાવી હતી. દક્ષિણમાં શ્રીપર્વત સુધી, પશ્ચિમમાં પ્રભાસ સુધી, ઉત્તરમાં કેદાર સુધી, અને પૂર્વમાં વારાણસી સુધી તેઓની કીર્તિ (ગવાતી). તેઓએ કુલ ત્રણ અબજ, અઢાર લાખ, અઢાર હજાર સાતસો સત્તાણુ (૩૦૦૧૮૧૮૭૯૭) લૌષ્ટિક (સિક્કા વિશેષ) જેટલું દ્રવ્ય ખરચ્યું હતું. તે તેસઠ વખત સંગ્રામમાં જય પામ્યા હતા. અઢાર વર્ષ તેઓએ વ્યાપાર (કર્યો હતો).

આ પ્રમાણે પુણ્ય કર્યા કરતા તેઓનો કેટલોક સમય જતા વીરધવલ રાજા મૃત્યુ પામ્યો. તે પછી તે રાજાના સ્થાને તેના પુત્ર શ્રી. વિશળદેવનો શ્રી. વસ્તુપાલ અને તેજપાલ મંત્રીએ રાજ્યાભિષેક કર્યો. તે (રાજા જ્યારે) સમર્થ થયો (અને) ક્રમે કરીને ઉદ્ધત (બન્યો ત્યારે તેણે) બીજાને મંત્રીપદ આપી તેજપાલ મંત્રીને દૂર કર્યો. તે જોઇને રાજાનો પુરોહિત સોમેશ્વર નામનો મહાકવિ રાજાને ઉદ્દેશીને કટાક્ષ પૂર્વક નવીન કાવ્ય (બનાવીને) બોલ્યો.

હે વાયુ, માસ (નામના વૃક્ષ)થી (અને) મોટા પાટલ વૃક્ષની સુગંધીમાં આસક્ત ભમરાથી આ મોટી પ્રૌઢતા (સુગંધી)ને પામીને તેં જે કાર્ય કર્યું તે જો!-(તેં) અંધકારને દૂર કરનાર સૂર્ય અને ચંદ્રમાનો અત્યંત તિરસ્કાર કરીને તેઓના સ્થાને પગ નીચે ચંપાતી ધૂળને આકાશમાં સ્થાપન કરી છે (૧) વગેરે–

પુરુષોમાં રત્ન સમાન મંત્રીઓનું બાકીનું વૃતાંત અને તેઓની ઉત્પત્તિનું સ્વરૂપ લોક પ્રસિદ્ધીથી જ જાણી લેવું.

મંત્રીઓમાં મુખ્ય (એવા) શ્રીમાનોની કીર્તિની આ સંખ્યા (મેં) શ્રેષ્ઠ ગાયક વડે ગવાયેલ સૂડા નામની કવિતા ઉપરથી કહી છે. (૧) તે બન્ને (મંત્રીઓ) નાં ચિત્તમાં હમેશાં અરિહંત ભગવંતો રહેલા છે. (અને) અરિહંત ભગવંતો જ્યાં બિરાજમાન હોય તે તીર્થ કહેવાય છે. (૨) તેથી યુક્તિ વડે તીર્થરૂપ (એવા) તે શ્રેષ્ઠ પુરુષોની કીર્તિના ઉલ્લેખ વડે પણ શું કલ્પની રચના યુક્ત નથી? (૩) એ રીતે હૃદયથી વિચારીને શ્રી. જિનપ્રભ સૂરિજીએ તે બે મંત્રિઓના આ ટૂંક કલ્પની રચનાને કરી. (૪)

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

महापुराणका उद्गम

[दिगम्बर समाजके एक विराट पुराणकी रचनाके साधन]

लेखक—मुनिराज श्री दर्शनविजयजी

दिगम्बर साहित्यमें बृहत् कथाग्रन्थ "महापुराण" है, जिसकी उत्पत्तिका इतिहास इस प्रकार है—

१. आ. जिनसेनने[1] आदिपुराणके पर्व ४३ श्लोक ३ पर्यन्त १०३८० श्लोक बनाए, बादमें आपकी मृत्यु हो गई।

२. आ० गुणभद्रने आदिपुराण[2] के ही शेष १६२० श्लोक बनाए, १२००० श्लोकप्रमाण ४७ पर्वमें आदिनाथपुराण समाप्त हुआ, बादमें ८००० श्लोक प्रमाण उत्तरपुराण (२३ तीर्थंकर व चक्रवर्तिका चरित्र) भी बनाया।

इन आदिपुराण और उत्तरपुराणके जोडका ही नाम "महापुराण" है जिसकी समाप्ति शक सं. ८२० वि. सं. ९५५में हुई है।

दिगम्बरीय मतानुसार वि. सं. ९५५में न गणधरकृत आगम थे, न पूर्व थे, न दृष्टिवाद था, न दृष्टिवादके तीसरे हिस्सेका तीर्थंकर चरित्र था, वि० सं. ३०५में ही तीर्थंकर चरित्र विनष्ट हो गए थे, और ये आचार्य भी न सातिशय ज्ञानवाले थे, अतः यहां प्रश्न उठता है कि इन आचार्योंने महापुराणका मसाला कहांसे प्राप्त किया?

जांच-पडतालके बाद सप्रमाण कहा जाता है कि महापुराणकी रचनामें काणभिक्षुका कथाग्रन्थ (आदि० उत्थानिका श्लोक ५१), कवि परमेश्वरकृत पुरुचरित्र (आदि० उ० श्लोक ६०; आदि० प्रशस्ति श्लोक १६), आ० जटीलकृत वरांगचरित्र और वाल्मीकी रामायण इत्यादि ग्रन्थोंका सहारा लिया गया है। साफ साफ कहना चाहिए कि आचारांग सूत्र, भावनाध्ययन, श्री कल्पसूत्र और आवश्यकनिर्युक्ति इत्यादि श्वेताम्बरीय साहित्यकी सरासरी नकल कर डाली है।

वरांगचरित्र भी श्वेतांबर ग्रन्थ है और वह उस समयका श्रेष्ठ संस्कृत ग्रन्थ है। देखिए :—

> जेहिं कए रमणिज्जे, वरंग-पउमाणचरियवित्थारे ॥
> कहवणसलाहणिज्जे, ते कइणो जडिय-रविसेणो ॥
>
> आ०उद्योतनसूरिकृत कुवलयमाला (ई. स. ७७८)

---

१ आ. जिनसेन पांच हुए हैं—१. आदिपुराणके कर्त्ता, २. हरिवंशपुराणके कर्त्ता, ३. मल्लिषेणाचार्यकी महापुराणप्रशस्तिमें उल्लिखित, ४. हरिवंश पुराणकी प्रशस्तिमें सूचित और ५. सेनगणकी पट्टावलीमें भ० सोमसेनके पट्टधर।
—ग्रन्थपरीक्षा भा० २, पृ० ४७।

२ जिनसेनाचार्यपाद-स्मरणाधीनचेतसाम् ॥
गुणभद्रभदन्तानां, कृतिरात्मानुशासनम् ॥-आत्मानुशासन, श्लोक २३८

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

वरांगनेव सर्वाङ्गैर्वरांगचरितार्थवाक् ॥
कस्य नोत्पादयेद् गाढमनुरागं स्वगोचरम् ॥ ३५ ॥
आ०जिनसेनकृत हरिवंशपुराण परि० (ई. स. ७८३)

काव्यानुचिंतने यस्य, जटाप्रबलवृत्तयः ।
अर्थान् स्माऽनुवदन्तीव, जटाचार्य स नोऽवतात् ॥ ५० ॥
आ०जिनसेनकृत आदिपुराण अ०१ (इ. स. ८३८)

मुणिमहसेणु सुलोयणु जेण, पउमचरिउ मुणिरविसेणेण ॥
जिणसेणेण हरिवंसु पवितु, जडिलमुणिणा वरंगचरितु ॥
—कविधवलकृत अपभ्रंश हरिवंश (इ. स. ११ वीं शताब्दि)

वरांगचरित्रकी ताडपत्रपर शक सं. १६५८में लिखी हुई सिर्फ एक प्रत कोल्हापुरके लक्ष्मीसेनके मठमें सुरक्षित है। जिसके १४८ पत्र हैं। सार्थक नामवाले ३१ अध्याय हैं, प्रथम अध्याय वसन्ततिलकावृत्तमें है। केवल दो काव्य -पुष्पिताग्रामें हैं, विशेष अध्याय व श्लोक उपजातिमें हैं और जिसमें करीब करीब प्रचलित सभी छंदके काव्य हैं। इसके उपरसे कवि वर्धमान और पं. धरणीने वरांगचरित्र बनाए मिलते हैं। वरांगचरित्रका मंगलाचरण इस प्रकार है—

अर्हंस्त्रिलोकमहितो हितकृत् प्रजानाम्, धर्मोऽर्हतो भगवतस्त्रिजगच्छरण्यः ।
ज्ञानं च यस्य सचराचरभावदर्शि, रत्नत्रयं तदहमप्रतिमं नमामि ॥ १ ॥

प्रथम अध्याय, श्लोक ७०के अन्तमें "इति धर्मकथोद्देशे चतुर्वर्गसमन्विते स्फुटशब्दार्थसंदर्भे वरांगचरिताश्रिते जनपद-नगर-नृपति-पत्नी-वर्णनो नाम प्रथमः सर्गः ॥

इस वरांगचरित्रको देखकर शोलापुरके पं. जिनदासने प्रश्न उठाया है कि—

"जटिल कवि श्वेताम्बर थे या दिगम्बर? वरांगचरित्रमें हम देखते हैं कि वरदत्त गणधर एक पत्थरके पाटिये पर बैठकर धर्मोपदेश करते हैं, यह दिगम्बर सिद्धान्तके विरुद्ध है। उनके मतानुसार केवली समवसरण या गन्धकुटीमें बिराजमान रहते हैं। आगे स्वर्ग भी बारह ही बतलाए हैं, जबकि दिगम्बर समुदायमें १६ स्वर्ग माने गए हैं।

—जैनदर्शन, व. ८, अं. ६, पृ० २४६की फुटनोट।

इसके अलावा वरांगचरित्र, अ० १में १६वां श्लोक है कि—

मृत्-चालनी-महिष-हंस-शुक-स्वभावाः ।
मार्जार-कङ्क-मशका-ऽज-जलूकसाम्याः ॥
सच्छिद्रकुम्भ-पशु-सर्प-शिलोपमानाः ।
स्ते श्रावका भुवि चतुर्दशधा भवन्ति ॥ १५ ॥

नंदीसूत्रमें श्रोताओं (श्रावकों) के लक्षण स्पष्ट करनेके लिए "सेलघण" इत्यादि दृष्टान्त दिए हैं। प्रस्तुत श्लोक ठीक उसीका ही संस्कृत अनुवाद

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

है। इससे भी आ० जटिल श्वेताम्बर सिद्ध होते हैं। आ० जिनसेनने इस श्लोकके कथनको उठाकर आदिनाथपुराणके श्लो० नं० १३९में संग्रहीत कर लिया है, और मंत्री चामुण्डरायने तो चामुण्डपुराणमें इसको ज्यों का त्यों ही उठा लिया है, जिनमें "चालनी"के स्थान सिर्फ "सारणि" (झाडू) ऐसा पाठान्तर लिखा गया है।

प्रॉ० आ०ने उपाध्ये M. A. विस्तृत विचारणा करके साफ बताते हैं कि—

"ज्ञात होता है कि-आठवीं शताब्दिके चतुर्थ भागके आरम्भमें दक्षिण और उत्तर भागमें श्वेतांबर और दिगम्बर ग्रन्थकारोंके मध्यमें वरांगचरित की यथेष्ट ख्याति थी। इस दिगन्तव्यापिनी ख्यातिके आधार पर यह कहा जा सकता है की जटिल कवि भी अधिकसे अधिक सातवीं शताब्दिमें अवश्य हुए है + + + वरांगचरित की कुछ रचनाएं समन्तभद्र (लगभग दूसरी शताब्दि) और पूज्यपाद (इ. सं. ५०० के लगभग) की रचनाओंसे साम्य रखती हैं। जहांतक मैं जानता हूं किसी भी प्राचीन संग्रहमें जटिल या जटाचार्यका नाम मुझे नहीं दीख पडा + + + चामुण्डरायने जटासिंह नन्दीके नामसे वरांगचरित के कर्ताका उल्लेख किया है। + + + पार्श्वाभ्युदय के रचयिता जिनसेन जैसे गुणी पुरुषके द्वारा जटाचार्यके कवित्व या छटाकी सराहना किया जाना कोई मामूली बात नहि है। केवल इतना ही नहि, किन्तु जिनसेनने अपने ग्रन्थमें वरांगचरितका उपयोग भी किया है-आदिपुराणमें वरांगचरितके कुछ प्रसंगोंको अपने शब्दोंमें लिखा है। यद्यपि आदि-पुराणके प्रथम परिच्छेदको अनुष्टुप् छंदमें लिखकर उन्होंने उसका ढांचा बदल दिया है, फिर भी बहुतसे शब्द मिलते जुलत हुए हैं। उदाहरणके लिए आदिपुराणके प्रथम परिच्छेद के १२२—२४, १२७—३०, १३९, १४३, १४४ नम्बर के श्लोकों की क्रमशः वरांगचरितके प्रथम परिच्छेदके ६-७, १०-११, १५-१६ और १४ नम्बरके श्लोकोंके साथ तुलना करना चाहिए। आदिपुराणके सम्बन्धमें जो बात कही गई है वही चामुण्डराय पुराण के सम्बन्धमें भी कही जा सकती है + + वरांगचरित ही संस्कृतका प्रथम जैन काव्य है।"

—जैनदर्शन, व. ४, अं. ६, पृ० २४२से २५२।

मुझे खुशी है कि इन आचार्योंने श्वेतांबर साहित्यका ढांचा बदल कर महापुराणका निर्माण किया, और साथमें इन्साफ के लिये कतिपय श्वेताम्बर मान्यताओं को भी ज्यों की त्यों रहने दी।

मैं लिखचुका हूं कि- दिगम्बर समाज स्त्रीमुक्तिको मानता नहीं है, साथ साथ में स्त्रियोंके सम्यक् चारित्रको भी मानता नहीं है। मगर प्राचीन जैन साहित्यमें तो स्त्री-चारित्रके अनेक प्रमाण उपलब्ध होते हैं। अत इन आचार्योंने भी महापुराणमें स्त्रीदीक्षाके प्रसंग तथाप्राप्त ही वर्णित किए हैं, जैसे—

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

भरतस्यानुजा ब्राह्मी, दीक्षित्वा गुर्वनुग्रहात्।
गणिनीपदमार्याणां, सा भेजे पूजिताऽमरैः॥ आ० प० २४ श्लोक १७५
सुन्दरी चात्तनिर्वेदा, तां ब्राह्मीमन्वदीक्षत।
अन्ये चान्याश्च संविग्ना, गुरो प्राव्राजिषुस्तदा॥ आ० प० २१ श्लोक १७७
सुलोचना व सुभद्राकी दीक्षा (आ० प० ८७ श्लोक २८८)
जिनदत्तार्यकाभ्यर्णे, श्रेष्ठीभार्या च दीक्षिता॥ उ० ७१ श्लोक २०६॥
तथा सीतामहादेवी-पृथिवीसुंदरीयुताः।
देव्यः श्रुतवती क्षांति-निकटे तपसि स्थिताः॥ उ० ६८, श्लोक ७१२॥

भगवान महावीरस्वामीके संघके साधु, आर्यिका, श्रावक और श्राविकाकी संख्या उत्तरपुराण, पर्व ७८ श्लोक ३७१ से ३७९में उल्लिखित है॥

यहां साधु और आर्यिका छठे गुणस्थानकवाले स्वीकृत हैं, श्रावक श्राविका पांचवें गुणस्थानकवाले हैं और इन गणनामें एलक-क्षुल्लककी संख्या नहीं है। अतः वे श्रावकमें दर्ज माने जाते हैं, जबकि आर्यिका तो छठे गुणस्थानकमें ही स्थित हैं। आर्याओंमें चन्दना मुख्य है। श्लोक ३७८।

सुव्रता गणिनी, गुणवती आर्या ॥ उ० प० ७६ श्लो० १६५ से १६७॥
पंचमआरे की अन्तिक साध्वी सर्वश्री ॥ उ० प० ७६ श्लो० ४३३॥

आ० जिनसेनके कुछ समकालीन पुन्नारसंघीय आ० द्वि० जिनसेन (श० सं० ७०५) ने हरिवंशपुराण बनाया है। इनके रचनाकालमें करीब करीब एकता होने पर भी हरिवंशपुराण और महापुराणके कथनमें भिन्नता स्पष्ट नजर आती है, जैसेकिः—

श्वेताम्बर शास्त्रोंमें भ० ऋषभदेवकी दो पत्नीके नाम हैं सुमंगला और सुनन्दा। जबकि महापुराण प० १५ श्लोक ७० में नाम दिए हैं यशस्वती और सुनन्दा। तथा हरिवंशपुराण सर्ग ९ श्लोक १८ में नाम लिखे हैं-नंदा और सुनन्दा। कीचकके दूसरे भवके लिए भी इन दोनोंमें मतभेद है। सम्भव है कि श्वेताम्बर ग्रन्थोंसे दिगम्बरीय संस्करण करते समय परस्परका एक मिलान न होनेके कारण ऐसी ऐसी गडबड हुई हो।

हरिवंशपुराणमें भी राजीमती (प० ३ श्लोक १३० से १३४), द्रौपदी (६३। ७८), धनश्री, मित्रश्री, कुन्ती, सुभद्रा (६४। १३, १४४), ग्यारह अंगकी धारक सुलोचना* (१२। ५२) वगैरहकी दीक्षाका वर्णन है और आर्यिकाकी संख्या (१०। ५१ से ५८) भी लिखी गई है×।

इससे पाठक समझ गए होंगे कि महापुराणमें श्वेताम्बर ग्रन्थोंसे सहारा लिया है इतना ही नहीं किन्तु कुछ प्रसंग और साहित्य भी उठा लिया है।

---

*जयकुमारने १२ और सुलोचनाने ११ अंग पढे। हरि० स० १२ श्लोक ५२।

×और और दिगम्बर शास्त्रोंमें भी स्त्री-दीक्षाके और चारित्रमें स्त्रियोंके समानाधिकारके काफी वर्णन हैं।

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

શ્રી કુલ્પાક તીર્થ

[દક્ષિણ ભારતના એક જૈન તીર્થનો પરિચય]

લેખકઃ—મુનિરાજ શ્રી. જ્ઞાનવિજયજી

स्वस्ति श्रीऋषभो भूयात् भूयसे श्रेयसे सताम् ।
कुल्पाकेशः शंकरार्च्यः नीलरुग् माणिकप्रभुः ॥१॥

દક્ષિણમાં ધર્મ-સ્થિતિ

નિઝામ સ્ટેટમાં ગગનચુંબી શિખરવાળું જો કોઈ હિન્દુ મન્દિર હોય તો તે માત્ર **કુલ્પાક**–માણિકસ્વામીનું તીર્થ–મન્દિર છે.

આ સ્થાન દક્ષિણના **નિઝામ હૈદ્રાબાદથી** ઇશાન કોણમાં ૪૭ માઇલ અને ૨ ફર્લાંગ પર છે. હૈદ્રાબાદથી બેઝવાડા જતી મોટર સડક અને રેલ્વે લાઇન પર ૪૩ માઇલની દૂરી પર **આલેર સ્ટેશન** આવે છે, ત્યાંથી ૪ માઇલ અને ૨ ફર્લાંગ પર **કુલ્પાક** ગામ છે. કુલ્પાક ગામની બહાર ઉક્ત ભવ્ય મન્દિર ઊભું છે. આલેર સ્ટેશનથી આ મંદિર સુધી પાકી સડક છે. આલેર સ્ટેશન પર અને કુલ્પાકમાં જૈન ધર્મશાળાઓ છે.

કુલ્પાકજીમાં ધર્મશાળાના મધ્ય ભાગમાં શ્રી. ઋષભદેવ સ્વામીનું આલિશાન મન્દિર છે. આ શ્વેતાંબર જૈનોનું પુરાણું તીર્થ છે—અતિશય ક્ષેત્ર છે.

શ્વેતાંબર જૈન આચાર્યોએ પોતાના વિહાર વડે દક્ષિણ દેશમાં પણ અનેકવિધ ઉપકાર કરેલ છે. પ્રાચીન કાળથી આજ સુધી શ્વેતાંબર જૈનાચાર્યોનો વિહાર આ દેશમાં સતત રીતે ચાલુ રહેલ છે. જૈન ઇતિહાસ કહે છે કેઃ—

આચાર્યપુંગવ આર્યસુહસ્તિસૂરિના શાસનકાળમાં સમ્રાટ્ સંપ્રતિના પ્રયત્નથી દક્ષિણમાં જૈનમુનિઓનો વિહાર લંબાયો હતો. શ્રી. સિદ્ધસેનદિવાકર દક્ષિણમાં સ્વર્ગવાસ પામ્યા હતા. શ્રી. કાલિકાચાર્યે પેઠણમાં પાંચમના બદલે ચોથે સંવત્સરીની સ્થાપના કરી (વીર સં. ૪૫૭) ત્યારથી આજ સુધી એ તિથિ દક્ષિણમાં ગણેશચોથ તરીકે ઉજવાય છે. શ્રીપાદલિપ્તસૂરિજીએ પેઠણમાં શાલિવાહન રાજાની સભામાં અનેકવાર ધર્મોપદેશ આપ્યો હતો. આ૦ શ્રી વજ્રસ્વામીજીએ ૫૦૦ મુનિઓ સાથે દક્ષિણમાં રથાવર્ત ગિરિપર અનશન કર્યું હતું. (વીર સં. ૫૮૪). દિગમ્બર સમાજ આ આચાર્યશ્રીને દ્વિતીય ભદ્રબાહુ તરીકે ઓળખાવે છે. આ. વજ્રસેનસૂરિએ દક્ષિણમાં વિચરી સોપારામાં એક શ્રેષ્ઠી કુટુંબને દીક્ષા આપી, વજ્રશાખાને સમૃદ્ધ કરી હતી. એ શેઠના ચાર પુત્રો નાગેન્દ્ર, ચંદ્ર (ચંદ્રગુપ્ત), નિવૃત્તિ અને વિદ્યાધરથી ચાર ગચ્છો નીકળ્યા છે. દિગમ્બર ગ્રન્થોમાં આ આચાર્યશ્રીનો દક્ષિણાચાર્ય તરીકે પરિચય મળે છે. મલધારી આ. અભયસૂરિએ દોલતાબાદમાં ચોમાસું કર્યું અને શ્રીપુરમાં અંતરીક્ષપાર્શ્વનાથની પ્રતિષ્ઠા કરી છે. આ. શ્રી જિનપ્રભસૂરિજીએ દોલતાબાદ સુધી વિહાર લંબાવ્યો હતો અને જૈનધર્મની પ્રભાવના કરી હતી. આ. શ્રી સોમસુંદરસૂરિના શિષ્ય ભટ્ટારક ઉદય સુંદર વગેરે ૧૧ સાધુ તથા સાધ્વીજી વિજયરત્ન ગણિની વગેરેએ કર્ણાટક સુધી વિહાર કરેલ છે (સં. ૧૪૭૫). ત્યાર પછી પણ એ જ આચાર્યદેવના

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

શિષ્ય-પ્રશિષ્યો પં. શાંતિગણી (સં. ૧૪૭૫), આ. ભુવનસુંદરસૂરિ (સં. ૧૪૭૯), આ. રત્નસિંહસૂરિ (સં. ૧૪૮૧), અને પુનઃ પં. શાંતિ ગણી (સં. ૧૪૮૩) વગેરેએ કુલ્પાક સુધી વિહાર કર્યો છે, અને એ તીર્થનો જીર્ણોદ્ધાર તથા પુનઃપ્રતિષ્ઠા કરેલ છે.

સંભવતઃ શ્રી સોમધર્મગણી પણ તેજ મુનિસંઘની સાથે અત્રે પધાર્યા હતા. તપાગચ્છીય આ. હેમસુંદરસૂરિ (સ્વર્ગગમન સં. ૧૪૬૫)ના ઉપાધ્યાય જયચંદ્રગણી, સાધ્વી સુંદરી, સાધ્વી નંદપ્રભા ગણિની વગેરે પણ કર્ણાટકમાં વિચર્યા છે. મલધારગચ્છના આ. વિદ્યાસાગરસૂરિજી પણ કુલ્પાક તરફ વિચર્યા છે. (વિ. સં. ૧૪૮૭).

મોગલ સામ્રાટ અકબર પ્રતિબોધક જગદ્ગુરુ આ. શ્રી હીરવિજયસૂરિ, ઉ. શ્રી ધર્મસાગરગણી વગેરેએ દોલતાબાદમાં જઈ ન્યાયશાસ્ત્રનું અધ્યયન કર્યું છે. (સં. ૧૬૦૦ પછી) આ. શ્રી વિજયસેનસૂરિના પરિવારના ઉપાધ્યાયજીએ કુલ્પાકમાં આવી શ્રી માણેક સ્વામીની પ્રતિષ્ઠા પુનઃ કરાવી હતી. (વિ. સં. ૧૬૬૫ ચૈત્રી પૂનમ લગભગ). પં. શ્રી. ભાવવિજયજી ગણી શ્રીપુરમાં અંતરીક્ષપાર્શ્વનાથની સ્તુતિ વડે દેખતા થયા હતા અને તેઓશ્રીએ જ એ તીર્થનો જીર્ણોદ્ધાર તથા પ્રતિષ્ઠા કરાવેલ છે. (મણિભદ્રનું ખોળું પણ તે સમયનું ઉતરેલું મનાય છે). પં. દર્શનવિજયજીગણીએ બુર્હાનપુરમાં ચોમાસું કર્યું છે અને આ પ્રદેશમાં વિહાર કરેલ છે. ભટ્ટારક વિજયરત્નસૂરિના પં. કેસર કુશલગણીએ હૈદ્રાબાદ (ભાગાનગર) તથા કુલ્પાક તરફ વિહાર કર્યો છે, અને જીર્ણોદ્ધાર-પ્રતિષ્ઠા કરાવેલ છે (સં. ૧૭૬૭). પં. રામકુશલવિજયજી તથા આ. જિનચંદ્રસૂરિજીએ પણ આ તરફ વિહાર કરેલ છે (સં. ૧૮૭૫-૭૬).

દિગમ્બર ધર્મનું પ્રભાવસ્થાન અને પ્રચારસ્થાન તો દક્ષિણ ભારત જ છે, એટલે અહીં દિગમ્બર જૈનો વિશેષ પ્રમાણમાં હોય એ તો સ્વાભાવિક જ છે. સાથોસાથ શ્વેતામ્બર જૈનો પણ અહીં વિશાલ પ્રમાણમાં હતા એમ ઉપર બતાવેલ શ્વેતાંબર મુનિઓની વિહાર ઘટનાઓથી તારવી શકાય છે.

એ જ રીતે દક્ષિણમાં શ્વેતાંબર તીર્થો પણ ઘણાં હતાં, આજે પણ ત્યાં કુલ્પાકજી, અંતરિક્ષજી, ભાંદકજી અને કુંભજ વગેરે શ્વેતાંબર તીર્થો વિદ્યમાન છે.

કુલ્પાકજી એ અતિ પ્રાચીન તીર્થ સ્થાન છે, જે કુલ્પપાક, કુલ્પાક, કાલિયાપાક અને માણેકસ્વામી એમ વિવિધ નામોથી પ્રસિદ્ધ છે. જેનો પ્રાચીન ઇતિહાસ જુદા જુદા શ્વેતાંબર ગ્રંથોમાં વિશદરૂપે ઉલ્લિખિત છે, જે નીચે મુજબ છે—

તીર્થકલ્પ—

આ. જિનસિંહસૂરિજીના પટ્ટધર વિક્રમની ચૌદમી સદીના સમર્થ વિદ્વાન આ. શ્રી જિનપ્રભસૂરિજીએ[1] **તીર્થકલ્પમાં** કુલ્પાકજી તીર્થનું વર્ણન આપ્યું છે કે—

"ચક્રવર્તી ભરત મહારાજાએ અષ્ટાપદ પર્વત પર સિંહનિષિદ્યા પ્રાસાદમાં ચોવીશે તીર્થંકરોની યથાર્થ રંગ અને સંસ્થાન (આકૃતિ)વાળી રત્નમયપ્રતિમાઓ કરાવી સ્થાપી

---

૧. આ૦ જિનપ્રભસૂરિજીને, હંમેશા નવીન સ્તોત્ર બનાવીને નિરવદ્ય આહાર લેવાનો અભિગ્રહ હતો. તેઓશ્રીએ પોતાના નામથી અંકિત યમક શ્લેષચિત્ર છન્દોપવિશ ઇત્યાદિ ચાતુર્યવાળા ૭૦૦ સ્તોત્રો પ્રત્યક્ષ પદ્માવતી દેવીના વચન વડે તપગચ્છની દિનો દિન ચડતી જાણી ભગવાન શ્રી. સોમતિલકસૂરિજીને તેઓના શિષ્યોના પઠન-પાઠન-વિલોકન નિમિત્તે સમર્પિત કર્યા.

સિદ્ધાંતાગમસ્તવાવચૂરિ કા. ગૃ. ૭, પૃષ્ઠ ૮૬

For Private And Personal Use Only

હતી. સાથોસાથ આ સ્થાન મનુષ્યો માટે દુર્ગમ થશે એમ વિચારી મનુષ્યોના ઉપકાર માટે પહેલેથી જ એક બીજી પણ ઋષભદેવ ભગવાનની પ્રતિમા કરાવી સ્થાપન કરી હતી, જે સ્વચ્છ મરકત [લીલા] મણિની છે, જેના સ્કંધે જટાજુટ, સૂર્યજેવી ચિબુક અને ચંદ્ર જેવું ભાલતલ છે. આથી તે પ્રતિમાનું "માણિક્ય સ્વામી"[૨] એવું નામ જાહેર થયું. એક દિવસે સાંજે આ સુંદર પ્રતિમાને દેખી વિસ્મિત થયેલા વિદ્યાધર યાત્રિકોએ આ પ્રતિમાને વિમાન-દ્વારા લઇ જઈ વૈતાઢ્ય પર્વતની દક્ષિણ શ્રેણિમાં સ્થાપિત કરી અને ભક્તિથી ભરેલા હૃદયથી પૂજનપાઠ આરંભ્યો. ત્યાર પછી તેઓની ઋદ્ધિ-સમૃદ્ધિ વધવા લાગી.

"એકવાર સૌધર્મેન્દ્રે નારદ ઋષિના મુખથી માણેકનાથ સ્વામીના આ આખો વૃત્તાંત સાંભળ્યો, એટલે માહાત્મ્ય શ્રવણથી આકર્ષિત થઈ આ પ્રતિમાને દેવલોકમાં લાવી સ્થાપન કરી. તથા પૂજા ચાલુ કરી. શ્રી મુનિસુવ્રત સ્વામી અને નમિનાથ તીર્થંકરના મધ્યકાલ આ રીતે વ્યતીત થયો.

"એક દિવસ રાણી મંદોદરીએ નારદઋષિના મુખથી માણિક્યદેવનું વૃત્તાંત સાંભળી તે પ્રતિમાજીનાં દર્શન ન થાય ત્યાં સુધી અન્નજળના ત્યાગરૂપ અભિગ્રહ કર્યો. અને રાવણદ્વારા ઇંદ્ર પાસેથી એ પ્રતિમાને મેળવી તેની આજીવન પૂજા કરી. અંતે સીતાના હરણ પછી અધિષ્ઠાયકના સ્વપ્નકથન પ્રમાણે. રાવણના વિનાશ અને લંકાનો ભંગ થશે, એમ જાણી તે પ્રતિમાજીને સમુદ્રમાં પધરાવી, જ્યાં તેની પૂજા દેવો કરતા હતા.

"હવે કર્ણાટકના કલ્યાણ નગરમાં[૩] મારી ફેલાણી, જેને શાંત કરવા માટે તેના રાજા પરમાર્હત શંકરે અનેક પ્રયત્નો કર્યા, કિન્તુ દરેક નિષ્ફળ ગયા. આખરે પદ્માવતીદેવીએ શંકરરાજાને સ્વપ્નમાં જણાવ્યું કે—હે રાજન્, સમુદ્રમાં બિરાજમાન માણેકસ્વામીને તમારા નગરમાં લાવી પૂજશો તો મારીની શાંતિ થશે.

"ત્યારપછી શંકર રાજાએ સમુદ્ર કિનારે જઇ ઉપવાસ કરી લવણાધિપતિ દેવને સંતુષ્ટ કરી એ જિનબિંબની માંગણી કરી. દેવે પણ જિનબિંબ આપ્યું. અને સાથોસાથ જણાવ્યું કે—તું પ્રતિમાને લઈ જા, જેના પ્રભાવે તારી પ્રજા સુખી થશે. યદ્યપિ આ બિંબ તારી પાછળ પાછળ આવશે, કિન્તુ તને રસ્તે ચાલતા જ્યાં સંશય થશે ત્યાં આ બિંબ સ્થિર થઇ રહેશે. રાજાએ તે વાત લક્ષમાં લઇ ત્યાંથી કર્ણાટક તરફ પ્રયાણ કર્યું. માણેકસ્વામીનું બિંબ પણ બે બળદ જોડેલ રથમાં પાછળ પાછળ ચાલ્યું.

"વિકટ માર્ગ વટાવી કુલ્પાકજી પહોંચતા શંકર રાજાને મનમાં સંશય ઉદ્દભવ્યો કે રથ પાછળ આવે છે કે નથી આવતો? તે જ સમયે શાસનદેવીએ કુલ્પાક નગર કે જેને પંડિતો દક્ષિણની કાશી માને છે, તે સ્થાનમાં માણેકસ્વામીની પ્રતિમાને સ્થિર કરી. જો કે આ પ્રતિમા અતિ નિર્મળ મરકત મણિની છે પણ ચિરકાળ પર્યન્ત ઘેરા પાણીમાં અને ખારમાં રહેવાથી કઠિન બની ગઇ છે. આ પ્રતિમાને દેવલોકમાંથી અહીં આવ્યાને ૧૧૮૦૯૦૫

---

૨. માણેક લાલ હોય છે. કિન્તુ હીરસૌભાગ્યની ટીકામાં લીલા રત્નને પણ માણેક કહેલ છે, જેથી આ પ્રતિમા લીલારંગની છે, એમ સમજવું.

૩. આ કલ્યાણ નગર નિઝામ રાજ્યમાં બેદર પાસે છે. જે હૈદ્રાબાદથી ૧૦૦ માઇલ, કુલ્પાકથી ૧૫૦ માઇલ અને અહમદનગરથી (બીડ થઇને) ૧૫૯ માઇલ દૂર છે. મુંબઈ-થાણા પાસેની કલ્યાણી નગરી આ કલ્યાણનગરથી ભિન્ન છે.

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

વર્ષ વીતી ગયાં છે. શંકર રાજાએ ભવ્ય મંદિર બંધાવ્યું અને તેની પૂજા માટે ૧૨ ગામ આપ્યાં. અનુક્રમે આકાશમાં અધર રહેલ એ પ્રતિમા મિથ્યાત્વપ્રવેશના કારણે વિ. સં. ૬૮૦માં મંદિરમાં સિંહાસન પર સ્થાપિત થઈ.

"માણેક સ્વામીની આ મૂર્તિ દર્શકોનાં નયનમાં અમીરસ ભરી દે છે. એ કેળના થાંભલા જેવી કાંતિવાળી છે, જેના અભિષેક જળથી આજે પણ દીવા બળે છે, જેના વેદીમંડપમાંથી નિકળતા જળકણો આજેય યાત્રિકોના વસ્ત્રોને ભીંજવી દે છે. એ રીતે એ મહાતીર્થ છે." (ચાલુ)

બે જૈન ગુફાઓ

લેખક—**શ્રીયુત નાથાલાલ છગનલાલ શાહ**

[૧] ત્રિંગલવાડી (જિલ્લો ઇગતપુરી)×

મુંબાઇથી ૮૫ માઇલ અને ઇગતપુરીથી ૬ માઇલ દૂર એક પહાડી કીલ્લાપર ત્રિંગલવાડી નામનું ગામ આવેલ છે. ઉક્ત પહાડીની નીચેના ભાગમાં એક જૈન ગુફા આવેલ છે. પુરાતન સમયમાં આ ગુફા ઘણી સુંદર હતી જે તેના કોતરકામ ઉપરથી જાણી શકાય છે. ગુફાની અંદરનો ઓરડાનો ભાગ ૩૫ ફૂટ છે, અને તેની અંદરની બાજુ એક બાજે ઓરડો આવેલ છે. ગુફાના બારણાની અંદર સામેની છતના મધ્યભાગમાં પાંચ મનુષ્યો છે કે જે ગોળાઈ આકારે કોતરાએલ છે. બારણાની ઉપરની બાજુમાં એક જૈનમૂર્તિ આવેલ છે, તેમ ગુફાની અંદરના પદ્માસન ઉપર ત્રણ જૈન મૂર્તિઓ કોતરાએલ છે. ગુફાની અંદરના ઓરડાના ભાગમાં અને ભીંતની જોડના વિભાગમાં એક પુરુષાકાર જૈનમૂર્તિ જણાઇ આવે છે, જે મૂર્તિની છાતીનો ભાગ તથા મસ્તક તૂટી ગયેલ છે, પરંતુ પગ અને આસનના અવશેષો રહી ગયેલ છે. આસનના મધ્યભાગમાં વૃષભનું ચિહ્ન છે, જેથી માલુમ પડે છે કે આ મૂર્તિ જૈનતીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવની હોવી જોઇએ. ગુફાનો શિલાલેખ સંવત ૧૨૬૬નો છે. આ શિલાલેખ ગુફાના ઉત્તર ખુણામાં ભીંતપર હતો, પરંતુ તેનો નાશ થતાં થોડોએક ભાગ બચી જવા પામ્યો છે. ગુફાની આગળનો ભાગ તથા તેના બારણાનો ભાગ પુરાતન સમયમાં સુંદર કળામય હતાં જે તેમાંના બચી ગયેલ અવશેષો પરથી જણાઈ આવે છે.

[૨] ચાંદોડ (નાશિક જીલ્લો)×

નાશિક શહેરથી ઉત્તર તેમ પૂર્વ દિશાએ ૩૦ માઈલના અંતરે ચાંદોડ નામનું ગામ આવેલ છે. એ લાસલ ગામ સ્ટેશનથી ઉત્તરમાં ચૌદ માઇલ થાય છે. ચાંદોડ ગામ પહાડના નીચેના ભાગમાં આવેલ છે. પુરાતન સમયમાં આનું "ચન્દ્રાદિત્યપુરી" નામ હોવું જોઇએ. પહાડની ઊંચાઈ ૪૦૦૦ થી ૪૫૦૦ ફૂટ છે. આ પુરાતન નગર યાદવવંશના રાજા દીર્ઘપન્નારે વસાવેલ હતું. યાદવ વંશના રાજાઓએ ઈ. સ. ૮૦૧ થી ૧૦૭૩ સુધી અહીં રાજ્ય કરેલ ગણાય છે. આ શહેર ઇ. સ. ૧૬૭૫ માં મોગલ રાજ્યકર્તાઓએ જીતી લીધું હતું. આ પર્વત પર શ્રી. રેણુકાદેવીનું મંદિર અને જૈન તીર્થંકારોની મૂર્તિઓ બિરાજિત છે, તેમાં મૂલનાયક જૈન તીર્થંકર શ્રી ચંદ્ર પ્રભુ છે.

× Archeological Survey of India Vol. XVI. P. 48-49-51. Bombay. 1897.

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

તૃષ્ણાનો જય

પૂર્વ ભારતના ગૌરવસમી શ્રાવસ્તી નગરીની કીર્તિ દેશ–વિદેશના સીમાડા વિંધી ચૂકી હતી. શ્રાવસ્તીના વૈભવ, શ્રાવસ્તીના વાણિજ્ય અને શ્રાવસ્તીની શોભાની બહુવિધ વાતોએ લોકહૃદયમાં સ્થાન મેળવી લીધું હતું. દૂર દેશાંતરના શાહ સોદાગરો પોતાનો અણમૂલો માલ શ્રાવસ્તીનાં હાટોમાં ઠાલવતા અને મ્હોંમાંગ્યાં મૂલ મેળવી એ અલબેલી નગરીની યશોગાથાઓ દેશ–વિદેશમાં પહોંચાડતા. વૈભવ–વિલાસ અને વાણિજ્યના સંગમસ્થાનસમી એ નગરી પોતાના પાંડિત્ય અને જ્ઞાનદાન માટે પણ પંકાતી હતી. શ્રાવસ્તીનાં છાત્રાલયો અને ગુરુકુળવાસોએ અનેક જ્ઞાનપિપાસુઓને આકર્ષ્યા હતા.

શ્રાવસ્તીના આ પાંડિત્યનો પ્રેર્યો એક બ્રાહ્મણ યુવક વિદ્યાઅધ્યયન માટે આજે શ્રાવસ્તીમાં આવ્યો હતો. ગુરુરાજની ચરણધૂલી મસ્તકે ચડાવી એ નમ્રભાવે ઊભો હતો. એનું ભવ્ય લલાટ, વાંકી નાસિકા અને મનોહર આંખો. સર્વત્ર એની કાંતિની છાયા ફેલાવતાં હતાં. બીજા છાત્રો આ સુંદર યુવકને અનિમેષભાવે જોઇ રહ્યા હતા. અને ગુરુજી જાણે તેના અંતરનું ઊંડાણ માપતા હોય તેમ, તેને પૂછતા હતા:

"વત્સ! શી શી આશા અને ઊર્મિઓના બળે આજે તું, પ્યારું વતન, વ્હાલાં માતા–પિતા અને હેતાળ ભાઈ–ભાંડુઓને છોડીને, અહીં આવ્યો છે? તારી સાધનાનું લક્ષ્યબિંદુ શું છે?"

"ગુરુદેવ! ન ધનની આશા છે ન વૈભવ–વિલાસની તૃષ્ણા! ધન અને વૈભવના તો અમારી કૌશામ્બીમાં ઓધ ઊભરાય છે. એને માટે મારે આ પરભોમની સેવા કરવાની ન હોય! ગુરુરાજ! કેવળ એક જ ઇચ્છા, એક જ આશા, એક જ તમન્ના! આપના ચરણમાં રહી ષટ્દર્શનનું જ્ઞાન પામવા સરસ્વતીની ઉપાસના કરવી છે. ગુરુરાજ, મેં આપને મારા ગુરુ માની લીધા છે. આપના ચરણમાં મને સ્વીકારો!"

કૌશામ્બીના એ કુળવાન બ્રાહ્મણ યુવક સામે ગુરુજી તાકી રહ્યા, જાણે અંતર વાંચવા મથતા હોય! એ બ્રાહ્મણ યુવકની મુખાકૃતિ જાણે મુંઝવતી હોય એમ ગુરુજીને લાગ્યું: તેમણે એ યુવકની વધુ કસોટી કરવા સમજાવ્યું:

"પણ વત્સ! આ યુવાન વય અને સરસ્વતી ઉપાસના–એ બેનો મેળ દુષ્કર છે. મનની ચંચળતા અને વિલાસની લાલસા ક્યે પળે આવીને ઘેરી વળે એનું શું કહેવાય? પાંચ ઇંદ્રિયોનું સંવરણ કરીને કેવળ એકેન્દ્રિયભાવથી વર્તનાર જ આ સરસ્વતી–ઉપાસનાને પૂર્ણ કરી શકે છે. વત્સ! વિચારી જો, તારામાં એટલું બળ છે?"

"ગુરુપ્રસાદથી મને એ બળ સાંપડો!" યુવક આટલું બોલી ગુરુની સામે જોઈ રહ્યો. એને વધુ કશું કહેવાનું ન હતું.

ગુરુજીએ મૌનભાવે એનો સ્વીકાર કર્યો! અને એ બ્રાહ્મણ યુવકનું હૈયું હર્ષથી નાચી ઊઠયું. એ યુવકનું નામ કપિલકુમાર!

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

કપિલકુમારને મન કૌશામ્બી અને શ્રાવસ્તીનો ભેદ જાણે મટી ગયો હતો. શ્રાવસ્તી જ જાણે પોતાનું વતન હોય એમ થોડા જ વખતમાં એ સૌ સહાધ્યાયીઓ સાથે હળી મળી ગયો હતો. ગુરુજીના આદેશ મુજબ જાણે સાચે જ એ એકેન્દ્રિય બની ગયો હોય એમ બીજી બધી પ્રવૃત્તિઓને એણે વિસારે પાડી દીધી હતી. જેમ જેમ સમય પસાર થતો હતો તેમ તેમ એની સરસ્વતી–ઉપાસના વધુ ને વધુ ઉત્કટ બનતી જતી હતી.

સૌને લાગ્યું કે કપિલકુમાર મહાન પંડિત થશે.

ગુરુજીને કપિલકુમારમાં પોતાના જ્ઞાનવારસાની પ્રતીતિ થવા લાગી હતી. તેમનું અંતર એના તરફ વધુ મમતાભર્યું બન્યું હતું!

પણ વિધિની ઈંદ્રજાળને કોણ ક્યારે સમજી શક્યું છે!

[૨]

કાચી માટીના કેટલાય ઘડયા પાકયા પહેલાં ફૂટી જાય છે!

કપિલકુમારનું પાંડિત્ય હજુ કાચું હતું; એનો પરિપાક થવો હજુ બાકી હતો. મનોવિકારનો એક જ આઘાત એ પાંડિત્યના ચૂરેચૂરા કરી નાખવા બસ હતો.

એક દિવસ નગરમાં ગયેલ કપિલ જ્યારે પાછો આવ્યો ત્યારે એનું હૈયું ભારે થયેલું હતું. એના અંતરમાં વિચિત્ર પ્રકારની લાગણીઓએ ઝંઝાવાત મચાવ્યો હતો. પોતાને શું થાય છે, એનું ભાન એને પોતાને પણ ન હતું. એનું મન બેચેન થઇ ગયું હતું.

કપિલને થયું: એક–બે દિવસમાં અસ્વસ્થ ચિત્ત સ્વસ્થ થઈ જશે. પણ એમ ન થયું. એ વિચિત્ર લાગણીઓનાં બીજ ઊંડે સુધી ઊતરી ગયાં હતાં અને એનાં અંકુરો વધવા લાગ્યા હતા. દિવસે દિવસે કપિલની અસ્વસ્થતા વધવા લાગી હતી, તેની સરસ્વતી–ઉપાસનામાં જાણે ઓટ આવવા લાગી હતી, અને તેની જ્ઞાનદૃષ્ટિ આગળ જાણે અવિવેકના પડળ આવી ગયા હતા. પોતે કેવળ વિદ્યા–અભ્યાસ માટે જ કૌશામ્બી છોડીને શ્રાવસ્તીમાં આવ્યો હતો એ વાત જાણે એ સાવ વિસરી ગયો!

બિચારો કપિલ કુમાર!

એના હૃદયમાં વિષય–વાસનાની ચીનગારીઓ પેસી ગઇ હતી. એ ચીનગારીઓ દિવસે દિવસે ઉગ્ર બનતી જતી હતી અને હવે તો એના અંતરમાં કામવાસનાના ભડકા ઊઠવા લાગ્યા હતા. એ ભડકાની જ્વાળાઓમાં એનું સર્વસ્વ ભસ્મીભૂત થતું હતું.

અનુભવી ગુરુજીને કપિલકુમારની આ દુરવસ્થા સમજતાં વાર ન લાગી. તેમને કપિલની પ્રથમ મુલાકાત વખતે પોતાના અંતરમાં ઉઠેલ મુંઝવણ યાદ આવી; તેમને થયું: તે જ દિવસે એને જતો કર્યો હોત તો કેવું સારું! પણ હવે વાત વણસી ચૂકી હતી. ગુરુજીની નિરાશાનો પાર ન હતો. છતાં તેમણે કપિલને સમજાવી જોવા પ્રયત્ન કર્યો: એક દિવસ તેમણે કપિલને બોલાવીને કહ્યું:

"કપિલ, વત્સ! તારા જ્ઞાનામૃતને મનોવિકારના વિષ બિંદુઓ વિષમય ન બનાવે તે માટે સાવધાન થા! બેટા, તારી અખંડ સરસ્વતી–ઉપાસનાને મંદ ન કર! તારા પાંડિત્યને

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

દુરાચારનું કલંક ન લાગે તે માટે જાગતો રહે! તને પ્રથમ દિવસે કહેલ મારો ઉપદેશ યાદ કર! બેટા! સાવધ થા! તારા જ્ઞાનધનની રક્ષા કર!

પણ કપિલનો આત્મા સૂઈ ગયો હતો. તેના અંતરમાં પાપવાસનાનું તાંડવ ગાજી રહ્યું હતું. એ તાંડવે ગુરુજીનો અવાજ કપિલના અંતર સુધી ન પહોંચવા દીધો. તેના જ્ઞાનને જાણે ચારિત્ર સાથે લેશ પણ સંબંધ નહોતો રહ્યો.

પાણીનો વધેલો પ્રવાહ પાળ તોડી નાખે તેમ, કપિલની અદમ્ય લાગણીઓએ વિવેકની બધી મર્યાદાઓને તોડી નાખી. અને એક અભાગી પળે, ગુરુવાસ છોડીને કપિલ એક સ્ત્રીની સાથે ચાલી નીકળ્યો. પાત્ર-અપાત્ર પારખવાની એની શક્તિ નષ્ટ થઈ ગઈ હતી.

સૌએ જોયું કે એક પંડિત પળવારમાં પાતકી બની ગયો હતો.

[૩]

સરિતાના પ્રવાહની જેમ સમય ચાલ્યો જતો હતો.

કપિલ કુમારનું પતન વધુ ઊંડુ થતું જતું હતું. મહાદાવાનળની જેમ એની વાસનાની તૃપ્તિ થતી ન હતી; વધુ ભોગથી એ વધુ ઉગ્ર બનતી હતી. એ આત્મભાન ખોઈ બેઠો હતો અને આત્માની ઠોકર સિવાય એને બીજું કોઈ જગાડી શકે એમ ન હતું.

વિષયમાં અંધ બનેલ કપિલને ભાન ન હતું કે પોતાની પાસે ધનનો અખૂટ ભંડાર ન હતો કે જેના ઉપર એ હમેશાં પોતાનો નિર્વાહ કરી શકે; એ તો એક સામાન્ય સ્થિતિનો બ્રાહ્મણ હતો. આમ વિલાસીવૃત્તિમાં થોડા દિવસો ગયા-ન ગયા એટલામાં તો એની પાસેનું તમામ દ્રવ્ય ખલાસ થઈ ગયું. અને એક દિવસ એને દરિદ્રતાનું ભયંકર દર્શન થવા લાગ્યું. પેટ ભરવા જેટલું સાધન પણ એની પાસે ન રહ્યું, એટલે ધીમે ધીમે એની વિષયવાસના ઊડવા લાગી અને એને કંઈક આત્મભાન આવવા લાગ્યું.

કપિલે જોયું કે ધન કમાવાની તાકાત તેનામાં નહોતી. એટલે તેણે ભિક્ષા માગવી શરૂ કરી.

પણ ભીખ માગવાથી કંઈ વિલાસીવૃત્તિને પોષણ મળે ખરું?

એક દિવસ તેની સ્ત્રીએ કહ્યું: "આપણા નગરના મહારાજા રોજ પ્રાતઃકાળમાં, જે પહેલો ભીખારી તેમના દ્વારે જાય તેને, બેમાસા સુવર્ણનું દાન કરે છે. આપ પ્રાતઃકાળે વહેલા ઉઠીને એ દાન લઈ આવો તો આપણું દારિદ્ર નાશ પામે અને આપણે સુખ-શાંતિપૂર્વક રહી શકીએ."

કપિલનું હૃદય આ વાત સાંભળીને નાચી ઊઠ્યું, રોજ બેમાસા સુવર્ણ! અને તે પણ કોઈ પણ જાતની મહેનત કર્યા વગર! ખરે જ મારું ભાગ્ય જાગી ઊઠ્યું લાગે છે, હવે મારું દારિદ્ર પળવારમાં ચાલ્યું જશે!!! મારો બેડો પાર થશે!'

અને એ—વહેલા ભિક્ષા લેવા જવાની—ચિંતામાં કપિલને આખી રાત નિદ્રા ન આવી. ક્યારે સમય થાય અને ક્યારે બેમાસા સુવર્ણ લઈ આવું—એના હૃદયમાં આ એક જ રટન ચાલ્યા કર્યું.

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

કોઇ બીજો ભિક્ષુ પોતાથી પહેલાં ન પહોંચી જાય એ ચિંતામાં એ પરોઢ થયા પહેલાં--ઘણા સમય અગાઉ--રાજદ્વારે જવા માટે પોતાના ઘરેથી રવાના થયો. પણ દરિદ્રનું નસીબ પણ દરિદ્ર જ હોય છે. આટલી રાતે તેને એકલો ફરતો જોઇને, તેના હાલ હવાલ ઉપરથી ચોર સમજીને, રાજપુરુષોએ તેને કેદ કર્યો, અને સવાર થતાં ન્યાય માટે રાજા પાસે તેને હાજર કરવામાં આવ્યો. કપિલના ભયનો પાર ન હતો! તેને તો અત્યારે મોત સામું આવતું દેખાયું.

રાજાજીએ કપિલને હકીકત પૂછી એ ઉપરથી એ ચોર નથી એમ ખાતરી થતાં તેને મુક્ત કરવાની આજ્ઞા આપી અને કપિલને પૂછ્યું: "વિપ્રવર, આપ હવે નિર્ભય છો. આપે કશો અપરાધ નથી કર્યો. હું આપના ઉપર પ્રસન્ન છું. આપને જે જોઈએ તે અત્યારે માગી લ્યો."

રાજાજીની વાત સાંભળીને કપિલનો આશાદીપ ફરી પાછો ઝળહળી ઊઠ્યો. તેનું હૃદય, ભયમુક્ત થતા, લોભની સીડી ઉપર ચડવા લાગ્યું. તેને થયું: બે માસા સોનું માગીશ તો બે-ચાર દિવસે પાછી એની એ દુર્દશા આવી પડશે; માટે એવું માગી લઉં કે જેથી આ દરિદ્રતા સદાને માટે ચાલી જાય. આથી તે 'શું માગવું' એના વિચારના વમળે ચઢી ગયો. તેને એક એક માગણી અધૂરી જ લાગવા લાગી: જાણે ગમે તેવી માગણી કરવા છતાં અંતે દરિદ્રતા વેઠવાની જ હોય! તેને થયું: રાજાજી પાસેથી આખું રાજ્ય માગી લઉં તો કેવું સારું! હવે તેનો આત્મા ધીમે ધીમે જાગ્રત થવા લાગ્યો હતો. તેનો વિવેક અને તેનું જ્ઞાન જાગતાં થયાં હતાં. તેણે ફરી વિચાર્યું: રાજ્ય મળ્યા પછી પણ શું? એથી તૃપ્તિ થશે ખરી? અને એ રાજ્યથી પણ મૃત્યુ ખાળી શકાશે ખરું? આવી માયાવી વસ્તુની માગણી કરીને પતિત થયેલ આત્માને વધુ પતિત શું કરવા બનાવું? જે માયા આજે મારી સામે આવી પડી છે તેને હસતે મ્હોંએ ત્યાગીને અમર આત્મલક્ષ્મીની સાધના શા માટે ન કરું? કપિલ ધીમે ધીમે અંતર્મુખ થવા લાગ્યો હતો. અને પળવારમાં કપિલકુમારે પોતાના મન સાથે નિર્ણય કરી લીધો. વિચાર મંથનમાં તેને રાજાજીને જવાબ આપવાનો ખ્યાલ ન રહ્યો.

"વિપ્રવર! શું વિચાર કરો છો? જે ઇચ્છા હોય તે સુખેથી માગી લ્યો! આપની ઇચ્છા જરૂર પૂરી થશે!" રાજાજી બોલ્યા.

કપિલની વિચારનિદ્રા તૂટી. તે બોલ્યો: "રાજન્, આવ્યો હતો તો બે માસા જેટલા સુવર્ણની આશાથી, પણ વિચાર કરતાં આપનું આખું રાજ્ય મળે તોય મારી એ આશા શાંત થાય એમ નથી લાગતું. તો પછી એ અશાંત આશામાં સંતપ્ત થતા મારા આત્માને જ ઉગારી કાં ન લઉં? રાજન્, આપનું ધન આપને મુબારક હો! મારે મન હવે એનું મૂલ્ય મટી ગયું છે. મને મારું આત્મધન સમજાઇ ગયું છે. એ આત્મધનની સાધના આજથી મારો ધર્મ બનશે."

અને એ જ સુભગ પળે, સૌ વાસના અને તૃષ્ણાનો ત્યાગ કરી, કપિલ કુમાર સંસાર છોડીને ચાલી નીકળ્યા.

રાજાનું હૃદય એ પતિતપાવન અકિંચન મુનિને વંદના કરતું હતું!

રતિલાલ દીપચંદ દેસાઇ

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

વિક્રમ સંવત ૧૯૯૦ના વૈશાખ શુદિ ૬ તા. ૨૦-૪-૩૪થી વિ. સં. ૧૯૯૦ના આસો વદિ ૧૨ તા. ૪-૧૧-૩૪ સુધીના સાડા છ મહિનાનો તેમજ સં. ૧૯૯૧ના શ્રાવણ માસથી સં. ૧૯૯૬ના આસો વદિ ૦)) તા. ૩૦-૧૦-૪૦ સુધીના સવાપાંચ વર્ષનો

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિનો

હિસાબ.

વિ. સં. ૧૯૯૦ માં શ્રી અમદાવાદમાં મળેલ અખિલ ભારતવર્ષીય જૈન શ્વેતાંબર મૂર્તિ-પૂજક મુનિસમ્મેલન પૂરું થયા પછી, સમ્મેલનના દસમા ઠરાવ મુજબ, શ્રી જૈનધર્મ સત્ય-પ્રકાશક સમિતિની સ્થાપના કરવામાં આવી. અને વૈશાખ શુદિ ૬ તા. ૨૦-૪-૩૪ના દિવસે એક વ્યવસ્થાપક રાખીને સમિતિનું કાર્યાલય ચાલુ કરવામાં આવ્યું. આ રીતે તા. ૪-૧૧-૩૪ સુધી સાડા છ મહિના સુધી સમિતિનું કાર્યાલય ચાલુ રહ્યું, પણ એ દરમ્યાન ખાસ ઉલ્લેખનીય કંઈ કાર્ય થયું ન હતું.

આ પછી સં. ૧૯૯૧ માં અમદાવાદથી શેઠશ્રી માણેકલાલ મનસુખભાઈના સંઘ નીકળ્યો. આ સંઘ દરમ્યાન સમિતિનું કામકાજ વ્યવસ્થિત રીતે ચાલુ કરવાનો અને તે માટે 'શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ' માસિક પત્ર શરૂ કરવાનો નિર્ણય કરવામાં આવ્યો. આ વખતે જ કાર્યાલય ચાલુ કરવામાં તેમજ માસિક પ્રસિદ્ધ કરવામાં જે કંઈ ખર્ચ થાય તેને પહોંચી વળવા માટે કેટલાક સદ્‌ગૃહસ્થો તરફથી, પાંચ વર્ષ માટે, દરેક વર્ષે અમુક રકમની મદદનાં વચન મળ્યાં. એટલે સં. ૧૯૯૧ ના શ્રાવણ માસમાં સમિતિનું કાર્યાલય ફરી શરૂ કરીને 'શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ'નું પ્રકાશન શરૂ કરવામાં આવ્યું.

માસિકનાં પાંચ વર્ષ પૂરા થતાં, આગળ કામ ચાલુ રાખવા માટે સમિતિ માટે મદદ મેળવવાની નીચે મુજબ યોજના કરવામાં આવી.

(૧) ૫૦૦) કે તેથી વધુ મદદ આપે તેમને સંરક્ષક (Patron) ગણવા.
(૨) ૧૦૦) કે તેથી વધુ મદદ આપે તેમને દાતા (Doner) ગણવા.
(૩) ૫૦) કે તેથી વધુ મદદ આપે તેમને સહાયક સભ્ય (Member) ગણવા. એક સાથે ૫૦) ન આપતાં પાંચ વર્ષ સુધી દર વર્ષે ૧૧) ની મદદ આપે તેમને પણ સહાયક સભ્ય ગણવા.

આ યોજના મુજબ જે મદદ મળી છે તે આ હિસાબના અંતે નોંધી છે.

આ બધા સમય દરમ્યાન જે જે સદ્‌ગૃહસ્થોએ સમિતિને ઉદારતાપૂર્વક મદદ કરી છે તેમનો, તેમજ જે જે પૂજ્ય મુનિમહારાજોએ સમિતિની સહાયતા માટે સદુપદેશ આપ્યો છે તેમનો હૃદયપૂર્વક આભાર માનીને સં. ૧૯૯૦ના વૈશાખ સુદિ ૬ તા. ૨૦-૪-૩૪થી આસો વદિ ૧૨ તા. ૪-૧૧-૩૪ સુધીના સાડા છ મહિનાનો તેમજ સં. ૧૯૯૧ના શ્રાવણ માસથી સંવત ૧૯૯૬ના આસો વદિ ૦)) તા. ૩૦-૧૦-૪૦ સુધીના સવા પાંચ વર્ષનો હિસાબ અહીં રજુ કરીએ છીએ.

વ્યવસ્થાપક

For Private And Personal Use Only

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિનો હિસાબ

જ

૮૬૯૬-૧૧-૦ શ્રી નીભાવ ફંડ ખાતે
જુદા જુદા સદ્ગૃહસ્થો તરફથી મળેલ મદદ, જુઓ પરિશિષ્ટ अ

૨૩૦૦—૦-૦ શ્રી લવાજમ ખાતે
શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના લવાજમના આવ્યા તે.

૫૭—૧-૬ સમિતિના નીચે મુજબ દેવાના

૪૫-૭-૬	શ્રી. ઉમેદચંદ રાયચંદ ખાતે
૯-૧૧-૦	શ્રી રામવિજય ખા. વ. ખાતે
૨-૦-૦	શ્રી ઉમેદચંદ ખૂબચંદ ખાતે
૫૭-૧-૬	

૧૧૦૫૩-૧૨-૬

ઉ

૧૦૫૨૪-૧૧-૯ શ્રી ખર્ચ ખાતે નીચે મુજબ

૮૦૫-૩-૩	ટપાલ ખર્ચ ખા.
૨૯૫૮-૧-૦	છપામણી ખર્ચ
૩૭૭૯-૫-૦	પગાર ખ. ખા.
૧૮૯૫-૨-૯	કાગળ ખર્ચ ખા.
૮૯-૨-૬	પરચુરણ ખ. ખા.
૨૮-૧૩-૩	પુસ્તક ખ. ખા.
૩૬-૦-૩	સ્ટેશનરી ખ. ખા.
૧૯૭-૬-૯	બ્લોક ચિત્ર ખા.
૮૨-૧૦-૦	માસિક વહે. ખા.
૪૨૯-૫-૩	બંધામણી ખાતે
૧૩૮-૬-૯	મુસાફરી ખાતે
૨૯-૦-૦	જાહેરખબર ખા.
૧૬-૬-૦	ડેડસ્ટોક ખ. ખા.
૧૬-૧-૦	વર્તમાનપત્ર ખા.
૨૩-૧૨-૦	કમીશન ખ. ખા.
૧૦૫૨૪-૧૧-૯	

૨૬૭-૧૦-૬ સમિતિના નીચે મુજબ લેણાના

૨૫૦-૦-૦	રતિલાલ દીપચંદ દેસાઈ ખાતે
૧૨-૧૧-૬	નવસૌરાષ્ટ્ર કાર્યાલય ખાતે
૪-૧૫-૦	ફેરીઆ હર્ષવદન કેશવલાલ ખાતે
૨૬૭-૧૦-૬	

૧૦૭૯૨-૬-૩

૨૬૧—૬-૩ સંવત ૧૯૯૬ના આસો વદિ ૦))ના રોજ પુરાંત જણશે બાકી.

૧૧૦૫૩-૧૨-૬

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

પરિશિષ્ટ અ–નિભાવ ફંડની આવકની યાદી

સમિતિને મદદ કરનાર સદ્‌ગૃહસ્થોનાં નામ

જેમના તરફથી ૫૦૦) કે તેથી વધુ મદદ મળી તે–સમિતિના સંરક્ષકો (Patrons)

૧૧૨૫–૦–૦ શેઠ શ્રી. જમનાભાઈ ભગુભાઈ અમદાવાદ.
૧૦૦૦–૦–૦ શેઠ શ્રી. નગીનદાસ કરમચંદ સંઘવી મુંબઈ.
૧૦૦૦–૦–૦ શેઠ શ્રી. પોપટલાલ ધારશીભાઈ સંઘવી જામનગર.
૧૦૦૦–૦–૦ શેઠ શ્રી. ચીમનલાલ લાલભાઈ અમદાવાદ.
૬૨૫–૦–૦ શેઠ શ્રી. મયાભાઈ સાંકળચંદ અમદાવાદ.
૬૦૦–૦–૦ શેઠ શ્રી. સુબાજી રવજીની જૈન વિદ્યાશાળાની પેઢી અમદાવાદ.
૫૦૦–૦–૦ શેઠ શ્રી. માણેકલાલ મનસુખભાઈ સંઘવી અમદાવાદ.
૫૦૧–૦–૦ શેઠ શ્રી. માણેકલાલ ચુનીલાલ જે. પી. અમદાવાદ.
૫૦૦–૦–૦ શેઠ શ્રી. સૌભાગ્યચંદ ચુનીલાલ અમદાવાદ.
૫૦૦–૦–૦ શેઠ શ્રી. પોપટલાલ ધારશીભાઈ તથા શેઠ શ્રી. ચુનીલાલ લક્ષ્મીચંદ સંઘવી જામનગર–એમના તરફથી, તેઓશ્રીએ કાઢેલ સંઘ નિમિત્તે, 'શ્રી પર્યુષણ પર્વ વિશેષાંક'ના ખર્ચ માટે મળેલ રકમ.

જેમના તરફથી ૧૦૦) કે તેથી વધુ મદદ મળી તે–સમિતિના દાતાઓ (Doners)

૨૫૦–૦–૦ શ્રી. ઉજમ ફઈની ધર્મશાળા અમદાવાદ.
૨૫૦–૦–૦ રા. સા. શેઠ શ્રી. કાંતિલાલ ઈશ્વરલાલ મોરખીયા જે. પી. મુંબઈ
૨૦૦–૦–૦ શેઠ શ્રી. પદમચંદજી સંપતલાલજી અમદાવાદ.
૧૫૧–૦–૦ શેઠ શ્રી. ભગુભાઈ ચુનીલાલ સુતરીયા અમદાવાદ.
૧૦૦–૦–૦ શેઠ શ્રી. વાડીલાલ સારાભાઈ અમદાવાદ.
૧૦૦–૦–૦ શેઠ શ્રી. મગનલાલ ડાકરશીભાઈ અમદાવાદ.
૧૦૦–૦–૦ શેઠ શ્રી. ગિરધરલાલ છોટાલાલ અમદાવાદ.

જેમના તરફથી ૫૦) કે તેથી વધુ મદદ મળી તે–સમિતિના સહાયક સભ્યો (Member)

૫૧–૦–૦ એક સદ્‌ગૃહસ્થ સાદડી (મારવાડ)
૫૦–૦–૦ શેઠ શ્રી. આશારામભાઈ છગનલાલ અમદાવાદ.

પરચુરણ મદદ

૧૫–૦–૦ લાલબાગ જૈન ઉપાશ્રય મુંબઈ
૧૫–૦–૦ જૈન સંઘ વિજાપુર.
૧૫–૦–૦ શ્રી ઋષભદેવ કેસરીમલજીની પેઢી રતલામ.
૧૦–૦–૦ ખેતરવસી પાડાનો શ્રીસંઘ પાટણ
૧૦–૦–૦ જૈન સંઘ જામનગર.
૧૦–૦–૦ શ્રી ખરતરગચ્છ સંઘ નાગોર.
૬–૩–૦ શ્રી જૈન સંઘ વાવ.
૫–૦–૦ શ્રી જૈન સંઘ માસરરોડ.
૫–૦–૦ શ્રી જૈન સંઘ બ્યાવર.
૨–૦–૦ એક સદ્‌ગૃહસ્થ જયપુર.
૦–૪–૦ શેઠશ્રી ગાંગજીભાઈ વેલસીભાઈ
૦–૪–૦ શેઠશ્રી સોમજી ભોજરાજ ગઢૈયા

કુલ મદદ ૮૯૯૬–૧૧–૦

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

સંવત ૧૯૯૭ના કારતક શુદિ ૧ પછી નોંધાયેલ તથા મળેલ મદદ

[આમાં ગત પાંચ વર્ષ દરમ્યાન મદદ કરનાર સદ્‌ગૃહસ્થો તરફથી પણ મદદ મળી છે]

૨૨૫) શેઠશ્રી જમનાભાઇ ભગુભાઇ અમદાવાદ
૧૦૧) શેઠશ્રી ભગુભાઇ ચુનીલાલ સુતરીયા અમદાવાદ
૧૦૧) શેઠશ્રી કેશવલાલ હેમચંદ નવાબ અમદાવાદ
૧૦૧) શેઠશ્રી હરજીભાઇ રાજાજી માંગરાળ (વાઘરી)
૧૦૦) શેઠશ્રી ચીમનલાલ લાલભાઈ અમદાવાદ
૧૦૦) શેઠશ્રી સૌભાગ્યચંદ ચુનીલાલ અમદાવાદ
૧૦૦) શેઠશ્રી સુબાજી રવજીની જૈન વિદ્યાશાળાની પેઢી અમદાવાદ (પાંચ વર્ષ માટે)
૫૫) શેઠશ્રી ડાહ્યાભાઇ મૂળચંદ સરાફ અમદાવાદ
૫૧) શેઠશ્રી જેશિંગભાઇ ઉગરચંદ અમદાવાદ
૫૧) શેઠશ્રી નાથાભાઇ ઝવેરચંદ લીંબેટ
૫૧) શેઠશ્રી નેમચંદ પોપટલાલ વ્હોરા અમદાવાદ
૫૧) શેઠશ્રી છગનલાલ લક્ષ્મીચંદ અમદાવાદ
૫૧) શેઠશ્રી ચંદુલાલ ભુલાખીદાસ અમદાવાદ
૫૧) શેઠશ્રી ડાહ્યાભાઇ સાંકળચંદ અમદાવાદ
૫૧) શેઠશ્રી સારાભાઇ જેશિંગભાઇ કાળીદાસ અમદાવાદ

પાંચ વર્ષ માટે, દર વર્ષે ૧૧)ની મદદ આપનાર સદ્‌ગૃહસ્થોનાં નામ

શેઠશ્રી લાલભાઇ ઉમેદચંદ લઠ્ઠા અમદાવાદ
શેઠશ્રી કેશવલાલ હેમચંદ નવાબ ,,
શેઠશ્રી નેમચંદ પોપટલાલ વ્હોરાનાં ધર્મપત્ની શ્રીમતી લક્ષ્મીબેન અમદાવાદ
શેઠશ્રી નકરચંદ મગનલાલ ,,
શેઠશ્રી ધોળીદાસ ડુંગરસીભાઇ ,,
શેઠશ્રી ચીનુભાઈ જસવંતલાલ ,,
શેઠશ્રી હરખચંદજી અગરચંદજી ,,
શેઠશ્રી વીરચંદ અમથાશા ,,
શેઠશ્રી શકરાભાઈ રતનચંદ ,,
શેઠશ્રી ફુલચંદ છગનલાલ ,,
શેઠશ્રી જેશિંગભાઇ હેમચંદ અમદાવાદ
શેઠશ્રી ઇશ્વરલાલ મૂળચંદ ,,
શેઠશ્રી રતિલાલ કેશવલાલ ,,
શેઠશ્રી વાડીલાલ સાંકળચંદ ,,
શેઠશ્રી સકરચંદ દલસુખરામ ,,
શેઠશ્રી કેશવલાલ મૂળચંદ ,,
શેઠશ્રી બચુભાઇ (ગુજરાત ઇલેકટ્રીકવાળા) અમદાવાદ.
શેઠશ્રી ભોગીલાલ ચુનીલાલ ,,
શેઠશ્રી પ્રેમચંદ ચુનીલાલ લઠ્ઠા ,,
(બીજા વર્ષે પૂછવાનું)

પરચુરણ મદદ

૫૦) શ્રીતપગચ્છ જૈન સંઘ ફલોદી
૧૫) શેઠ ઋષભદેવ કેસરીમલની પેઢી ઇંદોર
૧૫) શ્રી જૈન સંઘ જાલોર
૧૦) શ્રી ધર્મ ભક્તિ જૈન જ્ઞાનમંદિર સમી
૧૧) શેઠશ્રી વિજયસિંહજી કેશરીમલજી જયપુર
૪૦) શ્રી જૈન શ્વેતાંબર સંઘ નંદરબાર
૧૦) શ્રી જૈન સંઘ કપડવંજ
૫) શ્રીમતી વીજીબેન મહાસુખરામ અમદાવાદ

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

સ મા ચા ર

પ્રતિષ્ઠાઃ—

(૧) શ્રાવણ ગામ (માલવા)માં પૂ. મુ. શ્રી. ચરણવિજયજી મહારાજની નિશ્રામાં ફાગણ શુદિ ૩ ના દિવસે પ્રતિષ્ઠા કરવામાં આવી.

(૨) એરૂન્દા (મારવાડ)માં પૂ. પં. શ્રી. હિમ્મતવિજયજી મહારાજની નિશ્રામાં શ્રી. શાંતિનાથ પ્રભુના મંદિરની પ્રતિષ્ઠા કરવામાં આવી.

દીક્ષાઃ—

(૧) ફલોથી (મારવાડ)માં માહ શુદિ ૬ ના દિવસે પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયલબ્ધિસૂરિજી મહારાજે છાણીવાળા ભાઇશ્રી જયંતીલાલ ચંદુભાઇને દીક્ષા આપી. દીક્ષિતનું નામ મુ. શ્રી. ભદ્રાનંદવિજયજી રાખીને તેમજ પૂ. મુ. શ્રી. ભદ્રંકરવિજયજીના શિષ્ય બનાવ્યા.

(૨) પાલીતાણામાં ફાગણ શુદિ ૧૧ ના રોજ પૂ. પં. શ્રી. સુન્દરવિજયજી મહારાજે લીંબડીના ભાઇશ્રી ચીમનલાલ ઉજમશીને પોતાના શિષ્ય તરીકે દીક્ષા આપી. દીક્ષિતનું નામ મુ. શ્રી. શિવંકરવિજયજી રાખ્યું.

(૩) શંખેશ્વરમાં ચૈત્ર વદિ ૧૧ ના રોજ પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયલાવણ્યસૂરિજી મહારાજે કાલરીવાળા ભાઇશ્રી જીવાભાઇ મગનલાલ દીક્ષા આપી. દીક્ષિતનું નામ મુ. શ્રી. જિનપ્રભવિજયજી રાખીને તેમને પૂ. મુ. શ્રી. સુશીલવિજયજીના શિષ્ય બનાવ્યા.

કાળધર્મ—

[૧] અમદાવાદમાં ફાગણ વદિ ૩ પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયરામચંદ્રસૂરિજી મહારાજના શિષ્ય પૂ. મુ. શ્રી. પુષ્પવિજયજી કાળધર્મ પામ્યા.

[૨] બીકાનેરમાં ચૈત્ર શુદિ ૨ પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયલબ્ધિસૂરિજી મહારાજના શિષ્ય પૂ. મુ. શ્રી. રત્નાકરવિજયજી કાળધર્મ પામ્યા.

[૩] માંડલમાં ચૈત્ર શુદિ ૩ પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયરામચંદ્રસૂરિજી મહારાજના પ્રશિષ્ય પૂ. મુ. શ્રી. સૌભાગ્યવિજયજી કાળધર્મ પામ્યા.

[૪] ઉમરીમાં ચૈત્ર વદિ ૬ પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયભદ્રસૂરિજી મહારાજના શિષ્ય પૂ. મુ. શ્રી. લાભવિજયજી કાળધર્મ પામ્યા.

[૫] પ્રાંતિજમાં ચૈત્ર વદિ ૭ પૂ. મુ. શ્રી. યત્નવિજયજી મહારાજના શિષ્ય પૂ. મુ. શ્રી. મોતિવિજયજી કાળધર્મ પામ્યા.

સ્વીકાર

બાળપ્રવેશિકાઃ–[જૈન ધાર્મિક વાચનમાળાનું પુસ્તક]—પ્રકાશક શ્રી. જૈન શ્રેયસ્કર મંડળ, મ્હેસાણા. મૂલ્ય દોઢ આનો.

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

અડધી કિંમતે મળશે

'શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ'નો

શ્રી મહાવીર નિર્વાણ વિશેષાંક

ભ. મહાવીર સ્વામીના જીવન સંબંધી વિદ્વાનોએ [illegible]
અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ ૩૫૦ પાનાંનો દળદાર અંક

મૂળ કિંમત બાર આના

ઘટાડેલી કિંમત છ આના

[ટપાલ ખર્ચ એક આનો વધુ]

ભગવાન મહાવીરસ્વામીનું

ત્રિરંગી ચિત્ર

કળા અને શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિએ સર્વાંગ સુન્દર ચિત્ર
૧૪" × ૧૦"ની સાઈઝ, સોનેરી બોર્ડર

મૂળ કિંમત આઠ આના

ઘટાડેલી કિંમત ચાર આના

[ટપાલ ખર્ચ દોઢ આનો વધુ]

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ

જેશિંગભાઇની વાડી, ઘીકાંટા–અમદાવાદ.

For Private And Personal Use Only